

Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук
Науково-дослідний інститут соціальної безпеки,
політики, права, фінансів та бізнесу
Кримінологічна асоціація України
Харківський університет
Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
Льотна академія Національного авіаційного університету

ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ, МАЙБУТНЄ

Тези доповідей учасників
Всеукраїнської науково-практичної конференції

(м. Харків, 10 грудня 2020 року)

Харків 2020

УДК 34(477)(063)
ПЗ5

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Науково-дослідного інституту публічної політики і соціальних наук
(протокол № 12 від 21 грудня 2020 року)

ПЗ5 **Права** людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. 196 с.

Збірник містить матеріали, у яких висвітлено актуальні проблеми функціонування національної та міжнародної систем захисту прав людини.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів та студентів юридичних закладів вищої освіти, а також юристів-практиків.

УДК 34(477)(063)

Матеріали викладено в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори та їх наукові керівники. Деякі доповіді та повідомлення мають дискусійний характер, оскільки в них висловлюється особиста думка автора, яка не завжди збігається з поглядами членів редколегії.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Науково-дослідного інституту публічної політики і соціальних наук (<https://pp-ss.pro>).

© Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук;
Науково-дослідний інститут соціальної безпеки, політики, права, фінансів та бізнесу; Кримінологічна асоціація України; Харківський університет; Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»; Льотна академія Національного авіаційного університету, 2020.

ЗМІСТ

Актуальні питання функціонування національної та міжнародної систем захисту прав людини

КУРОВСЬКА І. А.

Концепція верховенства права і права людини..... 8

МІРОШНИЧЕНКО О. П.

Юридична природа і зміст екологічної безпеки як складової національної безпеки..... 12

НОВІКОВ Д. О.

Роль неурядових правозахисних організацій у забезпеченні гендерної рівності..... 16

РИЖУК І. В.

Особливості функціонування інституту спеціалізованих омбудсменів в Україні 18

РЯБОВОЛ А. Т.

Гарантії прав та свобод людини і громадянина у зарубіжних країнах..... 22

СИРОЇД Т. А.

Деякі аспекти забезпечення безпеки дітей в епоху інформаційно комунікаційних технологій 26

СТАРОДУБЦЕВ А. А., ОСТРОПІЛЕЦЬ В. Р., ПОПОВИЧ І. М.

Імплементація міжнародних принципів інформаційної безпеки в законодавство України як гарантія прав людини..... 29

Права та свободи людини в Україні: соціально-гуманітарний аспект

ДЖУРА Х. Ю.

Позитивні та негативні аспекти реалізації соціальної функції держави в умовах сьогодення 33

ДОРОТЮК О. Г.

Ретроспектива наукової, педагогічної та державної діяльності Петра Недбайла: характеристика основних етапів 36

КАНІЩЕВ Г. Ю.

Роль освітнього права України у захисті прав людини 39

КНИЖЕНКО О. О.

До питання кримінальної відповідальності за грубе порушення законодавства про працю 42

КОВАЛЕНКО Н. С.	
Сучасні проблеми реалізації прав людини і громадянина	46
КУЗЬМЕНКО В. В.	
Роль судової практики у системі джерел трудового права.....	48
КУЦЕНКО К. Д.	
Форми захисту трудових прав працівників суду в Україні.....	51
ОМАРОВА А. А. КИЗИ	
Формування ювенального права в Україні.....	55
РИБАК Н. В.	
Класифікація критеріїв оцінювання ефективності трудового законодавства	58
САВЧУК О. О., БУТЕНКО В. Б.	
Конституційні права людини і громадянина в екологічному аспекті...	61
СПІЦИНА Г. О., ЦИМБАЛІСТИЙ В. А., СЕМЕНОВИХ О. С.	
Актуальні питання трудового права: вимоги сьогодення	63
 <i>Проблеми теорії та практики реалізації прав людини в Україні у приватноправовій сфері</i>	
МАТВИЄІЄВА А. V.	
Ukraine's place in the international transportation market.....	66
БАЙРАМОВА Р. Р.	
Проблемні питання спадкового договору.....	70
БЕРНАЦЬКИЙ О. В.	
Плагіат як порушення права інтелектуальної власності	74
ВЕРЬОВКІНА Д. І., САВЧУК О. Д.	
Проблемні питання організаційно-правового упорядкування видобутку бурштину-сирцю в Україні: проблема сьогодення	77
ГОРДЕЮК А. О.	
Промисловий зразок як об'єкт права промислової власності: зміни у правовому положенні	81
ГУЦУ С. Ф., БУТЕРА А. А.	
Актуальні питання захисту прав споживачів при укладанні он-лайн договорів купівлі-продажу.....	84
ДЕМИДКО О. Г.	
Проблеми правового регулювання господарської діяльності в умовах світової кризи 2020 року	87
КНИШ З. І.	
Суб'єктивне право на захист права власності внутрішньо переміщених осіб.....	90

СЕЛЕВКО В. Б.

Практика ЄСПЛ щодо захисту житлових прав в Україні 93

ТАРАСЮК Ю. В.

Щодо проблеми реалізації громадянами права на житло..... 97

ФЕДОСЕНКО Н. А.

Реалізація права на судовий захист у цивільному судочинстві..... 99

ЯРОШЕНКО К. А.

Проблеми компенсації моральної шкоди в договірних
зобов'язаннях..... 101

Публічна влада, державне управління та права людини

АНАНЬЄВА Є. А.

Права об'єднаних територіальних громад на використання
природних ресурсів, як засіб формування місцевих бюджетів в
Україні 104

БАГАНЕЦЬ В. О.

Проблема адміністративно-правового забезпечення координації
діяльності суб'єктів протидії корупції у контексті їх конкуренції 107

БОЙКО І. В.

Право на належне адміністрування в каталозі прав людини..... 111

ГЕТМАНЕЦЬ О. П.

Правове регулювання фінансової діяльності об'єднаних
територіальних громад, як умова забезпечення прав громадян 115

МОСКАЛЕНКО С. І.

Особливості державного регулювання космічної діяльності в
Україні 118

СИНЯВСЬКА О. Ю.

Щодо необхідності удосконалення нормативно-правового
забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні 120

ТОКАРЄВА К. С.

Зарубіжний досвід організації ведення реєстру медіаторів..... 125

ТРОЯНСЬКИЙ О. А.

Забезпечення прав людини при застосуванні адміністративно-
запобіжних заходів 127

ЧАЛАБІЄВА М. Р.

Шляхи реалізації прав людини у концепції «Держава у смартфоні» ... 131

ЮЗІКОВА Н. С.

Безпека громади у контексті міжнародного співробітництва та
зарубіжної превентивної практики 133

Права та свободи людини в системі кримінальної юстиції в Україні

FILIPENKO N., BUBLIKOV A.

As for determination of certain stages of preventive forensic expert activity..... 136

ГОЛУБОВ А. Є.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини як основа для визначення змісту і спрямованості діяльності органів системи кримінальної юстиції України..... 139

ІВАНОВ Г. Ю.

Захист прав людини та основи державності за книгою Льюїса Керрола «Аліса в країні див»..... 142

КЛЕТЬОНКІНА Ю. А.

Кримінальна кіберпротиправність-чинник загроз безпеки критичної інфраструктури України..... 144

КОНДРАТОВ Д. Ю.

Питання кримінально-правової охорони права на особисту таємницю людини..... 147

КРАЙНИК Г. С.

Щодо способів покращення захисту прав потерпілих та суб'єктів кримінальних правопорушень при призначенні застави в Україні.... 151

КРЕСТОВСЬКА Н. М.

Права дитини у контакті з законом в системі кримінальної юстиції України..... 154

КУНДЕУС В. Г.

Щодо визначення поняття «працівник повітряного транспорту» у кримінальному правопорушенні, передбаченому статтею 280 КК України..... 158

МИХАЙЛОВСЬКИЙ О. М.

До питання про мотиви злочинної поведінки..... 161

ПАВЛИКІВСЬКИЙ В. І., ЮРТАЄВА К. В.

Соціально-правовий аспект використання автоматизованих транспортних засобів на автошляхах України..... 164

ПЕВЕНЬ С. А.

Захист прав людини за книгою Джонатана Свіфта «Мандри Гуллівера» (на прикладі перебування у Державі Бробдингнес..... 168

ПОЛЯНСЬКИЙ А. О., ГАСПАРЯН С. Г., АНДРЕНКО С. А.,

ШЕВЦОВА О. М.

Щодо ролі судової експертизи в механізм захисту прав і свобод людини..... 170

СОЛОВЙОВА О. Є.

Проблеми визначення процесуального статусу учасників
кримінального провадження 173

СОРОЧАН Д. А.

Діяльність підрозділів ювенальної превенції щодо запобігання та
протидії булінгу: адміністративно-правові засади 177

ФОМЕНКО М. В.

Соціальна нерівність як криміногенний фактор формування
молодіжної злочинності 180

ХРАМЦОВ О. М.

Психічна недоторканість як суб'єктивне право людини та об'єкт
кримінально-правової охорони..... 182

ЧУБ Ю. С.

Перспективи удосконалення санкцій за кримінальні та інші
правопорушення згідно рішень Європейського суду з прав людини.. 184

ШИНКАРЕНКО І. Р., ЗАХАРОВ В. П., ФЕДОТЕНКО А. В.

Проблеми забезпечення прав і свобод людини під час проведення
НС(Р)Д..... 187

ЯРОВЕЦЬ Д. А

Повноваження підрозділів ювенальної превенції Національної
поліції України щодо забезпечення прав дітей..... 194

Актуальні питання функціонування національної та міжнародної систем захисту прав людини

КОНЦЕПЦІЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА І ПРАВА ЛЮДИНИ

Ілона Анатоліївна КУРОВСЬКА,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

Двадцять перше сторіччя ознаменовано для людства важливими, у деякій мірі глобальними, змінами в діяльності держав, що обумовлюється як унікальністю, неповторністю кожної держави, так і феноменом глобалізації, яка дедалі підсилюється, що безпосередньо пов'язано з підвищенням ролі міжнародного права у системі міждержавних відносин. Глобалізація веде до уніфікації суспільних відносин в державах світу, до уніфікації їх економічних та політичних устроїв, зближення правових систем, створення економічно-правових і політико-правових конгломератів.

Звідси, зростають роль і значення принципів права, які, як відомо, виражають сутність, зміст права [1] – тому відіграють велику роль і мають значення керівних положень під час здійснення державою правотворчої та правозастосовної діяльності. Серед фундаментальних принципів права, які відіграють основну роль в житті кожної демократичної правової держави, особливе інституційне та конституююче місце посідає принцип верховенства права.

Необхідно зазначити, що проблеми становлення, формування і функціонування принципу верховенства права стали предметом дослідження як зарубіжних, так і українських учених, причому в деяких працях аналізуються сутність, структура, функції феномену, концепту, концепції та принципу верховенства права (в контексті його виникнення, появи, розповсюдження, розвитку, нормування, визнання (легалізації), легітимації), а також система права та законодавства, значення юридичної практики, механізм правового регулювання, правова культура як технологічні елементи верховенства права.

Однак, вважаємо за потрібне, виявити глибинний генетичний зв'язок між принципом верховенства права та правами людини, що є сьогодні основним об'єктом міжнародно-правового співробітництва держав як в рамках міжнародної спільноти держав, так й в межах багатостороннього міждержавного регіонального та двостороннього міждержавного співробітництва. Наведені принципи верховенства права і прав людини «пронизують» один одного, детермінуючи та викликаючи появу відповідної логічної зв'язки, що безумовно має нормативний зміст та потенціал – права людини будуть дотримуватися міжнародним співтовариством, його державами-членами, всіма суб'єктами права, що функціонують на теренах конкретної держави, якщо в міжнародному праві та національних правопорядках

держав буде діяти принцип верховенства права, й навпаки, якщо в міжнародній спільноті та її державах-членах домінує принцип верховенства права – права людини в них є визнаними, охоронюваними, захищеними, дотриманими, здійснюваними, реалізованими та гарантованими.

Особливо важливим уявляється в цьому контексті такий напрямок діяльності ООН, як встановлення верховенства права у міжнародних справах, підкреслений в річному звіті Генерального секретаря ООН за 2000 р. [2], де вказано на необхідність виконання взятих державами міжнародних зобов'язань виключно на основі принципу добросовісності, тобто не формально, а з належним урахуванням букви та духу міжнародного договору.

Широкий зміст у поняття «верховенство права» було вкладено колишнім Генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном. У своїй доповіді 2004 р. він зазначає: «Поняття «верховенство права» має стосунок до принципу врядування, за якого всі люди, інститути та установи, юридичні та фізичні особи, включаючи саму державу, відповідальні перед законами, які в суспільстві є оприлюдненими, застосовуються однаково до всіх і на основі яких здійснюється незалежне судочинство, та які відповідають міжнародним нормам і стандартам у ділянці прав людини. Воно [поняття «верховенство права»] вимагає також заходів на забезпечення дотримання принципів ієрархічної вищості закону, рівності перед законом, відповідальності перед законом, справедливого застосування закону, поділу влади, участі у прийнятті рішень, юридичної визначеності, уникнення свавілля та процесуальної і судової прозорості» [3].

Транспонуючи наведені положення на основні цілі та завдання ООН, серед яких телеологічною домінантою є дотримання та захист державами-членами Організації прав людини, можна стверджувати, що таке завдання повністю гармонізує з утвердженням принципу верховенства права в міжнародних відносинах, як могутнього інструментального, складного функціонального і універсального технологічного (нормопроектного, норморегламентуючого, норморегулюючого) засобу захисту і гарантування реалізації прав людини на міжнародному і національному рівнях.

Слід наголосити, що в умовах реформування в Україні суспільних відносин, економічного та політичного устрою дедалі більше актуалізується та інтенсифікується існування, функціонування та використання принципу верховенства права в житті державно організованого суспільства, причому не стільки в ракурсі функціонування апарату і механізму держави, скільки в контексті визнання, легалізації, охорони, захисту, гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Концепція верховенства права (Rule of Law) у міжнародне право прийшла з національного права Великої Британії, яка, по-перше, вбачається правовою формою існування та діяльності урядів (онтологічно-управлінський чинник); по-друге, забезпечується існуванням неупередженої, незалежної і керованої на досягнення справедливості судової системи, що виключає будь-які прояви свавілля, беззаконня, авторитарних методів керівництва (інституційно-судовий чинник); по-третє, детермінується природним характером походження конституційних норм (аксіологічний чинник); по-четверте, проявляється юридичною рівністю всіх громадян перед законом [4] (чинник рівності).

Вперше концепцію верховенства права було представлено видатним англійський ученим, професором Оксфордського університету А. В. Дайсі у монографії «Вступ до науки конституційного права» (1885 р.) [5], що й до сьогодні має непересічне значення для сучасної юриспруденції. А. Дайсі розглядав концепцію верховенства права у кількох аспектах:

- відповідність принципу верховенства права змісту Конституції, а також відповідність судових рішень щодо захисту конституційних прав та свобод людини (принцип верховенства Конституції);
- рівність усіх людей перед законом, тобто усіх без винятку, незалежно від соціального статусу в суспільстві (принцип абсолютної рівності);
- панування права, коли будь-яка людина, незалежно від її соціального статусу в суспільстві, може бути притягнута до відповідальності в разі прямого порушення закону, у передбаченому законом порядку та в суді загальної юрисдикції [6] (принцип невідворотності відповідальності).

Системний аналіз наведених положень ядро демонструє, що всі вони є пов'язаними з правами людини, причому принцип (концепт) верховенства (панування) права виступає як організаційно-технологічна та інструментально-функціональна засада, що:

а) забезпечує досягнення верховенства Конституції держави щодо легалізації та захисту прав людини, тобто у сучасному розумінні лежить в основі визнання та реалізації системного комплексу конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [7];

б) забезпечує реалізацію принципу абсолютної рівності всіх людей перед законом, унеможливаючи будь-яку дискримінацію чи виключення з-під дії цього принципу, тобто у сучасному розумінні формує квінтесенцію аксіологічного (ціннісного) виміру сфери прав і свобод людини [8];

в) забезпечує та обумовлює принцип невідворотності покарання за скоєне правопорушення, тобто формує юридичний механізм судового захисту прав і свобод людини [9].

Отже, визначаючи концептуальні засади верховенства права можна констатувати, що вони базуються на визнанні та реалізації системного комплексу конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; забезпеченні принципу рівності всіх людей перед законом, що формує квінтесенцію аксіологічного (ціннісного) виміру сфери прав і свобод людини; а також забезпечують та обумовлюють принцип невідворотності покарання за скоєне людиною правопорушення, формуючи юридичний механізм судового захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Молдаван В. В., Чулінда А. І. Принципи права: поняття, види, зміст. *Правознавство*: URL: https://pidruchniki.com/14050225/pravo/printsipi_prava_ponyattya_vidi_zmist
2. Документи Секретаріату ООН: A/57/275 та S/2004/616
3. The rule of law and transitional justice in conflict and post#conflict societies. Report of the Secretary General, Doc. S/2004/616, August 2004 (para. 6).
4. Куровська Ілона. Принцип «верховенства права» як провідний принцип права Європейського Союзу та Ради Європи. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzizvru_2016_3_16

5. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution (1885). Indianapolis: Liberty Classics, 1982. P. 102.
6. Гуменюк О. В. Реалізація принципу невідворотності виконання і відбування покарань.: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=1674
7. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право. К., 2002. 18 с.
8. Васильченко О. П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина та його ціннісні виміри в конституційному праві України. К., 2014. 476 с.
9. Степанова С. В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород, 2018. 22 с.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА І ЗМІСТ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Оксана Петрівна МІРОШНИЧЕНКО,

*головний науковий консультант відділу з
конституційних питань та державного
будівництва Головного науково-експертного
управління Апарату Верховної Ради України*

Забезпечення екологічної безпеки і право кожного на сприятливе для життя і здоров'я екологічне середовище це поняття і явища взаємопов'язані. Іншими словами, життєдіяльність людини в будь-якій державі безпосередньо і прямо пов'язана із забезпеченням екологічної безпеки навколишнього природного середовища.

З метою створення ефективної та дієвої системи норм, які б регулювали певну сферу суспільного життя, в тому числі й сферу екологічної безпеки, вкрай важливим є вироблення чітких та єдиних (уніфікованих) підходів до визначення базових понять та дати їм відповідне нормативно-правове закріплення. Одним з основоположних термінів в контексті цього дослідження є поняття «екологічна безпека».

Значний науковий внесок у вивчення питань забезпечення екологічної безпеки в контексті правових наук зробили такі дослідники, як С.С. Алексєєв, В. І. Андрейцев, Е. В. Виноградова, А. Гетьман, Е. М. Желваков, О. М. Заржицький, І. І. Каракаш, А. Б. Качинський, М. П. Коваль, О. С. Колбасов, В. В. Костицький, М. В. Краснова, Ю. А. Краснова, Я. І. Лазаренко, О. Я. Лазор, М. І. Малишко, Н. Р. Малишева, В. А. Мунтян, Ю. С. Шемшученко та інші.

Слід констатувати, що наразі ситуація із законодавчим визначеннями понять у сфері екологічної безпеки є досить неоднозначною і потребує ґрунтовного аналізу. Зауважимо, що термін «екологічна безпека» вживається у більш, ніж десяти законах та підзаконних нормативно-правових актах, в двох з яких – Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 №1264-XII [6] (далі – ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища») (в редакції від 16.10.2020) та ДСТУ 2156-93 «Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення» від 27.12.1993 [3] дається його дефініція. Так, під екологічною безпекою, відповідно до ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», розуміється «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» (ч. 1 ст. 50). Аналізуючи це визначення в аспекті об'єкта захисту, можемо дійти висновку, що екологічна безпека розкривається з урахуванням таких об'єктів, як: а) екологічної обстановки; б) здоров'я людей.

Щодо поняття «екологічна обстановка», то, не зважаючи на високий рівень вживаності цього терміну в нормативно-правових актах, його законодавчо закріпленої дефініції й до тепер не існує. Видається, що екстрапо-

лювання даного визначення на сферу екологічної безпеки є недоцільним. Водночас, в словниках сучасної української мови поняття «обстановка» тлумачиться як сукупність умов, за яких хто-, що-небудь відбувається, або у яких хто-, що-небудь перебуває. При цьому терміни «стан» і «обстановка» вважаються синонімами [1, с. 652; 7, с. 677]. Така ситуація дає підстави стверджувати, що у визначенні поняття «екологічна безпека», що міститься в Законі, є значна, на нашу думку, неточність (тавтологія)., адже, замінивши термін «екологічна обстановка» синонімом «екологічний стан» або «стан навколишнього природного середовища» отримуємо дефініцію: «екологічна безпека – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення стану навколишнього природного середовища та виникнення небезпеки для здоров'я людей».

Більше того, у визначенні поняття «екологічна безпека» залишаються не виокремленими і суттєві ознаки екологічної безпеки, що може призвести до колізій і юридичних помилок у правозастосовчій діяльності. Крім того, викликає певні сумніви коло об'єктів екологічної безпеки, оскільки, окрім екологічної обстановки, таким об'єктом виступає лише здоров'я людей.

Застосований у ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» підхід до визначення «екологічної безпеки», на нашу думку, є недостатньо повним, оскільки залишаються поза увагою інші цінності, зокрема, права та свободи людини (наприклад, право на життя, право володіти, користуватися і розпоряджатися майном, свобода вибору місця проживання та ін.), а також законні інтереси суспільства і держави. Вважаємо, ці елементи не менш важливими, такими, що входять до складу практично будь-яких суспільних відносин і повинні бути обов'язково враховані у законодавчих приписах.

Крім того, в законодавчій дефініції терміну «екологічна безпека» абсолютно не враховується антропогенна складова цього явища. Адже важко заперечувати той факт, що сьогодні в розпорядженні людства знаходяться потужні інструменти впливу на довкілля, у разі застосування яких навіть найстабільніша екосистема не зможе саморегулюватись і повернутись до свого попереднього стану.

Як вище зазначалось, визначення поняття «екологічна безпека» міститься також в п. 2.2. Додатку А ДСТУ 2156-93, під якою розуміється «відсутність дій, станів та процесів, які прямо чи непрямо призводять до суттєвих збитків для навколишнього природного середовища, населення та матеріальних об'єктів» [3].

На нашу думку, дефініція поняття «екологічна безпека» в цьому нормативно-правовому акті є дещо повнішою, ніж наведена у Законі, адже вона вказує на форми загроз для екологічної безпеки (дії, стани, процеси) та способи їх впливу (прямо чи непрямо). Разом з тим, при більш ґрунтовному дослідженні можна знайти в ній, принаймні, одну, на нашу думку, концептуальну неточність, яка полягає у використанні у визначенні слова «збитки», що, знову ж, «відсікає» нематеріальний аспект ситуації (порушення нематеріальних прав та свобод людини, інтересів суспільства і держави). До того ж, залишається певна невизначеність щодо феномена збитків для навколишнього природного середовища, адже за законами збереження енергії і маси нічого (ані матерія, ані енергія) в природному середовищі не зникає

безслідно, а лише змінює свою форму [4, с. 14-15]. Зазначені міркування також вказують на циклічність перетворення всього існуючого в природі [2, с. 36-37].

Слід погодитись з думкою тих фахівців, які вважають, що єдиним можливим збитком для довкілля є втрата генетичної інформації, яка відбувається в формі зникнення біологічних видів. Зміна умов в екосистемі, що робить її непридатною або умовно непридатною для перебування людини, не завжди є збитком для природного середовища, а іноді навпаки. Яскравим прикладом останнього можна вважати територію, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Із даної території були виселені люди і, звільнившись від активного антропогенного впливу, вона стала своєрідним заповідником і місцем проживання великої кількості рідкісних видів тварин [8], щоправда віддалені наслідки такого забруднення для дикої природи і дотепер не відомі.

Таким чином, аналіз нормативного закріплення поняття «екологічна безпека» засвідчує, що в дефініціях цього терміну чомусь не робиться акцент на правах людини (право на безпечне навколишнє середовище, право на життя, право на доступ до екологічної інформації тощо), а також інтересах суспільства і держави як на об'єктах, які, врешті-решт і є кінцевою метою діяльності щодо підтримання стану екологічної безпеки. Більше того, в цих дефініціях взагалі не йдеться про немайнові права людини.

Враховуючи існуючі на сьогодні нормативно-правові та наукові визначення поняття «екологічна безпека», а також методологічні підходи до опису поняття безпеки як стану захищеності певної сфери, закріплені в Законі України «Про основи національної безпеки» [5] (найбільш загальний вид безпеки, яка включає в себе як складову й екологічну безпеку), пропонуємо наступне визначення цього природничо-правового терміну: «екологічна безпека» - це один з елементів міжнародної і національної безпеки, що характеризує збереження якості навколишнього середовища на рівні, при якому не відбувається деградація або знищення як окремих компонентів, так і довкілля в цілому, викликані негативним впливом як самої господарської діяльності людини, так і її результатами.

Іншими словами, «екологічна безпека» – це такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я, навколишнє середовище, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави.

З огляду на зазначене вище випливає, що забезпечення екологічної безпеки – це діяльність, яка здійснюється в системі забезпечення національної безпеки України, яка передбачає комплекс заходів з метою досягнення стійко невразливого стану навколишнього середовища і життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в умовах можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, їх наслідків.

На нашу думку, визначення екологічної безпеки, а також механізми її забезпечення, обов'язково мають знайти своє чітке закріплення, насамперед, в нормах Основного закону України та поточному законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. редактор В. Т. Бусел]. К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Джигрей В. С. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища (Екологія та охорона природи): Навч. посібник / В. С. Джигрей, В. М. Старожук, Р. А. Яцюк. Вид. 2-ге, доп. Львів: Афіша, 2000. 272 с.
3. ДСТ України 2156-93. Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення, введений 27 грудня 1993 року. URL: https://dnaop.com/html/41018/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_2156-93
4. Корсак К. В., Плахотнік О. В. Основи екології: Навч. посібник. 2-ге вид., стереотип. К.: МАУП, 2000. 240 с.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (Редакція від 16.10.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
7. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М.. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. К.: Наук. думка, 2006. Т. 2. 960 с.
8. Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей / Кол. Авторів. Вид. 2-ге, доопрацьоване. К.: «Азимут-Україна», 2006. 624 с.

РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Денис Олександрович НОВІКОВ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0003-2727-5357>*

Глобалізація та розвиток міжнародного співробітництва в останні три десятиліття обумовили появу важливого позадержавного суб'єкта забезпечення захисту прав людини, який має узагальнену назву «правозахисні неурядові організації» (далі – НУО). Відносячись до так званого «третього сектору» впливу на суспільні процеси, правозахисні НУО виступають в якості двигуна впровадження у практику правозахисної діяльності найвищого рівня реалізації стандартів прав людини. Як зазначають зарубіжні вчені, «правозахисні НУО на сучасному етапі є головними гравцями у сфері розвитку демократії, виступаючи за права людини, сприяючи сталому соціально-економічному розвитку, надаючи гуманітарну допомогу та підтримуючи освіту та культурні трансформації» [1, с. 255], та розглядаються як «більш гнучкі громадянські інституції, відкриті до змін та інновацій» [2, с. 195]. Відносячись до так званого «третього сектору» впливу на суспільні процеси, правозахисні НУО виступають в якості каталізатора впровадження у практику правозахисної діяльності найвищого рівня реалізації стандартів прав людини, зокрема, у сфері забезпечення гендерної рівності. Вчені вказують, що «правозахисні НУО досягають успіху у своїй правопросвітницькій діяльності у сфері забезпечення гендерної рівності, оскільки вони можуть пов'язати місцевий досвід з національною чи міжнародною політикою» [3, с. 953], що є вельми потрібним для України, особливо у контексті реалізації положень ст. 420 Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, що вимагає «забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень» [4]. Втілення цих положень потребує наявності інституційних правозахисних механізмів, котрі окрім державного впливу будуть забезпечувати гендерну рівність на всіх рівнях. Саме до елементів такого інституційного правозахисного механізму відносяться правозахисні НУО, які працюють у сфері забезпечення гендерної рівності в Україні.

Правозахисну НУО у сфері забезпечення гендерної рівності можна визначити як неполітичну неприбуткову організацію, яка вбачає своїми завданнями: захист жінок від дискримінації за ознакою статі та множинної дискримінації; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах діяльності суспільства через: відстоювання прав жінок з використанням механізмів захисту прав людини та адвокаційної діяльності на різних рівнях – від місцевої політики до міжнародної; навчання та просвітництво у сфері прав жінок; моніторинг дотримання прав жінок на ос-

нові міжнародних документів з прав жінок та національного законодавства і політик на його виконання; надання послуг жінкам та дівчатам з метою захисту і розвитку можливостей.

Правозахисні НУО відіграють фундаментальну роль у забезпеченні гендерної рівності в Україні. Серед 100 НУО, які були створені в Україні та позиціонують себе як правозахисні у сфері просування гендерної рівності, 1 НУО володіє міжнародним статусом, 4 – національним, 95 – обласним. Правозахисні НУО сфері забезпечення гендерної рівності зареєстровані у всіх областях України. Українські правозахисні НУО ведуть свою роботу із багатьма цільовими групами прекарізованих жінок: жінок, які є внутрішньо переміщеними особами; жінок з інвалідністю; жінок похилого віку; жінок із ВІЛ; жінок з ЛГБТ-спільноти; жінок, які є дружинами або вдовами ветеранів антитерористичної операції або інших воєнних конфліктів; жінок, які вживають наркотики, алкоголь та які позбавились залежності; етнічних груп жінок; жінок, які постраждали від торгівлі людьми; жінок-ветеранок служби у збройних силах та правоохоронних органах. Основними напрямками діяльності правозахисних НУО в Україні є просвітницька, адвокаційна та консультативна, діяльність. Найбільш поширеним напрямом діяльності правозахисних НУО в Україні є просвітницька діяльність. Моніторингові та дослідницькі проекти у діяльності цих організацій представлені меншою мірою, що викликано кадровим та ресурсним дефіцитом. Видається доцільним на рівні програмних документів Міністерства освіти та науки України сформулювати план співробітництва науково-дослідницьких установ із правозахисними НУО у сфері забезпечення гендерної рівності.

Список використаних джерел:

1. Rice A. E., Ritchie C. Relationships between international non-governmental organizations and the United Nations. *Transnational Associations*, (1995), Vol. 47(5). P. 254-265.
2. Streeten P. Nongovernmental organizations and development. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1997, Vol. 554. P. 193-210.
3. Kilby P. Accountability for empowerment: Dilemmas facing non-governmental organizations. *World Development*, 2006, 34 (6). P. 951-963.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. С. 83. Ст. 2125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ОМБУДСМЕНІВ В УКРАЇНІ

Ірина Володимирівна РИЖУК,

*доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та
права ім. Леоніда Юзькова
<https://orcid.org/0000-0002-5916-3774>*

В багатьох розвинутих країнах досить поширеною є практика запровадження спеціалізованих омбудсменів, які здійснюють свою діяльність в інтересах специфічних груп, що потребують додаткового захисту. Такі моделі можуть бути досить різноманітними – військові омбудсмени (ФРН, Норвегія), омбудсмени з питань охорони здоров'я (Велика Британія, США), омбудсмени з прав дитини (Норвегія, Фінляндія, Нова Зеландія, Австрія, Ізраїль, Колумбія, Російська Федерація, Литва та ціла низка інших країн), студентські омбудсмени (США, Велика Британія, Канада, Російська Федерація) тощо [1, с. 44].

Тим самим шляхом пішла й наша держава. Так поруч з класичним взірцем парламентського омбудсмена в національному законодавстві містяться положення, які надають правового оформлення спеціалізованим омбудсменам, зокрема: Уповноваженому Президента з прав дитини, бізнес-омбудсмену та Урядовому уповноваженому у справах Європейського суду з прав людини.

Питання запровадження посади спеціального уповноваженого з прав дітей піднімалося за роки незалежності неодноразово. Початок даного процесу знаменує ратифікація Конвенції ООН про права дитини [2] у 1991 р., коли наша держава взяла на себе цілу низку зобов'язань, що ґрунтуються на чотирьох основних засадах: першочерговість інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя дітей; залучення кожної дитини до життя спільноти; відсутність дискримінації. Будучи країною-учасницею Конвенції, наша держава зобов'язана періодично звітувати перед Комітетом ООН про права дитини, надсилаючи один раз на п'ять років звіт щодо становища дітей. На підставі таких звітів, Комітет ООН з прав дитини представляє свої заключні зауваження та рекомендації, які є для держави обов'язковими для виконання задля покращення становища дітей.

Так, за результатами національної доповіді про реалізацію положень Конвенції ООН про права дитини, яку було представлено Україною в січні 2011 р., Комітет ООН з прав дитини вніс 95 зауважень і рекомендацій щодо національної політики, яка здійснюється стосовно дітей. Окрім того, зауваження містили рекомендацію Україні створити посаду Уповноваженого з прав дітей. Також комітет рекомендував вжити заходів для забезпечення цього національного механізму належними людськими і фінансовими ресурсами для гарантування його незалежності та дієвості.

Вищезгадані зауваження було враховано органами державної влади та 11 серпня 2011 р. Указом Президента України було запроваджено інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини, на який покладено завдання сформулювати чітку концепцію діяльності та державної політики у сфері захисту прав дітей, їх законних інтересів.

Варто зазначити, що дана інституція не підміняє жоден інший державний орган, вона має свої власні завдання, які визначаються Президентом України: почути кожну дитину, права якої порушено, та зробити все необхідне для їх поновлення; вести моніторинг усіх дій та рішень центральних і місцевих органів влади, які стосуються прав дитини, аналізувати їх на відповідність законодавству, що торкається захисту прав дітей; пропонувати зміни до законодавства та дій всіх без винятку органів влади щодо інтересів дітей.

Положенням про Уповноваженого, затвердженим Головою держави Указом від 11 серпня 2011 р. № 811 «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини», визначено, що Уповноважений Президента України з прав дитини забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері [3].

Створення такої інституції як Уповноважений з прав дитини беззаперечно стало позитивним кроком в забезпеченні прав дітей, але цього недостатньо для успішного його функціонування. Під час діяльності дитячого омбудсмена виникає ряд проблем, усунення яких буде сприяти повноцінному функціонуванню інституту омбудсмена з прав дитини в Україні. Зокрема виникає потреба у внесенні зміни до чинного законодавства, які будуть закріплювати питання щодо запровадження посади регіональних омбудсменів з прав дитини та посилення ролі взаємодії дитячого омбудсмена з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, громадськими правозахисними організаціями. Надзвичайно корисним буде, окрім розширення повноважень омбудсмена, законодавче визначення основних критеріїв оцінки ефективності його діяльності, що на сьогодні, на жаль, відсутнє.

Наступним видом спеціалізованого омбудсмена, правовий статус якого буде проаналізовано є бізнес-омбудсмен, який є порівняно досить «молодим» в нашій державі. Лише у грудні 2014 року Україною було зроблено важливий крок на шляху до покращення умов ведення бізнесу – вперше за історію незалежної України започатковано Раду бізнес-омбудсмена, яку очолює бізнес-омбудсмен. Рада бізнес-омбудсмена представляє та захищає інтереси бізнесу у державних органах. Нова установа покликана забезпечити прозоре ведення бізнесу в Україні. В даному випадку, доречно говорити не про окремого омбудсмена, а про орган, що впливає з відповідних нормативно-правових актів, а бізнес-омбудсмен дану Раду очолює.

Не можемо залишити поза увагою Урядового уповноваженого у справах Європейського Суду з прав людини, який відіграє важливу роль у забезпеченні законності та загального правопорядку. Його правовий статус визначається Положенням про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р. [4]. Згідно з даним положенням, Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини є посадовою

особою, на яку покладено повноваження щодо забезпечення представництва України в Європейському Суді з прав людини під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також інформування Комітету Міністрів Ради Європи про хід виконання рішень Суду.

Обсяг повноважень Урядового уповноваженого є досить широким, що є цілком зрозумілим з огляду на євроінтеграційні процеси в Україні, що вимагає активної співпраці за всіма напрямками діяльності Європейського Союзу. У першу чергу, це стосується створення умов для надійної охорони прав та свобод людини і громадянина, що зумовлено кількістю осіб, які звертаються за захистом до Європейського Суду з прав людини, яка постійно зростає. Саме тому на Урядового уповноваженого покладаються такі складні, але напрочуд важливі обов'язки. У той же час, крім обов'язків, Урядовий уповноважений має можливість здійснювати певні права. Він може звертатися із запитами до органів державної влади та органів місцевого самоврядування та отримувати від них необхідні матеріали та інформацію; утворювати експертні та робочі групи, залучати спеціалістів, науковців та експертів до вирішення питань, що належать до його компетенції; звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з метою надання сприяння у здійсненні заходів щодо забезпечення представництва України в Суді та виконання його рішень, а також зі створення необхідних умов для проведення Судом розслідування у справі про порушення Конвенції та вжиття заходів відповідно до його регламенту.

Безумовно, Урядовий уповноважений потребує допомоги у справі забезпечення належного представництва України в Європейському Суді з прав людини. Тому його діяльність забезпечує Секретаріат Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, який утворюється у складі центрального апарату Міністерства юстиції України з правами департаменту. У разі відсутності Урядового уповноваженого його обов'язки виконує керівник Секретаріату.

Діяльності Урядового уповноваженого, пов'язаній з роботою у Суді, а також з інформуванням Комітету Міністрів Ради Європи про хід виконання рішень Суду, сприяє Міністерство закордонних справ через Постійне представництво України при Раді Європи.

Отже, як показує нам аналіз функціонування спеціалізованих омбудсменів, не дивлячись на їх схожу правову природу та основне призначення (забезпечення прав людини в загальному або в окремій сфері, на яку розповсюджується діяльність омбудсмена), механізм функціонування даних інститутів є досить різним. Задля уніфікації норм щодо даних суб'єктів було б доречним дотримуватись однакової позиції хоча б в основних моментах: щодо вимог до даних осіб, системи допоміжних органів, звітування, відповідальності тощо. В загальному, законодавче введення інституту омбудсмена стало важливим кроком у розвитку демократичних процесів спрямованих на подальше зміцнення статусу особи, гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина – основних складових правової держави. Комплексний підхід до вирішення проблеми, що стосується правової бази інституту омбудсмена, дозволяє ліквідувати існуючі проблеми у сфері функціонуван-

ня механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина, а також матиме позитивний вплив на стимулювання діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб.

Список використаних джерел:

1. Марцеляк О. В. Омбудсман з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. 2003. № 10. С. 44-48.
2. Конвенція ООН про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН, від 20 листопада 1989 року, що набула чинності 02 вересня 1990 року. URL: http://www.unicef.org/ukraine/convention_small_final.pdf
3. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11.08.2011 р. № 811/2011. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>
4. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р., № 784. *Офіційний вісник України*. 2006. № 22. Ст. 1655.

ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Лілія Тарасівна РЯБОВОЛ,

*доктор педагогічних наук, професор, професор
кафедри державно-правових дисциплін та
адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету ім. Володимира Винниченка
<https://orcid.org/0000-0003-3558-2103>*

Можливість кожної людини використовувати свої права і свободи має бути гарантована державою. У науці державного права зарубіжних країн (С. Бостан, С. Тимченко, М. Чудаков, В. Шаповал та ін.) розроблена розлога класифікація гарантій прав та свобод людини і громадянина. Так, за обсягом їх поділяють на загальні (забезпечують всі або більшість прав і свобод), та спеціальні (забезпечують окремі категорії прав). За сферами суспільних відносин – на: економічні (забезпечують матеріальні можливості реалізації того чи іншого права); політичні (припускають здійснення принципів демократичного державного режиму); організаційні (обмежують свавілля з боку державних органів або посадових осіб). За способами правового регулювання – внутрішньодержавні і міжнародно-правові. Внутрішньо-державні гарантії поділяються на: конституційні, судові та позасудові.

Конституційні гарантії фахівці – найбільш дієві та впливові засоби, оскільки, вони забезпечені авторитетом основного закону держави. Разом з тим, ці гарантії можуть бути реалізованими лише за умови їх конкретизації та деталізації у відповідному законі, який встановлює механізм реалізації (застосування) цієї гарантії.

Особливу роль відіграють судові гарантії, які покликані забезпечити права та свободи людини і громадянина у разі посягання на них з боку державних органів або окремих осіб, тобто, вони починають діяти тоді, коли для забезпечення встановлених законом прав та свобод необхідно застосувати примус. Судові гарантії передбачають надання громадянину права на звернення до суду з вимогою примусового забезпечення його суб'єктивних прав. Для реалізації своїх повноважень суд здійснює конституційне, цивільне, адміністративне та кримінальне судочинства і видає відповідні акти. Судовий захист – основна юридична гарантія прав та свобод людини. Право особи на судовий захист у зарубіжних країнах включає право на розгляд відповідної справи компетентним і неупередженим судом, а в необхідних випадках – судом присяжних. До позасудових гарантій можливо віднести такі, як: закріплення певних особистих прав (право петицій, право скарги в адміністративному порядку); наявність інституту уповноваженого з прав людини; надання правничої допомоги професійного захисника (адвоката); встановлення юридичної відповідальності для органів держави і їх посадових осіб, за порушення прав та свобод людини і громадянина.

Дієвими юридичними, позасудовими за своєю сутністю, гарантіями є презумпція невинуватості і «Правило Міранди». Останнє введене за ініціативи судової влади у США і передбачає, що поліцейський у момент затримання особи зобов'язаний повідомити цій особі перелік її прав, зокрема: право не давати свідчення; право консультуватися з адвокатом та на його присутність на допитах особи, яка затримана; право на призначення адвоката, якщо у особи немає коштів на оплату його праці; право не відповідати на будь-які питання і не робити ніяких заяв; особі також має бути повідомлено, що все, що вона скажете, може бути і буде використано проти неї у суді. Якщо під час затримання особи поліцейський не вказав хоча б на одне з перелічених прав, особливо про право на отримання безоплатної правової допомоги, це буде розглядатися як суттєве процесуальне порушення і може призвести до виправдання обвинуваченого в суді за формальними підставами [2, с. 198].

Схожа відповідна процедура закріплена у конституціях багатьох держав, наприклад: у ст.17 Конституції Іспанії вказано: «Кожен затриманий повинен негайно і в зрозумілій формі бути проінформованим про його права та підстави затримання»; у ст. 37 Конституції Японії вказано: «За будь-яких обставин обвинувачений у кримінальній справі може звернутися за допомогою до кваліфікованого адвоката. У випадку, коли обвинувачений не в змозі зробити це сам, адвокат призначається державою» [3].

До юридичних, власне конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина, також належать наступні положення: «Ніхто не може бути примушений давати показання проти самого себе» (ст. 38 Конституції Японії); «Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за дію, що була законною у момент її здійснення та у відношенні якої він був виправданий. Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин» (ст. 39 Конституції Японії) [3].

К. Закоморна, В. Ріака та ін. пропонують ще один підхід до класифікації конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина. Відповідно до якого, гарантії поділяються на такі три групи: процесуальні; інституційні; правила щодо підстав і меж можливого обмеження прав і свобод людини [2, с. 87]. До процесуальних гарантій відносять ті, про які ми вже згадували вище, а також деякі інші, а саме: право на судовий захист прав і свобод (у т. ч. право на оскарження в суді незаконних дій і рішень органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб); право на розгляд своєї справи в тому суді і тим суддею, до підсудності яких ця справа віднесено законом; право на захист; право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги (у т. ч. право користуватися послугами адвоката з моменту затримання, арешту або пред'явлення обвинувачення); право на оскарження в суді незаконного арешту; право не свідчити проти себе і своїх близьких; право вважатися невинуватим, поки протилежне не буде доведено і встановлено вироком суду, що набрав законної сили (презумпція невинуватості); право на відшкодування державою шкоди, заподіяної незаконними діями (або бездіяльністю) органів державної влади або їх посадових осіб; право звертатися в міждержавні органи за захистом прав і свобод людини, якщо вичерпані всі внутрішньодержавні засоби правового захисту [4, с. 43].

До інституційних гарантій в демократичних державах відносять, крім діяльності суду щодо захисту прав та свобод людини, і діяльність інституту уповноваженого з прав людини (омбудсмена). Переважно громадяни можуть звернутися до омбудсмена безпосередньо, у деяких країнах, наприклад у Франції, – через свого депутата. Якщо омбудсмен виявив факт порушення прав та свобод людини і громадянина, до його повноважень належить надання такої інформації відповідному органу разом із пропозиціями щодо усунення виявлених порушень. У разі, якщо такий орган не відреагував належним чином або відмовив у проведенні певних заходів, омбудсмен може звернутися до органів правосуддя або в парламент, при цьому, він може діяти не тільки, реагуючи на скаргу громадянина, але й за власною ініціативою [1, с. 53; 5, с. 88].

У конституційному законодавстві зарубіжних країн, крім перелічених вище, закріплені специфічні процедури, які гарантують права та свободи людини і громадянина, серед них: «ампаро» – захист громадян органами конституційної юстиції, що надає можливості для відшкодування шкоди, заподіяної правам особи, та для оскарження незаконних дій органів державної влади та посадових осіб, що посягають на права особи; петиції – колективне звернення у письмовому вигляді до органів державної влади; «мандабус» – судовий наказ, що містить пропозицію тій чи іншій особі, як правило вищій посадовій особі, вчинити дії, які вона за законом зобов'язана вчинити; «сертіорарі» – судовий наказ, що видається в порядку судового нагляду для витребування справи з провадження суду нижчої інстанції; «хабеас корпус» – надає зацікавленим особам право вимагати доставлення в суд затриманого для перевірки підстав позбавлення волі [6, с. 156].

Важливою гарантією прав та свобод людини і громадянина є встановлення, як правило у конституціях, наступних правил: закон не має зворотної сили; ніхто не може нести відповідальність за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися правопорушенням; закріплення в конституціях певних прав і свобод не означає заперечення чи применшення інших загальноновизнаних прав та свобод людини; права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені законом тільки в тій мірі, в якій це необхідно для захисту конституційного ладу, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони і безпеки держави [7, с. 19-20]. Особливу роль у системі гарантій прав та свобод людини і громадянина посідають міжнародно-правові гарантії, а саме: міжнародні нормативно-правові акти, в яких закріплюються відповідні права; діяльність міжнародних органів та установ, що спрямована на захист прав та свобод людини.

Отже, права людини в демократичних державах – цілісна сукупність юридичних та інституційних засобів внутрішньодержавного та міжнародно-правового характеру, судових і позасудових, власне конституційних гарантій.

Список використаних джерел:

1. Банах С. В. Генеза функцій інституту омбудсмана в зарубіжних країнах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 50-54. URL: http://lsei.org.ua/4_2014/12.pdf
2. Конституційне право зарубіжних країн : Навчальний посібник / Під ред. В. О. Ріаки. К.: Юрінком Інтер, 2002., 426 с.

3. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / авт.-упоряд. В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк [та ін.] ; ред. В. О. Серьогін. Харків : ФІНН, 2009. 664 с.
4. Хальота А. І. Історія нормативного регулювання конституційних процесуальних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 40-44. URL: http://lsei.org.ua/1_2015/1_2015.pdf
5. Чернецька О. В. Права та свободи людини і громадянина як основа функціонування органів публічної влади. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 87-90.
6. Шаповал В. Н. Сравнительное конституционное право. К.: ИД «Княгиня Ольга», 2007. 416 с.
7. Яковюк І. Державний суверенітет і права людини: питання співвідношення і пріоритету. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 18-31.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНО КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Тетяна Леонідівна СИРОЇД,

*доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету Харківського
національного університету ім. В. Н. Каразіна
<https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>*

Конвенція про права дитини (прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р.) в аспекті гарантії права вільно висловлювати свої думки акцентує увагу на тому, що це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини (ч. 1, ст.13) [1]. Рік прийняття Конвенції ознаменований появою на світ Інтернету та винайденням всесвітньої комп'ютерної мережі «Всесвітня павутина», що забезпечила новий спосіб поширення інформації в онлайн-режимі. Інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ) мають глибокий вплив на весь світ. Вони допомагають долати відстані, створюють нові засоби спілкування, навчання, практичної діяльності та надання послуг. Дітям і молоді ІКТ надають величезні можливості, забезпечуючи їм нові засоби, що дозволяють брати участь у творчих процесах навчання, соціальному спілкуванні і розвагах. Діти визнають величезні можливості розміщеної в мережі інформації, і багато хто розуміє, що цифрова грамотність є важливим навиком для їх майбутнього дорослого життя.

Все більше дітей раннього віку в усіх регіонах починають користуватися ІКТ. Діти все більше часу проводять в Інтернеті, самотійно або без контролю і нагляду з боку дорослих. Хоча вони тим самим підвищують свою цифрову грамотність, одночасно вони і піддають себе небезпекам. Адже одночасно з унікальними можливостями, які відкривають ІКТ, існують і пов'язані з ними ризики, які роблять дітей вразливими щодо отримання шкідливої інформації, залякування, жорстокого поводження й експлуатації. Шкідливі матеріали й інформація, в тому числі насильницького, відкрито сексуального і ненависницького характеру, стають більш доступними і можуть швидше поширюватися, потенційно досягаючи мільйонів користувачів, зберігаючись у кібернетичному просторі навечно. Насильство, жорстоке поводження й експлуатація можуть мати місце в приміщеннях, які знаходяться поза сферою контролю дорослих, у тому числі в тих випадках, коли діти виходять у мережу з мобільних пристроїв або в Інтернет-кафе, причому виявити ці зловживання і застосувати відповідні заходи реагування часом нелегко, в тому числі сім'ям і вихователям, вчителям та іншим особам.

Зважаючи на цю обставину міжнародна спільнота докладає зусилля щодо розробки правової основи протидії протиправним, злочинним діям

проти дітей з використанням ІКТ. Так, у прийнятій під егідою ООН Декларації та Плані дій «Світ, сприятливий для дітей», поставлено за мету захист дітей від будь-яких актів насильства, зловживання, експлуатації та дискримінації, а також від усіх форм тероризму і захоплення заручників (ст. 6) [3]. Дохінською декларацією передбачено застосування конкретних заходів, направлених на створення захищеного і стійкого кіберсередовища, попередження і припинення злочинної діяльності, що скоюється за допомогою Інтернету, приділяючи особливу увагу [...] торгівлі людьми та захисту дітей від експлуатації та наруги через Інтернет, зміцнювати співробітництво між правоохоронними органами з метою виявлення і захисту жертв, зокрема, за допомогою видалення з Інтернету дитячої порнографії, особливо зображень сексуальної наруги над дітьми [...] (ст. 9, п. b) [2].

На регіональному рівні Конвенцією Ради Європи про кіберзлочинність передбачено кримінальну відповідальність за правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, включаючи дитячу порнографію. Договір є правовою основою для правоохоронних органів задля ефективного розслідування кіберзлочинів і збереження доказів у електронній формі; створює основу для міжнародного співробітництва між поліцейськими і судовими органами у справах, пов'язаних з комп'ютерними технологіями і скоєння злочинів проти дітей з використанням ІКТ [5].

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) 2007 р. стала першим договором, спрямованим на вирішення питання захисту дітей від сексуального насильства в умовах викликів, пов'язаних з технічними досягненнями, і на визначення в якості злочину спокушання дітей у сексуальних цілях з використанням ІКТ, відомого як «грумінг». Конвенція охоплює сексуальне розбещення дитини в сім'ї або «колі довіри», а також дії, вчинені з комерційною метою та з метою отримання прибутку. Вона встановлює, що держави в Європі та поза її межами, мають прийняти конкретне законодавство, спрямоване на криміналізацію такої поведінки, і вжити заходів з акцентом на захищенні передусім найкращих інтересів дітей, щоб запобігти сексуальному насильству, а також захистити дітей-жертв і притягти винних до відповідальності. Це також сприяє розвитку міжнародного співробітництва для досягнення спільних цілей.

Серед іншого, Лансаротська конвенція встановлює, що: діти мають знати про ризики, пов'язані з сексуальною експлуатацією та сексуальним розбещенням, і мати можливість захистити себе; осіб, які працюють у тісному контакті з дітьми, потрібно перевіряти та навчати; програми або заходи втручання для злочинців (засуджених або потенційних) слід регулярно контролювати; слід заохочувати інформування про підозру в сексуальній експлуатації або сексуальному розбещенні; необхідно створити служби телефонної допомоги або допомоги в мережі Інтернет; створити програми підтримки жертв та їхніх сімей; надавати терапевтичну допомогу й екстрену психологічну допомогу; задіяти доброзичливі до дитини судові процеси для захисту жертви, її приватного життя, особистості та репутації (наприклад, кількість опитування дітей-жертв повинна бути обмежена, а самі

опитування повинні проводитися у спеціальному місці відповідними професіоналами) [4].

Означена тематика є центром уваги спеціалізованих інституцій та спеціально уповноважених осіб у сфері прав людини, зокрема: Управління Верховного комісара ООН з прав людини; спеціальних представників Генерального секретаря ООН, Спеціального представника Генерального секретаря з питань про насильство щодо дітей, Спеціального доповідача з питань про торгівлю дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Спеціального доповідача з питань про заохочення і захист права на свободу думок і їх вільне вираження, які у своїх доповідях акцентують увагу на необхідності захисту дітей в Інтернет середовищі, необхідності розробки національних програм у цій сфері, створенні належних інституцій, проведенні просвітницьких заходів тощо.

Список використаних джерел:

1. Конвенция о правах ребенка. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml (дата звернення 18.11.20).
2. Дохинская декларация о включении вопросов предупреждения преступности и уголовного правосудия в более широкую повестку дня Организации Объединенных Наций в целях решения социальных и экономических проблем и содействия обеспечению верховенства права на национальном и международном уровнях, а также участию общественности. URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Declaration/V1504153_Russian.pdf (дата звернення 19.11.20).
3. Декларация и План действий «Мир, пригодный для жизни детей». URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/worldchild.shtml (дата звернення 28.11.20).
4. Конвенция Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуального насилия URL: https://www.coe.int/t/dg3/children/1in5/Source/Assembly/Handbook_rus.pdf (дата звернення 28.11.20).
5. Convention on Cybercrime. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/7_conv_budapest_/7_conv_budapest_en.pdf (дата звернення 04.12.20).

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ПРИНЦИПІВ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ
ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Андрій Андрійович СТАРОДУБЦЕВ,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права Національного
аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Василь Романович ОСТРОПІЛЕЦЬ,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права Національного
аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Ірина Миколаївна ПОПОВИЧ,

*кандидат юридичних наук, головний науковий
співробітник лабораторії теоретичних
досліджень, редакційно-видавничої та науково-
методичної діяльності Національного наукового
центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Реформування державних інституцій після Революції гідності торкнулося усіх сфер суспільного життя, і в першу чергу, захисту основних прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, Стратегією національної безпеки України, введеною в дію Наказом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [1] підкреслено, що посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі є найголовнішим завданням усіх державних органів та інституцій. Адже національними інтересами України в інформаційній сфері визнаються життєво важливі інтереси особи: забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації; забезпечення конституційних прав людини на захист приватного життя; захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів [2] тощо.

Удосконалення інформаційно-комунікаційні технологій супроводжується розширенням можливостей їх недобросовісного використання, яке створює загрози інформаційній безпеці та може призводити до порушення прав людини.

У науковій літературі проблемам імплементації міжнародних принципів інформаційної безпеки в законодавство України було приділено увагу

таких вчених, як: І. Арістова, О. Баранов, О. Довгань, І. Корж, Р. Калюжний, О. Логінов, В. Ліпкан, А. Марущак, Є. Мануйлов, І. Панова, М. Присяжнюк, В. Рубан, Я. Собків, О. Тихомиров, А. Харченко, В. Шамрай та інших. Але, аналіз питань імплементації міжнародних принципів інформаційної безпеки в законодавство України як гарантії забезпечення прав людини виявило багато теоретичних та практичних проблем недостатності системності й ефективності відповідних правових практик.

Імплементація міжнародних принципів інформаційної безпеки в законодавство України забезпечить посилення державного впливу на використання інформації в різноманітних Інтернет ресурсах та значно підвищить стан убезпечення прав людини в нашій державі.

У вітчизняній правовій літературі під інформаційною безпекою розуміється стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує його формування та розвиток в інтересах особистості, суспільства та держави. При цьому поняття «інформаційна безпека» розглядається як більш загальна категорія по відношенню до поняття «захист інформації», в якому акцент робиться на комплексі заходів і дій, спрямованих на забезпечення безпеки інформації [4]. В даному випадку мова йде про стан захищеності інформації, а не інтересів особистості, суспільства і держави.

У правовій доктрині Європейського Союзу та США визначення «інформаційної безпеки» здійснюється через перерахування конкретних елементів інформаційної сфери, на захист яких вона спрямована¹ [3, с. 17], і пов'язується з правовими принципами конфіденційності, цілісності та доступності інформації й інформаційних систем [4, с. 4].

Реалізація даних принципів дозволяє забезпечити баланс інтересів між різними сторонами правовідносин, виступаючи, таким чином, гарантією прав людини у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Роль *принципу конфіденційності* полягає в запобіганні шкоди, яку може бути заподіяно суспільним відносинам в результаті неправомірного надання і поширення інформації, що зберігається в таємниці в силу її значення для безпеки особистості, суспільства або держави. Даному принципу відповідає свого роду право «приховувати» інформацію, тобто зберігати її в таємниці, обмежувати доступ третіх осіб до неї, контролювати її цільове використання.

На відміну від принципу конфіденційності, принцип *забезпечення цілісності інформації* став актуальним в процесі розвитку комп'ютерних технологій і появи можливостей несанкціонованого доступу до інформації з метою внесення до неї змін або знищення. Особа, яка володіє інформацією або правом доступу до інформації, має право вимагати забезпечення її цілісності, а також в ряді випадків цілісності носія інформації, тобто збереження їх в оригінальному, незмінному вигляді, забезпечувати невторчання в структуру (форму) і зміст інформації.

¹ У даному випадку інформаційна безпека може передбачати захист інформаційних об'єктів, які охоплюють не тільки власне інформацію, але також комп'ютерне програмне забезпечення, технічні засоби, мережі та інфраструктуру, яка забезпечує інформаційні системи.

Принцип доступності відіграє важливу роль у формуванні гарантій права особи на доступ до інформації. Даний принцип спрямований на запобігання обмеження і створення умов доступу до соціально-значимої інформації, перш за все, при взаємодії людини з органами влади, а також до іншої інформації, представлення якої він має право вимагати. Цей принцип лежить в основі реалізації заходів по забезпечення доступу до інформації про діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування, екологічної інформації, в тому числі шляхом розміщення інформації на офіційних сайтах державних органів і організацій.

Дотримання названих принципів суттєво впливає на захист прав та свобод людини, особливо конституційного права на таємницю особистого життя. У статті 32 Конституції України зазначається, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [5].

Без інформаційної безпеки не може бути недоторканності особистого життя. Тому забезпечення інформаційної безпеки особистості становить основу правового захисту недоторканності особистого життя. З розвитком технологій суттєво збільшуються обсяги та швидкість обміну інформацією, розширюється спектр можливих способів її збору, обробки, надання та поширення. У результаті шкоду, яку може бути заподіяно індивіду шляхом розкриття певної інформації або в зв'язку зі збереженням її в таємниці, також зростає.

З одного боку, в якості гарантій права на недоторканність особистого життя виступають заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки, безпосередньо спрямовані на захист даного права. При цьому вироблення відповідних заходів здійснюється шляхом конкретизації правових принципів конфіденційності, цілісності та доступності з урахуванням істоти права на недоторканність особистого життя і його можливих порушень. З іншого боку, при встановленні обмежень права на недоторканність особистого життя відповідні гарантії повинні попереджати можливі зловживання такими обмеженнями, що призводять до погроз інформаційної безпеки людини. Тому Україна повинна дотримуватися міжнародних вимог захисту особистого життя, шляхом імплементації міжнародних принципів інформаційної безпеки.

Окремі загальнолюдські принципи вже передбачені національним законодавством, створюючи так звані правові принципи захисту права на недоторканність особистого життя, в яких визначаються межі і умови здійснення даного права [6]. У зв'язку з принципом конфіденційності такі спеціальні правові принципи визначають можливість збору персональних даних лише законними засобами для конкретно визначених цілей за умови попереднього повідомлення або попередньої згоди суб'єкта персональних даних, забезпечення їх захисту від таких ризиків як втрата або несанкціонований доступ, знищення, використання, зміна або розкриття даних.

У той же час з розвитком мережі Інтернет та інтернет-сервісів, створенням потужних колекцій інформації (відомих як «Великі

дані») [7, с. 601-609] і розвитком хмарних технологій дані механізми виявляються недостатніми для дотримання права людини на недоторканність особистого життя. Фактично користувач поступово втрачає контроль над використанням своїх персональних даних. Так, при використанні хмарних технологій процес передачі та обробки відомостей стає для користувача невизначеним і на практиці може полягати в дробленні інформації та її розміщенні на серверах, розташованих в різних національних юрисдикціях. Крім того, більшість користувачів дає згоду на обробку їх персональних даних, належним чином не ознайомившись з його умовами, не розуміючи правових наслідків такої згоди і не передбачаючи подальшого використання своєї особистої інформації. В результаті механізм отримання згоди користувача на обробку його особистої інформації стає слабкою, по суті, формальною гарантією, що не забезпечує конфіденційності особистої інформації і реального захисту права на недоторканність особистого життя.

Враховуючи думки науковців та досвід міжнародних правових організацій, зокрема Європейського суду з прав людини, хочемо підкреслити, що нагляд за заходами спостереження може здійснюватися на трьох етапах: коли спостереження санкціоновано, під час його проведення і після того, як воно закінчилося. У процесі нагляду цінності демократичного суспільства повинні дотримуватися якомога сумлінніше.

Таким чином, в умовах розвитку технологій забезпечення інформаційної безпеки виступає однією з найважливіших гарантією прав людини, а імплементація міжнародних принципів інформаційної безпеки в законодавство України підвищить міжнародний рейтинг нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Про рішення ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про стратегію національної безпеки України» Указ президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Указ президента України від 29 грудня 2016 року №47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
3. Information Security and Privacy: a Practical Guide for Global Executives, Lawyers, and Technologists. Shaw T. (ed.). Chicago: American Bar Association, 2011.
4. Grama J. Legal Issues in Information Security. Sudbury: Jones and Bartlett Publishers, 2010.
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
6. Information Security and Privacy: A Practical Guide for Global Executives, Lawyers and Technologists.
7. Про захист персональних даних. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
8. Church P. Is «Big Data» Creepy? // Computer Law and Security Review. 2013. № 29. P. 601-609.

Права та свободи людини в Україні: соціально-гуманітарний аспект

ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Христина Юріївна ДЖУРА,

доктор філософії

Функціонування держави являє собою досить складний і динамічний процес, теоретичне осмислення якого викликає серйозні розбіжності серед учених. Як відомо, під функціями держави розуміють основні напрями її впливу на суспільні відносини, зумовлені природою, сутністю і соціальним призначенням держави. Однією з дискусійних функцій держави є соціальна. Можна виділити як позитивні, так і негативні прояви її реалізації у суспільстві. Адже, рівень реалізації даної функції у державі напряму залежить від політичних, економічних, демографічних та соціальних чинників, а також від закономірностей розвитку суспільства.

В демократичному світі держава може стало розвиватися тільки за умови, якщо її політика спрямована на підвищення добробуту населення та на забезпечення гідного рівня і якості життя громадян. В системі державного управління організація цього магістрального напрямку розвитку покладена на соціальні функції держави.

Держава не просто виконує деякі функції соціального характеру, а обтяжена обов'язком виконувати їх, надаючи своїм громадянам право вимагати від держави виконання цих обов'язків. Зовнішнім правовим проявом сутності соціальної держави є ті соціальні обов'язки держави перед людиною, які, як правило, закріплюються на конституційному рівні у формі системи прав людини і громадянина. Саме обов'язок держави піклуватися про людину, а не сама турбота, становить головну принципову відмінність соціальної держави від будь-якої іншої.

Однією з характерних особливостей сучасної демократичної держави виступає соціальна функція, яка з'являється тільки на певному етапі розвитку держави, а саме тоді, коли починає формуватися соціальна правова держава [1, с. 98]. В основі виконання соціальної функції держави лежить державна соціальна політика, що являє собою її дії у соціальній сфері, які мають переслідувати певні цілі, співвіднесені з конкретно-історичними обставинами, підкріплені необхідними організаційними й пропагандистськими зусиллями, фінансовими ресурсами й розраховані на певні етапні соціальні результати. І хоча головним суб'єктом соціальної політики є держава, поряд з нею важливу роль у соціальній політиці виконують інші, недержавні суб'єкти, зокрема, профспілки, політичні партії та інші громадські організації. Загально прийнято, що головними показниками ефективності соціальної політики країни є рівень добробуту, освіти, здоров'я населення, конструктивності відносин соціальних груп та соціальної стабільності [2].

Соціал-демократична соціальна держава проголошує рівні соціальні права громадян і забезпечує їм однакові соціальні умови та пільги. Пріоритетними завданнями державної соціальної політики вважаються вирівнювання рівня доходів населення і загальна зайнятість. До соціал-демократичних держав зараховують Данію, Норвегію, Швецію. Основою фінансування соціальної сфери слугує розвинений державний сектор економіки, зміцненню якого не в останню чергу сприяє дуже високий рівень оподаткування [3].

На сьогодні за межами досліджень соціальної функції держави досі залишається важлива суспільна категорія її адресатів — діти. Практично цей сегмент соціальної функції держави знайшов лише побіжне висвітлення в окремих працях з політології та загальнотеоретичної юриспруденції [4; 5]. Проте від того, як реалізується соціальна функція держави щодо підростаючого покоління, залежить майбутнє кожної країни, що й обумовлює актуальність дослідження соціальної функції Української держави у сфері захисту прав дитини та звернення до неї у цій статті.

Чи не найбільшою проблемою реалізації соціальної функції держави у сфері захисту прав дитини є відсутність чіткої позиції щодо її фінансування. Зазначимо, що Європейський кодекс соціального забезпечення містить чіткі настанови щодо, принаймні, обсягів державної допомоги дітям. Види соціальної допомоги покладаються на розгляд держави: або періодичні виплати, або комбінація періодичних виплат, податкових та інших пільг, а також соціальних послуг сім'ям з дітьми. Загалом витрати на допомогу дітям мають бути не менше ніж 1,5% ВВП або 3% мінімального або середнього заробітку робітника, помноженого на загальну кількість захищених осіб [6]. Натомість в Україні протягом декількох років поспіль фінансування «дитячих» програм та законів було недостатнім, аж до виключення ряду видаткових позицій з Державного бюджету.

Отже, серед форм реалізації соціальної функції Української держави у сфері захисту прав дитини правотворча форма поки що переважає (але при цьому багато положень «дитячого» законодавства залишаються декларативними), тоді як виконавча, судова та контрольна форми реалізації функцій держави у цій сфері потребують суттєвої активізації. Соціальна функція держави у сфері захисту прав дитини вимагає не тільки визнання її пріоритетом державної політики, але й реального змістовного наповнення, передусім, відповідними державними коштами [7].

Так, у державному бюджеті України на 2019 рік істотно збільшилися видатки у сфері соціального захисту та соціального забезпечення населення. Зростання видатків порівняно з 2018 роком зафіксовано на 27 млрд. грн. (з 151 до 178 млрд. грн.) [8]. Та 2021 року видатки на соціальний захист населення буде ще збільшено. У проекті державного бюджету на 2021 рік, ухваленому Верховною Радою України, на ці потреби закладено 322,8 млрд. грн., що на 5,7 млрд. більше порівняно з 2020-м роком [9].

Ідея соціальної держави має довгу та складну історію, в якій поєднуються різноманітні підходи до переформатування ролі і функцій держави у вирішенні соціальних проблем. На процес впровадження соціальної функції в державі впливає комплекс чинників як внутрішнього, так і зовнішнього походження, динамічність змін у всіх сферах суспільного буття. Слід

відмітити як позитивні так і негативні аспекти соціальної функції держави.

До позитивних слід віднести: законодавче закріплення соціальних прав громадян; направленість держави на підтримку вразливих категорій громадян; створення можливостей всебічного розвитку суспільства; економічний (фінансовий) аспект.

Негативними аспектами є: переважно декларативний характер соціальних прав громадян; фіскальний; диференціація громадян за рівнем доходів; залежність від матеріальної допомоги держави.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Смачило С. М. Щодо соціальної функції держави: скандинавська модель. *Економіка та держава. Серія: Державне управління* : наук.-практич. журн. Київ, 2019. Том 1 № 3 (11). С. 96-99.
3. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність – шлях до європейської соціальної держави в Україні. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика* : зб. наук. праць. 2011. № 2. С. 7-12
4. Крестовська Н. М. Охорона дитинства як функція правової соціальної держави. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. 2004. Спец. вип., присвяч. 10-й річниці ЛАВС : у 5 ч. Ч. 4. С. 58-64.
5. Цибуліна І. В. Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Х., 2006. 224 арк.
6. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) від 06.11.1990 (ETS N 139) URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_651.
7. Темченко О. В. Соціальна функція української держави у сфері захисту прав дитини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 51. С. 394-399.
8. Аналіз проекту бюджету за видатками на 2019 рік. Електронний ресурс: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/vydatky-derzhbjudzhetu-2019.pdf>
9. Проект Закону про Державний бюджет України на 2021 рік. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938

РЕТРОСПЕКТИВА НАУКОВОЇ, ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ДЕРЖАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕТРА НЕДБАЙЛА: ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ЕТАПІВ

Ольга Генадіївна ДОРОТЮК,

*аспірант Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка*

Ще в студентські роки для П. О. Недбайла наукова робота в галузі теорії держави і права викликала інтерес, що зумовило набуття ним статусу асистента на кафедрі теорії держави та права одразу ж після закінчення інституту. Будучи в розквіті сил і маючи жагу до вивчення державно-правових явищ, П. Недбайло зарекомендував себе талановитим вченим (як здібний фахівець), намагався досягнути максимальну кількість знань і поділитися ними зі своїми студентами. Петро Омелянович проявив свій талант до викладацько-педагогічної діяльності, сприяв розвитку молодого покоління, підтримував наукові ініціативи студентів, допомагав становленню їх правосвідомості і правової культури. Бажання пізнавати та досліджувати дозволили вченому досягнути значних результатів, адже саме можливість займатися улюбленою справою є каталізатором для розвитку особистості.

Вищенаведені ділові якості П. О. Недбайла залишили також незабутній слід в історії Харківського юридичного інституту, куди він перевівся у 1929 р. Вдаючись до екскурсу в історію Харківського юридичного інституту, потрібно зазначити той факт, що П. О. Недбайла згадують як одного із найперспективніших науковців того часу. Крім цього, з 1929 по 1930 рік, як це записано в Особовому листку по обліку кадрів Петра Омеляновича Недбайла, останній був народним слідчим [1].

У 1939 році відбулася знатна подія - його відряджають на роботу до Львівського університету [2, с. 126]. Після приєднання західноукраїнських земель до України у 1940 р. було прийнято новий університетський статут, що мало вплив на науково-викладацьку діяльність в державі. 8 січня 1940 р. указом Президії Верховної Ради УРСР Львівському державному університету було присвоєно ім'я почесного письменника – І. Я. Франка. За радянських часів першим деканом юридичного факультету був польський професор, відомий історик права Пшемислав Домбковський, а згодом ним став і сам, на той момент доцент, Петро Омелянович Недбайло [3, с. 12].

Демобілізувавшись у званні підполковника, П. О. Недбайло повертається до наукової та викладацької роботи у Львівський університет. Після повернення з фронту П. Недбайло зосереджує свої наукові інтереси на загальнотеоретичних проблемах закону і законності. Впродовж року по завершенню плідної праці з оновлення кандидатської роботи молодий вчений, який пройшов шлях війни, успішно захистив кандидатську дисертацію у Москві, в Академії суспільних наук при ЦК КПРС на тему «Закон у соціалістичній державі» (диплом ВАК СРСР від 6 жовтня 1948 р.). Головні ідеї, що містяться в дисертації – закономірність верховенства закону в системі нормативних актів держави і підвищення ролі закону як тенденція розвитку

радянського законодавства, чітко висловлені у наукових статтях «Радянський закон у системі державно-правових актів» (1949 р.) і «Радянська соціалістична законність, її принципи і призначення» (1954 р.), визначили основні його правових поглядів на все подальше життя [4, с. 60], відіграли важливу роль у розробці загальної теорії законності. Стосовно науково-правових поглядів Петра Омеляновича Недбайла можна відзначити його відданість і послідовність ідеям.

У 50-ті роки ХХ століття Петро Недбайло розробляв загальнотеоретичні проблеми, які не були досі досліджуваними на монографічному рівні. Наукові результати розробок з часом справедливо були оцінені як вагомий внесок у розвиток теорії держави та права й юридичної науки загалом [5, с. 149]. Суттєве значення, при цьому, відіграли висновки про специфіку, структуру та види правових норм, їхнє місце і роль у системі соціальних норм класового суспільства, головні засоби та вимоги правозастосування, про об'єктивну істину у процесі застосування норм права, способи й види тлумачення та ін. Така особлива увага, що приділялася науковцем правовим нормам є обґрунтованою, адже норми права є основними структурними елементами правової системи, а тому, проведення дослідження щодо виявлення сутності та юридичної природи останніх сприяло глибшому розумінню права у цілому.

Особливе ставлення до правового надбання науковця проявляють в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та шанують його неоціненний науковий внесок. Цей період життя вченого варто віднести до ведення активної громадської та науково-правової діяльності, адже отримати значну посаду в одному з найбільш престижних університетів не лише Української РСР, але всього СРСР безумовно не є можливим без визнання попередніх досягнень теоретика та громадського діяча. Ця подія була цілком справедливою та передбачуваною, оскільки навчальні заклади СРСР, зокрема, такий видатний з них, як Київський університет бажали мати в своєму кадровому складі найбільш видатних науковців усіх галузей знань, особливо галузі права, з метою забезпечення максимально ефективної викладацької роботи і створення умов для навчання й виховання майбутньої генерації висококваліфікованих юристів-практиків та теоретиків.

Чимала заслуга Петра Омеляновича – це обґрунтування зростання значення норм права в розвитку суспільства, об'єктивної потреби вдосконалення механізму правового регулювання, і в тому числі, максимального використання таких властивостей юридичних норм, як їхня формальна визначеність, чіткість і ясність приписів [6, с. 105, 163-164; 7, с. 7]. Вчений зумів не лише виявити ключові проблеми правової науки, але й обґрунтувати шляхи подолання цих проблем. Тодішня система правових норм ґрунтувалася на ідеалах, серед яких одним із ключових був високий рівень взаємоповаги між громадянами та між державою і суспільством, за рахунок чого зростав рівень правосвідомості населення.

У 60-тих роках ці ідеї набувають розвитку, коли в науковій літературі було досить поширене положення про звуження сфери правового регулювання і активне витіснення юридичних норм моральними і т.д. Варто підкреслити, що праці Петра Недбайла об'єктивно сприяли подоланню відомого правового нігілізму (виховання культури, правосвідомості, тощо),

зміцненню законності, орієнтували на поглиблене дослідження специфічних закономірностей правової форми регулювання суспільних відносин.

60-70-ті роки були найбільш плідними у становленні П. О. Недбайла як вченого-теоретика. В цей час П. О. Недбайло починає розробку циклу таких наукознавчих питань: предмет та призначення юридичної науки, її методології, предмет теорії держави і права, методологічне значення теорії держави та права, співвідношення діалектики і спеціально наукових методів у правознавстві. Як результат цих багатолітніх досліджень стала робота «Введение в общую теорию государства и права» (1971 р.), яка була перекладена на німецьку мову і видана у Берліні та Кельні.

Таким чином, П. Недбайло відзначився як один із найбільш активних науковців Київського університету, який представляв університетську науку, як автор, який не уникав актуальних правових проблем, а навпаки – в першочерговому порядку брався за них як ініціативний дослідник і результативний педагог та науковий наставник.

Отже, на підставі аналізу наукової, педагогічної та державної діяльності Петра Омеляновича Недбайла виділяємо такі етапи:

1) Перший етап - початковий етап становлення науково-правового світогляду (охоплює часові межі – 1929-1939 рр.) – характеризується тим, що на даному етапі в П. Недбайла було сформовано бачення того, яким є значення права та законодавства для суспільства. Наприкінці зазначеного періоду П. Недбайло проявив себе як талановитий та перспективний вчений, який демонстрував успіхи у викладацько-педагогічній діяльності;

2) Другий етап - формування Петра Омеляновича Недбайла, як науковця (1939-1959 рр.) – на початку даного етапу П. О. Недбайло отримав роботу у Львівському університеті, якому присвятив не один десяток років свого життя, у тому числі займаючи посаду декана юридичного факультету. Цей період позитивно відобразився на ефективності забезпечення студентів знаннями та практичними навичками, а також на вихованні нового покоління молодих науковців;

3) Третій етап - зрілість Петра Омеляновича Недбайла, як вченого-правника (починаючи з 1959 року) – даний етап пов'язаний із переїздом науковця до Києва, де П.О. Недбайло приступив до обов'язків завідувача кафедрою теорії і історії держави і права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, і йому було присвоєно ступінь професора.

Список використаних джерел:

1. Архів Президії НАН України. Особова справа члена-кореспондента АН УРСР Петра Омеляновича Недбайла, арк. 2, 55.
2. Биография П. Е. Недбайло. *Правоведение*. 1967. № 4. С. 126-127.
3. Тищик Б. Й. З історії Львівського університету і юридичного факультету. *Vivat Justitia Міжнародний студентський науково-юридичний альманах*. Вип 1. 2002. С. 8-13.
4. Назаренко Є. В. П. О. Недбайло – вчений, педагог, громадський діяч. *Вестник Киевского университета. Юридические науки*. Вип. 18. С. 60-64.
5. Витрук Н. В., Рабинович П. М. Петр Емельянович Недбайло, 1907 – 1974. *Правоведение*. 1987. № 3. С. 74 – 79
6. Недбайло П. Е. Советские социалистические правовые нормы. Львов. 1959 г. 169 с.
7. Рабинович П. Пам'яті вчителя (до 100-річчя від Дня народження професора Петра Омеляновича Недбайла). *Вісник Львівського університету*. 2007. Випуск 44. С. 3-10

РОЛЬ ОСВІТНЬОГО ПРАВА УКРАЇНИ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Григорій Юрійович КАНІЩЕВ,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права Національного
аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут».*

Освітнє право – це самостійна галузь права, система правових норм, що регулюють відносини з приводу організації та здійснення освітнього процесу [4, с. 91].

Основними суб'єктами освітнього права є учасники правовідносин у «трикутнику» – а) той, хто навчається (учень, студент, аспірант, докторант); б) той, хто викладає (вчитель, викладач вишу); в) той, хто керує або виконує інші адміністративні функції у навчальному закладі (адміністрація навчального закладу).

Крім того, суб'єктами освітнього права є: учасники правовідносин «держава (публічна влада) – навчальний заклад», тобто установи державної влади і місцевого самоврядування, з одного боку, та адміністрація і викладачі навчального закладу, з іншого; учасники правовідносин «батьки (опікуни) – навчальний заклад», тобто громадяни, які є відповідальними за тих, хто навчається, з одного боку, і адміністрація і викладачі навчального закладу, з іншого; учасники правовідносин «держава – держава», тобто суб'єкти міжнародного права (щодо, наприклад, узгодження освітніх програм підготовки спеціалістів для потреб однієї держави у іншій державі, взаємного визнання документів про освіту тощо).

З цього переліку суб'єктів освітнього права видно, що ця галузь права охоплює принаймні, чотири види правовідносин, які виникають у процесі освітньої діяльності:

1. Відносини між самими учасниками освітнього процесу;
2. Відносини між опікунами тих, хто навчається (батьками) та навчальним закладом;
3. Відносини між навчальним закладом і публічною владою (державою і місцевим самоврядуванням).
4. Міждержавних (міжнародних) відносин.

Хоча деякі фахівці критикують погляд на освітнє право як самостійну галузь права, число прихильників трактування освітнього права як самостійної галузі права, постійно зростає [1, с. 5]. Виокремлення правовідносин у галузі освіти в окрему галузь права обумовлено, на нашу думку, зростанням значення освіти у житті суспільства [1, с. 5]. Приєднуємося тут до думки про зв'язок освіти із зростанням ролі інформації у житті людини і формування інформаційного суспільства [2, с. 12]. Цим пояснюємо, зокрема, стрімку комерціалізацію освіти і відповідно, її перетворення на прибуткову галузь національної економіки. Відзначаємо також збільшення кілько-

сті людей, так чи інакше задіяних у цій сфері. У першу чергу це стосується збільшення кількості тих, хто навчається, а також персоналу навчальних закладів. Нарешті, важливим фактором виокремлення освітнього права у окрему галузь права є процес «роздержавлення» суспільних відносин. Тобто зменшення відповідальності держави у данному випадку, у сфері освіти. Це означає необхідність підвищення активності усіх інших учасників освітнього процесу у справі дотримання й захисту своїх прав у процесі функціонування освітньої галузі. Це, у свою чергу, означає, що державне законодавче регулювання сфери освіти звичайно, зберігається, але при цьому стає частиною більш широкого за своїм змістом явища – освітнього права.

Освітнє право України – це галузь національного права, яка покликана регулювати правовідносини у вищезазначеній сфері у межах держави Україна.

Це означає, що суб'єктом цього права є не лише держава Україна в особі її установ і посадових осіб публічної влади, а й інші юридичні та фізичні особи (у першу чергу ті, хто навчається). Відповідно, джерелами освітнього права України є не лише безпосередньо законодавство України про освіту, а й Конституція України, як її Основний Закон і основа всього іншого законодавства держави. А також підзаконні нормативно – правові акти навчальних закладів (наприклад, статuti українських університетів) тощо. Велике значення для функціонування освітнього права України як самостійної галузі її національного права, є окремі нормативно – правові акти зі сфери адміністративного, цивільного, трудового права, що стосуються сфери освіти.

Велику перспективу, як джерела освітнього права України у майбутньому, на нашу думку, мають кодекси етичної поведінки закладів освіти [3]. Адже призначення цих нормативно – правових актів, вважаємо, у тому, щоб регулювати правові відносини у сфері освіти не стільки через державний примус, скільки через добровільне самообмеження учасників освітнього процесу у даному закладі освіти.

Роль освітнього права України у захисті прав людини полягає на нашу думку, у наступному:

1. Головне призначення його норм – сприяти активності всіх учасників освітнього процесу у дотриманні і захисті своїх прав в галузі освітньої діяльності. Державне регулювання сфери освіти тут – важливе, але далеко не вичерпне щодо сенсу існування освітнього права.

2. Установчі акти закладів освіти – статuti, кодекси поведінки тощо – повинні розроблятися і прийматися за найширшої участі освітньої громадськості, оскільки стосуються подальших умов роботи й навчання цих людей.

3. Функціонування навчального закладу, його відносини із зовнішніми суб'єктами освітнього права, наприклад, із державою, повинні відбуватися на основі правових норм. Саме це, на нашу думку, буде давати учасникам освітнього процесу опору у їх словах і діях, а головне, допоможе при потребі захистити свої права у сфері освіти.

4. Коли мова йде про захист прав людини в освітній сфері, в Україні прийнято говорити про захист прав саме тих, хто навчається. І це цілком

справедливо. Адже саме ці люди є, на нашу думку, головними суб'єктами освітнього процесу. Втім не слід, вважаємо ігнорувати інтереси й інших суб'єктів. У першу чергу це – викладачі навчальних закладів. Адже у них звичайно є свої права. І їх ефективний захист – невід'ємна складова частина прав учасників освітнього процесу.

5. Слід також не випускати з поля зору права суб'єктів освітнього права, які виробляють його норми, а саме: органи та посадових осіб публічної влади, а також адміністрацію навчальних закладів. В умовах послаблення їх відповідальності за ефективне функціонування сфери освіти і відповідно, збільшення відповідальності тих, хто навчається, захист прав вищезгаданих суб'єктів освітнього права матиме неабияку роль у дотриманні його норм, запобіганню анархічних елементів у функціонуванні навчальних закладів за принципом: «студент (учень) завжди правий» тощо.

6. Велике значення освітнє право України має у міжнародних відносинах нашої держави. Зокрема, у взаємодії з іноземними суб'єктами освітнього права: студентами, які навчаються в українських навчальних закладах, замовниками відповідних освітніх послуг (приватними фірмами, іноземними державами тощо). Саме ці норми (точніше, їх дотримання всіма учасниками освітнього процесу) допоможуть уникнути непорозумінь у відносинах з іноземними суб'єктами освітнього процесу, сприятимуть підвищенню якості освіти, зокрема вищої, у нашій державі.

Таким чином, освітнє право України, на нашу думку, є важливим елементом у системі захисту прав людини. Дотримання його норм всіма його суб'єктами – необхідна складова правозахисної діяльності в Україні. Відповідно, важливим напрямком цієї діяльності є просвітницька робота як серед українських громадян, так і серед негромадян, що є суб'єктами освітнього процесу (наприклад, іноземних студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах України). Зміст цієї роботи – у розкритті значення освітнього права України для захисту прав людини, його зв'язку з іншими галузями права у всьому, що стосується правозахисної діяльності у нашій державі.

Список використаних джерел:

1. Валєєв Р. Г. Освітнє право України: навч. посіб. Луганськ: Луганський держав. ун – т внутр. справ, 2011. 287 с.
2. Жалобчук Р. М. Освітнє право як самостійна галузь права України. *Наук. вісн. Ужгород. Нац. Ун – ту*, 2017. Серія: ПРАВО. Вип. 47. Т. 1. С. 12 – 15.
3. Кодекс етичної поведінки у НАУ «ХАІ». Затверджено Вченою радою, протокол № 13 від 20.06.2019. URL: <http://education.khai.edu/normative>
4. Філіппова В. Д. Освітнє право як галузь законодавства України. *Правові новели*. 2014. № 2. С. 91 – 96.

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГРУБЕ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ

Оксана Олександрівна КНИЖЕНКО,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін та адміністративного права
Харківського університету
<https://orcid.org/0000-0001-9252-7464>*

Право на працю належить до конституційних прав й включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується. Також держава гарантує захист від незаконного звільнення (ст. 43 Конституції України), правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу та сприяння у збереженні роботи (ст. 5-1 Кодексу законів про працю України(КЗпПУ)).

Варто відзначити, що ст. 1 КЗпПУ говорить, що законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників.

Задля забезпечення реалізації вказаних положень у КК України містяться норми, які передбачають кримінальну відповідальність за грубе порушення законодавства про працю. Статтею 172 КК України встановлено відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також інше грубе порушення законодавства про працю.

Особливої уваги з боку вчених становить тлумачення такої форми прояву цього кримінального правопорушення як грубе порушення законодавства про працю, оскільки нормативно не визначено ознак такого протиправного діяння.

Аналіз матеріалів судової практики засвідчує, що грубим порушенням законодавства про працю суди визнають: прийняття на роботу без належно оформлених документів [1; 2; 3]; неоплачувану роботу в понаднормований час [4]; не забезпечення нарахування та виплати працівникам щорічної грошової винагороди [5]; продовження дії контрактів із працівниками без їхнього волевиявлення [6]. Проте, як вже говорилося, ні законодавець, ні суди не встановили чітких критеріїв, якими можна було б послугуватися під час визначення того чи є конкретний прояв порушення трудових прав саме грубим. Неабиякої актуальності набуває це питання під час здійснення квазіліквідаційних процедур підприємств, установ, організацій, що мають місце нині у нашій державі.

Вважаю, що звільнення не з особистих мотивів, а, наприклад, в результаті прихованої реорганізації, яка видається керівниками як ліквідація підприємства, установи, організації необхідно оцінювати як грубе порушення законодавства про працю й притягати винних за ці квазіліквіда-

ційні процедури до кримінальної відповідальності. Результатом таких дій є масове порушення трудових прав. Як засвідчує аналіз матеріалів судової практики, окрім порушення трудових прав держава втрачає мільйони гривень, бо ці процеси відбуваються передусім у державному секторі. На сьогодні ми маємо численні випадки поновлення на роботі незаконно звільнених працівників. Проте, що замість реорганізації, яка фактично має місце, осіб незаконно звільняють начебто з причин ліквідації вже неодноразово зробив висновки Верховний Суд. Наприклад, лише один з них – Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 13.06.2019 року у справі №303/7219/16-ц [7]. Ці висновки є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права (ч. 5 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»).

Вважаю, що протиправні дії квазіліквідаторів не можна залишити поза увагою, оскільки їхніми діями не тільки масово порушено трудові права, а й завдаються збитки бюджету.

Звернення до міжнародних актів засвідчує, що статтями 21, 24 Рекомендацій щодо припинення трудових прав з ініціативи роботодавця № 166, яка є невід'ємною частиною Конвенції міжнародної організації праці № 158 «Про припинення трудових прав з ініціативи роботодавця», ратифікованої Україною 04.02.1994, передбачено заходи запобігання припинення трудових відносин з причин економічного, технологічного, структурного чи аналогічного плану або зведення їхньої кількості до мінімуму та черговість прийняття назад на роботу, у тому числі шляхом перевodu працівників у середині підприємства та надання переваги першочергового прийняття назад працівникам, з якими трудові відносини було припинено з причин економічного, технічного, структурного чи аналогічного плану, якщо роботодавець знову наймає працівників аналогічної кваліфікації і якщо працівники в певний строк після звільнення висловили бажання повернутися на колишнє місце роботи.

Таким чином, вказаний нормативний акт робить акцент на інших мотивах звільнення, а не особистих мотивах чи у зв'язку з повідомленням працівником як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, як це має місце у національному законодавстві.

Статтею 8-1 КЗпП України визначено, що «...якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди».

З огляду на вказане можна стверджувати про те, що редакція ст. 172 КК України є недосконалою, оскільки не відображає сучасні норми міжнародного права.

Отже, вагомого значення під час з'ясування змісту словосполучення «грубе порушення законодавства про працю» набуває й якість самого законодавства, як кримінального, так й інших галузей.

Європейський Суд з прав людини, аналізуючи елементи принципу верховенства права, підкреслює особливу важливість принципу «належного урядування», зазначивши, що державні органи, які не впроваджують або

не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків (рішення у справах «Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia), заява № 55555/08, пункт 74 та «Тошкуце та інші проти Румунії» (ToscutaandOthers v. Romania), заява № 36900/03, пункт 37).

Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються (рішення у справах «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (PincovaandPine v. theCzechRepublic), пункт 58, «Гаші проти Хорватії» (Gashi v. Croatia), № 32457/05, пункт 40, «Трго проти Хорватії» (Trgo v. Croatia), № 35298/04, пункт 67). Потреба виправити минулу «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу (рішення у справі «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (PincovaandPine v. theCzechRepublic), № 36548/97, пункт 58).

Як зазначив Європейський суд у справі YvonevanDuyn v. Home Office(Case 41/74 vanDuyn v. Home Office), принцип правової визначеності означає, що зацікавлені особи повинні мати змогу покладатись на зобов'язання, взяті державою, навіть якщо такі зобов'язання містяться в законодавчому акті, який загалом не має автоматичної прямої дії. Якщо держава чи орган публічної влади схвалили певну концепцію чи прийняли закон, то така держава чи орган вважатимуться такими, що діють протиправно, якщо вони відступають від такої політики чи поведінки, зокрема, щодо фізичних осіб без завчасного повідомлення про зміни в такій політиці чи поведінці, оскільки схвалення такої політики чи поведінки дало підстави для виникнення обґрунтованих сподівань у фізичних осіб стосовно додержання державою чи органом публічної влади такої політики чи поведінки.

Відповідно до статей 1, 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують як джерело права при розгляді справ положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, а також практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини.

Підсумовуючи, відзначу, що *під грубим порушенням законодавства про працю варто оцінювати не тільки прийняття на роботу без належно оформлених документів, неоплачувану роботу в понаднормований час, не забезпечення нарахування та виплати працівникам щорічної грошової винагороди; продовження дії контрактів із працівниками без їхнього волевиявлення, а й квазіліквідацію підприємства, установи, організації.*

Список використаних джерел:

1. Вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 01.06.2020 року, справа № 588/279/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень : [веб-сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89557891>;
2. Вирок Московського районного суду м. Харкова від 05 лютого 2020 року, справа №643/267/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень : [веб-сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87381767>;

3. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 04 грудня 2017 року, справа № 591/6961/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70694813>

4. Ленінський районний суд м. Дніпропетровська від 13 вересня 2019 року, справа № 205/3696/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85119777>

5. Вирок Кривоозерського районного суду Миколаївської області від 21 грудня 2016 року, справа № 479/568/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63602769>

6. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 11 листопада 2016 року, справа № 335/3522/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62647773>

7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 13.06.2019 року у справі №303/7219/16-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://verdictum.ligazakon.net/document/82420401>

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Нікіта Сергіович КОВАЛЕНКО,

*студент Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Науковий керівник: *к. ю. н., доцент
Філіпенко Н. Є.*

Україна є суверенною, правовою, незалежною, демократичною, соціальною державою. Задекларована норма трактується, як така, що Україна є державою, де людина, її життя, честь та гідність є найвищою соціальною цінністю, саме таким змістом наповнена стаття 3 Конституції України [1]. Тобто слід зауважити, що вся діяльність держави, в усіх її сферах, повинна бути спрямована на те, щоб забезпечувати перш за все комфортне, із додержанням реалізації прав громадян, існування людей.

Нажаль, можна відзначити, що у ХХІ столітті, коли весь світ прагне до більш демократичного устрою, ми можемо спостерігати появу певних проблем із реалізацією прав людини і громадянина.

Важливим є те, що проблематику питання цієї роботи вже приділяли увагу такі вчені, як Алексєєв С. С., Завадська Л. Н., Козюбра М. І., Колодій А. М., Оніщенко Н. М. та інші. Але багато актуальних проблем у сфері охорони прав і свобод людини ще потребують свого висвітлення. Наприклад, питання застосування норм чинного законодавства у правозастосовній площині.

Найголовнішою сучасною проблемою, через яку у люди не можуть у повному обсязі реалізовувати свої права, гарантовані законодавством України, є дуже розвинений правовий нігілізм. Через що він виник? Ми вважаємо, що першопричина криється у недостатності донесення правової інформації до усіх верств населення та недосконалість взаємодії органів державної влади із засобами масової інформації. З точки зору механізму законотворення, існує певна, усталена процедура набуття чинності будь-яким законодавчим актом. І це, в першу чергу, його опублікування у офіційних засобах масової інформації (наприклад, у газеті «Урядовий кур'єр»). Але будемо реалістами, газети читають зараз дуже мало людей. Більш того, ми вважаємо, що така необізнаність бере свій початок зі шкільної лави, де програма вивчення правознавства дуже недосконала. До того ж, правову дисципліну школярам викладають не досвідчені фахівці-правознавці, а будь хто із вчителів.

Вивчаючи питання верховенства права, В. М. Сущенко у своїй роботі відносить до проблем реалізації та захисту прав людини і громадянина в Україні наступне: низький рівень правової культури і правової свідомості переважної більшості членів нашого суспільства; незадовільний рівень зовнішнього виховного впливу на кожну людину з боку суспільства та самови-

ховання за наявності у багатьох людей реального відчуття власної честі та гідності; низький рівень дотримання правопорядку (законності) у житті суспільства і держави та беззастережної відповідальності кожної без винятку особи перед собою і оточенням за процес і результати своєї діяльності; нерівноправність гілок та органів державної влади та недосконалість функціонування місцевого самоврядування територіальних громад у реальному житті; низький рівень професіоналізму у сфері політичного та державного менеджменту і його виняткова залежність від особистих й групових (кланових) інтересів [2]. Ми повністю погоджуємося із цією точкою зору, але вважаємо, що цей перелік необхідно доповнити питаннями поглиблення правової культури населення, починаючи їх школярів та підвищення ефективності звітування органів центральної влади й місцевого самоврядування перед громадянами України щодо виконання взятих на себе обов'язків.

Враховуючи викладене, слід зазначити, що в Україні справді існують певні проблеми із реалізацією людьми своїх прав і свобод й для цього є багато підстав. Які ж шляхи вирішення даної проблеми ми бачимо? По-перше, Міністерству освіти і науки України необхідно розробити якісний, цікавий та змістовний курс «Правознавства», в якому особливий наголос необхідно робити на правах і свободах кожного громадянина, не тільки конституційних, а й таких як: сімейних, виборчих, цивільних тощо.

По-друге, розробити дієвий механізм підзвітності центральних та місцевих органів виконавчої влади та як найширше інформувати громадян України про прийняті законодавчі акти, адже всі ми приймаємо участь у формуванні держави та маємо право мати доступ до відкритої інформації, особливо такої, що формує правову державу та захищає наші невід'ємні права.

Список використаних джерел:

1. Пильгун Н. В., Рошук М. В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті функціонування принципу верховенства права в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право*. 2014. Вип. 26. С. 40-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_26_10.
2. Сущенко В. М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні (в контексті верховенства права). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2012. Т. 129. С. 28-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2012_129_9.

РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ТРУДОВОГО ПРАВА

Володимир Володимирович КУЗЬМЕНКО,

*кандидат юридичних наук, суддя Шостого
апеляційного адміністративного суду*

У процесі розбудови України як незалежної правової держави, українські вчені та законодавці традиційно звертаються до позитивного досвіду і традицій, які сформувались у розвинених країнах світу в сфері захисту прав і свобод людини. Однією із сфер, у яких захист прав і свобод людини і громадянина потребує більш сучасної регламентації із урахуванням досвіду більш розвинених держав світу, є сфера трудових правовідносин, адже в Україні все ще зберігає чинність законодавство про працю, прийняте за радянських часів.

В юридичній літературі все ще ведуться дискусії стосовно ролі судової практики у системі джерел трудового права України. Часто це явище отожднюється із судовим прецедентом, як джерелом права, хоча ці явища необхідно розмежовувати. Так само, дискусійною залишається роль судової практики. А тому, тематика нашого дослідження зберігає свою актуальність, не зважаючи на наявність ряду праць у цій сфері.

Питання судової практики, як джерела права, досліджувалось у працях таких науковців, як: А. К. Безіна, І. Г. Бовсуновська, Н. А. Бондаренко-Зелінська, І. В. Борщевський, С. В. Вишновецька, В. Я. Головатий, Н. А. Гураленко, О. Р. Дашковська, П. І. Жигалкін, В. І. Завидяк, К. І. Кеник, Д. В. Кирилюк, О. І. Кіт, В. А. Костюк, С. В. Ломакіна, Р. А. Майданик, С. П. Погребняк, С. М. Прилипка, П. М. Рабінович, Т. В. Росік, О. Ф. Скаун, К. А. Томашевський, Д. Ю. Хорошковська, С. В. Шевчук, О. М. Ярошенко тощо. Але разом із тим, більшість досліджень, присвячених цьому питанню, є загальнотеоретичними, тобто є такими, які не стосуються системи джерел трудового права України. Саме тому, аналіз поняття та ролі судової практики у системі джерел трудового права України є необхідним для удосконалення правового регулювання сфери трудового права нашої держави.

Наш аналіз засвідчив, що роль судової практики полягає в тому, що вона є критерієм правильного й однакового застосування норм трудового законодавства, сприяє виявленню прогалин у трудовому законодавстві, неоднозначності змісту окремих його норм, а також створює основу для вдосконалення норм і розвитку трудового законодавства. Тому, із здійсненого аналізу можна зробити висновок, що роль судової практики, як джерела трудового права України розкривається у наступних аспектах:

1) судова практика, як джерело трудового права України, встановлює правоположення нормативного характеру, які мають загальнообов'язковий характер;

2) судова практика, як джерело трудового права України, здійснює вплив на правозастосовчу практику та на законотворчу діяльність;

3) судова практика, як джерело трудового права України, урегульовує нетипові ситуації правозастосування, які не знайшли регламентацію в актах законодавства про працю.

Так, специфіка першого із виділених аспектів обумовлена тим, що судова практика, як джерело трудового права України, встановлює правоположення нормативного характеру, які мають загальнообов'язковий характер. Як нами було встановлено раніше, правоположенням є результат судової діяльності та форма об'єктивізації усталеної судової практики. Це означає, що прийняття судом певного рішення, яке є джерелом трудового права (перелік яких наводився нами раніше), означає його загальнообов'язковість для регулювання трудових правовідносин. Наприклад, в Рішенні Конституційного Суду України у справі про свободу утворення профспілок від 18.10.2000 № 11-рп/2000 [1] було визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення статті 11 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», якими обмежується право громадян на свободу об'єднання. Загальнообов'язковий характер цього рішення означає, що право громадян на об'єднання у професійні спілки не може бути обмеженим, і саме цю норму мають враховувати суб'єкти трудових правовідносин. Тобто, правоположення про неконституційність обмеження права громадян на свободу об'єднання, має загальнообов'язковий характер.

Наступний виділений нами аспект, який характеризує роль судової практики як джерела трудового права України, полягає у тому, що судова практика здійснює вплив на правозастосовчу практику та на законотворчу діяльність. Вплив на правозастосовчу практику окреслений нами вище – прийняття відповідного рішення судом означає, що воно має враховуватись при врегулюванні трудових правовідносин. У свою чергу, вплив на законотворчу діяльність проявляється у тому, що виявлення прогалин у правовому врегулюванні трудових правовідносин за загальним правилом активізує діяльність законодавця до вирішення цієї проблеми. Наприклад, Рішення Конституційного Суду України у справі про свободу утворення профспілок від 18.10.2000 № 11-рп/2000 [1] призвело до внесення змін до статті 11 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV [2]. А отже, Рішення Конституційного Суду України по суті мало вплив на законотворчу діяльність і в результаті забезпечило удосконалення правового регулювання трудових правовідносин.

Останнім аспектом, який характеризує роль судової практики як джерела трудового права України, є те, що судова практика, як джерело трудового права України, урегульовує нетипові ситуації правозастосування, які не знайшли регламентацію в актах законодавства про працю. Для роз'яснення даного аспекту також звернемось до практики Конституційного Суду України. Так, підставою для розгляду справи про тлумачення терміну «законодавство» була наявність неоднозначного розуміння при застосуванні окремими органами державної влади, а також підприємствами, установами та організаціями положення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України [3], за яким сфера застосування контракту визначається законодавством. Так, дійсно, зазначена норма містить доволі

розмите формулювання, яке на практиці може тлумачитись неоднозначно. Саме тому, Конституційний Суд у Рішенні від 09.07.1998 № 12-рп/98 [4] встановив, що термін «законодавство», який вживається у цій нормі охоплює закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України. Тобто, згідно даного аспекту судова практика дозволила встановити ту специфіку урегулювання трудових правовідносин, яка не була безпосередньо визначена у нормі законодавства про працю.

Таким чином, дослідження поняття та ролі судової практики засвідчило, що даний інститут є джерелом трудового права України. Це означає, що судова практика передбачає вироблення певних правил, які є загальнообов'язковими при урегулюванні трудових правовідносин. Роль судової практики розкрита нами у сукупності декількох аспектів. Як нами встановлено, судову практику доречно розглядати у контексті встановлення нею правоположень нормативного характеру, які мають загальнообов'язковий характер. Окрім того, судова практика дозволяє встановити прогалини у регламентації трудових правовідносин, що спонукає законодавця вирішувати існуючу проблематику регулювання.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок): Рішення Конституційного суду України від 18.10.2000 № 11-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000 р. № 43. стор. 131. стаття 1857. код акта 16978/2000
2. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. ст.397
3. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»): Рішення Конституційного суду України від 09.07.1998 № 12-рп/98. *Офіційний вісник України*. 1998 р. № 32. стор. 59. стаття 1209. код акта 5855/1998

ФОРМИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ СУДУ В УКРАЇНІ

Катерина Дмитрівна КУЦЕНКО,

*секретар судового засідання Держинського
районного суду м. Харкова*

<https://orcid.org/0000-0002-3971-8015>

Проблема забезпечення прав людини на сучасному етапі державотворення має важливе значення, адже за умов становлення демократичної, соціальної та правової держави забезпечення поваги і додержання прав людини набули глобальних масштабів, зокрема в основній сфері життєдіяльності людини – сфері праці.

Одне з провідних місць у вітчизняній та зарубіжній доктрині права належить питанню захисту трудових прав працівників будь-якої сфери життєдіяльності, зважаючи на цінність гарантій та можливість ефективної реалізації працівниками своїх трудових прав. Безсумнівно, захист законних інтересів, а також суб'єктивних прав в межах відповідної форми захисту є об'єктивною необхідністю. Ефективність діяльності органів державної влади, ступінь демократичності держави загалом оцінюються саме за рівнем захисту прав людини та громадянина у суспільстві. Створення і функціонування всеохоплюючої системи захисту трудових прав є важливою юридичною гарантією їх забезпечення. У науковій царині та практичній діяльності визначення форм, способів захисту цих прав та механізмів їх реалізації є важливим завданням.

Значна кількість вчених у своїх наукових працях зосереджують увагу на проблемі захисту прав людини та громадянина. Окремі аспекти захисту трудових прав працівників були предметом дослідження Н. Б. Болотіної, В. В. Бонтлаб, А. П. Вершиніна, Н. Д. Гетьманцевої, В. В. Гладкого, С. І. Запари, І. В. Лагутіної, П. Д. Пилипенка, В. Г. Ротаня, М. П. Стадника, В. І. Теремецького, Г. П. Тимченка, Н. А. Циганчук, О. В. Яснолобова та інших правників. Актуальність теми дослідження обґрунтовується недостатнім ступенем її наукової розробки. Варто зауважити, що форми захисту трудових прав працівників суду в Україні дотепер не були предметом комплексного дослідження.

Статтею 55 Основного Закону України проголошено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1]. Отже, Конституція України декларує право кожного на судовий захист як одне з основоположних, універсальних та конституційних прав людини.

Відповідно до положень ст. 3 ЦПК України, кожна особа має право в установленому порядку звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [2].

Г. П. Тимченко визначає право на захист як можливість володаря права самому вчиняти юридично значущі активні дії. Відмінність права на захист від інших прав такого типу полягає у тому, що це право має самостій-

не значення у механізмі правового регулювання й у вищому ступені фіксує свободу правомірної поведінки суб'єктів права [3, с. 8].

І. В. Лагутіна розглядає поняття захисту трудових прав та інтересів працівників будь-якої сфери діяльності у широкому і вузькому значеннях. Саме так у широкому значенні захист трудових прав та інтересів працівників безпосередньо пов'язаний з реалізацією захисної функції трудового права, яка, зі свого боку, відображає захисну функцію держави [4, с. 7]. Йдеться про забезпечення державних гарантій трудових прав працівників, визначення високого рівня умов праці, встановлення відповідальності за їх порушення. У вузькому значенні захист трудових прав та інтересів працівників пов'язаний із забезпеченням додержання трудових прав, попередженням і профілактикою їх порушень, реальним поновленням незаконно порушених прав і встановленням трудовим законодавством та діями відповідних органів ефективної відповідальності роботодавців за порушення трудових прав працівників [4, с. 7].

Враховуючи викладене пропонуємо авторське тлумачення поняття «захист трудових прав працівників суду», під яким необхідно розуміти законодавчо регламентований специфічний спосіб захисту, особливістю якого є те, що він здійснюється безпосередньо через подання позовної заяви до незалежного та неупередженого судового органу з вимогою про визнання, відновлення порушеного трудового права чи усунення перешкод у реалізації власних трудових прав відповідно до конституційних принципів і в порядку, передбаченому національним процесуальним законодавством.

Здійснення права працівника суду на захист своїх трудових прав та інтересів включає: оцінку працівником суду, права та інтереси якого порушуються, оспорується чи не визнаються, обставин і характеру порушення; вибір відповідної форми захисту (юрисдикційної чи неюрисдикційної); вибір способу захисту залежно від обраної форми захисту.

Пропонуємо зосередити особливу увагу на формах захисту трудових прав працівників загалом, а також працівників суду, зокрема.

В юридичній літературі існує точка зору, згідно з якою під формою захисту суб'єктивних прав варто розуміти комплекс внутрішньо впорядкованих організаційних заходів по захисту суб'єктивних прав, що протікають в рамках єдиного правового режиму [5, с. 17].

Слушною є думка Т. А. Несторової, яка під формою захисту розуміє вид юридичної діяльності, в якій протікають охоронні правовідносини з приводу трудового права, і виділяють чотири форми захисту (судова, управлінська, суспільна та безпосередня) [6, с. 54].

У дисертаційній роботі І. В. Лагутіна розглядає форми захисту як порядок юридичної діяльності із забезпечення та дотримання прав. Виходячи із зазначеного, авторка формулює поняття форми захисту трудових прав та інтересів працівників як діяльність уповноважених органів, працівника або його представника (професійної спілки) із захисту трудових прав та законних інтересів, які виявляються у застосуванні передбачених законодавством способів і заходів, спрямованих на припинення і попередження порушень трудового законодавства, поновлення порушених трудових прав і відшкодування заподіяної шкоди [4, с. 7].

Відтак, усі автори поділяють думку, що форма захисту розглядається як діяльність. Відповідно форма захисту прав та інтересів є порядком здійснення діяльності, елементом діяльності із захисту трудових прав та інтересів. Водночас, досліджувана категорія об'єднує в собі ряд дій організаційного характеру (процедурного або процесуального), що реалізуються в межах єдиного правового режиму.

Загальновідомо, що в теорії права форми захисту прав та інтересів поділяються на два види: юрисдикційну і неюрисдикційну.

Юрисдикційна форма захисту трудових прав та інтересів працівників – це діяльність передбачених законом органів (органів із розгляду трудових спорів, органів з нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю) із захисту порушених або оспорюваних прав та інтересів [4, с. 7-8].

Щодо захисту як виду юрисдикційної діяльності А. П. Вершинін, вдається до звуження її змісту, адже лише юрисдикційною діяльністю компетентних органів не вичерпується зміст захисту, в яку повинна бути включена й діяльність самих сторін трудового правовідношення [7, с. 12-13].

Сутність аналізованої форми в контексті теми дослідження полягає в тому, що працівники суду, права і законні інтереси яких порушено неправомірними діями, можуть звернутися за захистом до державного чи іншого компетентного органу, який зобов'язаний вжити необхідних заходів для поновлення порушеного права, припинення правопорушення та відшкодування заподіяної шкоди.

Стосовно неюрисдикційних форм захисту, то вони полягають в передбаченні дій працівників суду або їх представників із захисту трудових прав та інтересів, які здійснюються ними самостійно, без звернення до відповідних юрисдикційних органів (судів, адміністративних органів тощо).

Розглядаючи форми захисту трудових прав та інтересів працівників судових органів, варто зауважити, що залежно від суб'єкта, уповноваженого застосовувати передбачені законодавством способи і засоби, виокремлюють такі: 1) індивідуальний захист (самозахист); 2) колективний захист (через профспілки, систему колективних угод і колективних договорів, органи з вирішення трудових спорів); 3) державний захист (судовий захист, державний нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю).

Отже, дослідивши та проаналізувавши форми захисту трудових прав працівників суду в Україні пропонуємо такі шляхи вдосконалення національного законодавства:

1) запровадити та реалізувати ідеологію поваги до гідності працівників суду, їх трудових прав;

2) із метою посилення захисту трудових прав та інтересів працівників (зокрема, працівників суду) у новому Трудовому кодексі України варто закріпити форми, способи та порядок їхнього захисту, механізм реалізації права працівників на самозахист своїх трудових прав та інтересів;

3) задля урегулювання та оптимізації механізмів забезпечити звернення працівників суду до компетентних органів (зокрема, судових), а також здійснення судочинства у цих справах та виконання рішень, ухвалених судами в результаті їх розгляду;

4) щоб ухвалювати обґрунтовані та вмотивовані рішення, необхідно створити спеціалізований незалежний орган, який здійснюватиме розгляд

виключно тієї категорії справ, що подаються працівниками судових органів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.12.2020).
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 24.12.2020).
3. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2002. 20 с.
4. Лагутіна І. В. Форми захисту трудових прав працівників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2007. 22 с.
5. Бутнев В. В. К понятию механизма защиты субъективных прав. Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. Владивосток, 1989. С. 9-17.
6. Нестерова Т. А. Защита трудовых прав в России: юридическая сущность и приоритетная роль государственных органов: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.05. Пермь, 2005. 511 с.
7. Вершинин А. П. Меры защиты субъективных прав по гражданскому законодательству. *Проблемы совершенствования законодательства о защите субъективных гражданских прав*: сб. науч. тр. Ярославль, 1988. С. 12-13.

ФОРМУВАННЯ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Айсел Азад кизи ОМАРОВА,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн
Національного юридичного
університету ім. Я. Мудрого*

Формування ювенального права в світі приходить на середину XIX ст. – початок XX ст. Це було пов'язано з тим, що діти брали безпосередню участь у суспільних правовідносинах, в першу чергу трудових. Як наслідок постала об'єктивна необхідність захисту їх прав. Що стосується України, то формування ювенального права приходить саме на XX ст. Перша Світова війна, нестабільність державного управління у період національно-визвольних змагань, епідемія тифу та іспанки, а також голод 1921 р. – все це позначилося на стані дітей та на їх правах.

Політика радянського уряду по подоланню наслідків голоду полягала в наступному. Дітям в залежності від віку передбачалося безоплатне постачання молока (для тих, що годуються штучно), продуктів для підгодування, речей [1], встановлювалась черговість постачання дітей молоком і молочними продуктами [2]. Окремою постановою РНК УСРР «Про громадське харчування» 1920 р. [3] передбачалося поширення мережі громадських їдалень. Також діти та учні, що знаходилися на державному утриманні, одержували предмети харчування і широкого вжитку в порядку державного постачання, безоплатно [4].

Як було зазначено раніше, в 20-ті рр. XX ст. на території України існувала достатньо серйозна проблема – безпритульність дітей. Постановою РНК «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю» 1921 р. [5] надавався вичерпний перелік випадків, коли дитини могла бути визнана безпритульною. До поліпшення становища з продовольством та іншим постачанням передбачалося розміщення дітей серед міського і сільського населення на засадах добровільної угоди органів охорони дитинства з громадянами, що виявили на це свою згоду. Також підлітки від 14 років та старше забезпечувалися роботою в радянських установах, що не суперечило законодавству про працю дітей [6].

Що стосується ювенальної юстиції, то були утворені Комісії по справах неповнолітніх. Ці комісії розглядали справи про відповідальність осіб, які не досягли 18 років та які обвинувачувалися в заподіянні злочинів, розгляд справ про визнання неповнолітніх безпритульними, а також справи підлітків, які порушували правила трудової повинності [7]. Тут хочеться звернути увагу на наступний момент. В дореволюційний період, ще до Першої світової війни були утворені ювенальні суди В Україні було багато таких судів (у Києві, Харкові, Одесі, Єкатеринославі, Миколаєві). Це відповідало світовій тенденції розглядати справи щодо неповнолітніх окремими судами, спеціально утворених для цих цілей. Проте, на жаль, цей позитивний досвід

був відкинутий. До складу Комісій по справах неповнолітніх входили представники від Народних Комісаріатів Освіти, Юстиції, Соц.забезпечення, Охорони здоров'я. Тобто юристи у складі таких комісій були відсутні. Це є безперечно негативним досвідом в історії ювенальної юстиції в Україні. Що стосується покарань, то до осіб, які не досягли повноліття, арешт як спосіб адміністративної і дисциплінарної кари, не застосовувався [8]. За Кримінальним кодексом 1922 р. [9] до малолітніх та неповнолітніх, щодо яких було визнано можливим обмежитися заходами медико-педагогічного впливу, покарання не застосовувалися. Більш того до осіб, які не досягли на момент скоєння злочину 18-річного віку, вища міра репресії (розстріл) не могла бути застосована. Що стосується участі дітей в судовому засіданні, то КПК УСРР 1922 р. [10] забороняв допуск особи молодше 14 років в зал судового засідання.

У 1921 р. був прийнятий Кодекс про працю малолітніх та підлітків [11]. В першу чергу треба зазначити, що кодекс містив поділ дітей в залежності від їх віку: до 16 років діти вважалися малолітніми, від 16 до 18 – підлітками. Кодекс закріплював наступні положення: заборона прийняття прийом на роботу малолітніх до 16-ти років. Проте малолітні від 14-ти до 16-ти років могли бути допущені до реєстрації та роботи за спеціальним дозволом Інспектори праці; скорочена тривалість робочого часу; робочі години малолітніх і підлітків розташовувалися так, щоб вони мали можливість відвідувати школу; заборона залучення осіб до 18-ти річного віку до нічних робіт та до нічних чергувань; надання щорічного місячного відпуску.

Достатньо детально регламентувалися освітні права дітей. В першу чергу хочеться звернути увагу на те, що в 20-ті рр. ХХ ст. в Україні бракувало фахівців, кваліфікованих спеціалістів, через що держава була зацікавлена в швидкій підготовці кадрів. Саме тому у вищу школу приймалися всі особи незалежно від статі, що досягли 16 р., скасовувалася плата за навчання і, головне, приймалися відповідні постанови, що закріплювали прискорений випуск з училищ. Все населення Республіки в віці від 8 до 50 років, які не вміли читати і писати, було зобов'язане навчатися грамоті українською, російською або будь-якою іншою мовою за бажанням того, хто навчається. Наркомосу і його місцевим органам навіть надавалося право залучати до навчання неграмотних в порядку трудової повинності [12].

Отже, у 20-х рр. ХХ ст. були закладені витоки ювенального права в Україні, почався розвиток спеціального дитячого законодавства. У всіх сферах суспільних правовідносин передбачалося закріплення та захист прав дітей у шлюбно-сімейних та трудових правовідносинах, діти наділялися медичними та освітніми правами, мали соціальне забезпечення. Однак варто зазначити, що не всі норми виконувалися. 70 % населення України на той момент становили селяни й на них не розповсюджувалися норми трудового права, освітні права. Тобто дитяче законодавство фактично було обмежено великими містами. Питання реального втілення дитячого законодавства в життя буде предметом наших майбутніх досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про поліпшення харчування дітей і матерів, кормлячих груддю: екрет РНК УСРР від 03.04.1920. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 6. Ст. 103.
2. Про організацію молочних ферм: постанова РНК УСРР від 29.05.1920 р. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 16. Ст. 308.
3. Об общественном питании: постановление СНК УССР от 10.08.1920 г. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1920. № 22. Ст. 456.
4. Про державне постачання харчами і предметами споживання: постанова РНК УСРР від 03.01.1922. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 1. Ст. 4.
5. О мерах борьбы с детской беспризорностью: постановление СНК УССР от 11.06.1921. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 11. Ст.293.
6. О беспризорных детях: постановление СНК УССР от 14.10.1921. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 20. Ст.591.
7. Про відповідальність неповнолітніх Декрет РНК УСРР від 12.06.1920 р. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 15. Ст. 281; Про притягнення підростків за порушення правил про трудову дисципліну: постанова Всеукр.Ком.Праці УСРР від 05.07.1920. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1920. № 20. Ст. 386; О мерах борьбы с детской беспризорностью: постановление СНК УССР от 11.06.1921. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 11. Ст.293.
8. Про невжиток до неповнолітніх арешту, як способу дисциплінароної і адміністративної кари: постанова ВУЦВК від 04.01.1922. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 1. Ст. 9.
9. О введение в действие уголовного кодекса УССР: постановление ВУЦИК от 23.08.1922. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 36. Ст. 553.
10. О введении в действие Уголовно-процессуального кодекса УССР: постановление ВУЦИК от 13.09.1922. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 41. Ст. 598.
11. Кодекс законов о труде малолетних и подростков от 21.09.1921. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 19. Ст. 538.
12. Об организации ускоренного выпуска из Харьковского среднего сельскохозяйственного училища в Дергачах: декрет СНК УССР от 25.11.1920. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1920. № 26. Ст. 547; О поступлении в высшую школу: декрет СНК УССР от 02.03.1919. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1919. № 20. Ст. 212; Об отмене платы за обучение в школах: декрет СНК Украины от 04.03.1919. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1919. № 21. Ст. 229; О борьбе с неграмотностью: постановление СНК УССР от 21.05.1921. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1921. № 9. Ст. 254.

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Наталія Василівна РИБАК,

кандидат юридичних наук

Реформування трудового законодавства є очевидно потребою та уже було зроблено чимало спроб оновлення або ж запровадження нового трудового кодексу. Під час реформування важливо урахувати попередній досвід щодо помилок у правовому регулюванні трудових відносин, узгодження із загальнодержавними стратегіями розвитку та міжнародними стандартами. Разом з тим, реформування трудового законодавства ще не означає повну його зміну, адже скасовувати ті норми права, що досі належно регулюють здійснення трудових прав або ж обов'язків було б помилкою та спричинило б порушення принципів правової визначеності та соціальної справедливості. Оцінювання ефективності трудового законодавства, у даному випадку, є інструментом, як виявлення уже застарілих та колізійних норм трудового права, так й тих норм, що повністю справляються з регулюванням трудової діяльності. Враховуючи значення оцінювання трудового законодавства для його наступного вдосконалення, необхідністю видається визначення критеріїв оцінювання, які й забезпечуватимуть його всеохоплюваність, наукову обґрунтованість та неупередженість.

Дослідження критеріїв оцінювання ефективності трудового законодавства дозволить його проводити системно, а отже й отримувати достовірні результати щодо позитивних та негативних аспектів дії норм трудового права. На науково-теоретичному рівні визначення критеріїв оцінювання ефективності трудового законодавства допоможе об'єднати дослідження прогалин та проблем в спільному векторі, що забезпечуватиме якість та водночас варіативність шляхів удосконалення. У практичній діяльності, застосування критеріїв оцінювання ефективності трудової діяльності дозволить запобігати виникненню проблем ще на етапі законопроектної роботи, а також покращуватиме якість моніторингової діяльності.

В. В. Завальнюк пропонує під час оцінювання ефективності законодавства використовувати критерій антропогенної адекватності, за яким ефективність визначається відображенням у законодавстві властивостей людської природи, тобто менталітету, головних потреб людини [1, с. 43]. Найперше, такий критерій дозволяє віднайти норми трудового права, які уже застаріли та фактично не використовуються, а тому мають бути вилучені із законодавчого акту. Для трудового законодавства застосування даного критерію є особливо важливим, адже значна їх частина була прийнята за радянських часів. До прикладу, навіть мета прийняття Кодексу законів про працю [2] щодо підвищення ефективності суспільного виробництва уже не відповідає існуючим ринковим умовам економіки. Застосування критерію антропогенної адекватності відповідає принципу верховенства права та може діяти лише у демократичній державі, адже передбачає використання диспозитивних методів регулювання трудових відносин й зао-

хочення дотримання норм трудового права, а не примусу. Так, якщо суспільство загалом, певний трудовий колектив або ж конкретний працівник не розуміють призначення й потреби у дотриманні правил внутрішнього розпорядку, охорони праці, трудової дисципліни, то якими б детальними та суворими не були норми трудового права, вони не будуть стримувати від порушення, а отже не будуть ефективними. Тобто, ще на етапі формування законодавчого положення необхідно враховувати рівень правосвідомості населення чи певної категорії осіб та створювати заходи з його підвищення.

Н. М. Обушенко зауважує, що трудове законодавство не може бути ефективним без попереднього виявлення та наступної ліквідації факторів порушення структурних зв'язків між нормами, якими є прогалини, дублювання, безсистемність, термінологічні недоліки, що вирішуються за допомогою вдосконалення юридичної техніки [3, с. 199]. Причиною виникнення проблем із юридичною технікою є недостатня обізнаність суб'єктів написання із змістом трудового законодавства або ж невірне їх тлумачення. Наслідками недостатньої обізнаності є неузгодженість норм трудового законодавства, прогалини й дублювання, що особливо негативно впливає на функціонування органів контролю. Щодо невірного тлумачення, то наслідками таких дій є створення колізій між нормами загального та спеціального трудового законодавства, а також використання різних термінів на позначення одних й тих же понять. Варто зауважити, що не вирішення проблеми із низьким рівнем юридичної техніки надалі викликатиме ще більше проблем із ефективністю, оскільки має накопичувальний ефект.

Дещо інший підхід пропонує використовувати Ю. І. Бірченко, який визначає досягнення мети, як головний критерій ефективності, а умовами ефективності встановлює елементи механізму реалізації права (досконалість законодавства, досконалість правозастосовної техніки та рівень правосвідомості) [4, с. 11-12]. Про досягнення мети прийняття певної норми трудового права можливо стверджувати на основі аналізу усіх наведених автором умов ефективності. Однак, розглядаючи їх, як самостійні критерії на науково-теоретичному рівні можливо більш детально обґрунтувати висновки щодо ефективності, а на практичному рівні визначити конкретні напрями, які потребують вдосконалення. Разом з тим, ефективність норми обумовлюється й механізмом її забезпечення та захисту, а тому, як критерії варто розглядати наявність матеріальних та інституційних гарантій здійснення й санкцій за порушення.

Схожий підхід використовує Н. Д. Гетьманцева зауважуючи, що інструментами забезпечення ефективності трудового права є мета та юридичні засоби [5]. Так, мета виступає загальним орієнтиром, а засоби встановлюють фактичну можливість для норми трудового права бути ефективною. Погоджуємося із включенням юридичних засобів до критеріїв оцінювання ефективності трудового законодавства. Юридичні засоби завжди діють разом та пов'язують між собою норми трудового права із нормами з інших галузей, що дозволяє аналізувати ефективність системно.

На думку Л. Ф. Купіна, ефективність норми права визначається за системою, яку складають наступні критерії: ціль правового регулювання, встановлена законодавцем; результат від дії норм права; підтвердження

зв'язку між отриманим результатом та дією норми права; реальна можливість реалізувати норму права; внутрішні особливості норм права; рівень правосвідомості та правової культури; мотив правозастосування; затрати на реалізації норми [6, с. 54-55]. Вибір мотиву правозастосування залежить від того, який рівень правосвідомості має суб'єкт трудового права, а тому їх доречно об'єднати в один критерій оцінювання ефективності. Також, реалізація норми права для суб'єкта трудового права, що особливо стосується активних дій та передбачає зміну звичайного порядку, повинна заохочуватися отриманням додаткових переваг. До прикладу, право на покращення умов праці, які передбачені в трудовому законодавці роботодавець не буде використовувати до тих поки, поки цього не вимагатимуть ринкові умови. Тобто, ефективність норми трудового права визначається ще й потребою в її існуванні та реалізації. Щодо обов'язків, то варто урахувати можливість суб'єктів права їх виконувати, а органів публічної влади контролювати виконання. Так, встановлення надмірно високого оподаткування та бюрократичності процедури оформлення працівника призвели до ще більшого поширення неофіційних трудових відносин, коли органи держаної влади не здатні в повній мірі виявити та запобігти їх поширенню.

Можливо резюмувати, що оцінювання ефективності трудового законодавства варто проводити із сукупного аналізу ефективності нормативно-правових актів та норм трудового права, які його складають, а також їх взаємодії з національним законодавством загалом. Тому, критерії оцінювання ефективності повинні охоплювати усі фактори, що впливають на реалізацію законодавчих положень, забезпечення такої реалізації й захист прав суб'єктів трудових відносин. Варто виділити такі критерії оцінювання ефективності трудового законодавства: 1) інституційний критерій оцінювання ефективності трудового законодавства; 2) ресурсний критерій оцінювання ефективності трудового законодавства; 3) психологічний критерій оцінювання ефективності трудового законодавства; 4) соціально-культурний критерій оцінювання ефективності трудового законодавства; 5) критерій належного рівня юридичної техніки написання трудового законодавства; 6) критерій узгодженості нормативних положень трудового законодавства.

Список використаних джерел:

1. Завальнюк В. В. Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аспекти. *Lex portus*, 2017. № 1. С. 39-49
2. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50.
3. Обушенко Н. М. До проблеми визначення цілей та завдань систематизації трудового законодавства. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2019. № 4. С. 197-201.
4. Бірченко Ю. І. Деякі критерії оцінки якості та ефективності нормативно-правових актів. *Наукові записки Національної Києво-Могилянської академії*, 2004. № 26. С. 9-14
5. Гетьманцева Н. Д. Мета і засіб— правовий інструментарій ефективності трудового права. *Науковий вісник Чернівецького університету*, 2009. № 518. С. 55-58
6. Купіна Л. Ф. Критерії ефективності правових норм. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 2017. № 32. С. 51-57

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ЕКОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Олена Олександрівна САВЧУК,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права гуманітарно-правового
факультету Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
<https://orcid.org/0000-0003-3299-7936>*

Віктор Борисович БУТЕНКО,

*керівник Луганської місцевої прокуратури № 2
Луганської області*

Конституційні права людини і громадянина закріплені у Конституції України, є невідчужуваними та непорушними. Так, ст. 13 Основного закону України «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією».

А це означає, що конституційні екологічні права займають одне з важливих місць у системі конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні, а також направлені на задоволення потреб, пов'язаних з життям і здоров'ям людини.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Стаття 50 Основного закону України встановлює, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

На переконання Н. Р. Кобецької [1, с. 12] головною особливістю екологічних прав людини і громадянина є призначення зазначеної категорії прав, спрямованих на задоволення потреб та забезпечення реалізації інтересів громадян в екологічній сфері. На її думку, акцентування уваги на трактуванні спрямованості екологічних прав на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки певною мірою більше характеризує права громадян по використанню природних ресурсів.

Наголошуючи на конституційному закріпленні права громадян на безпечне навколишнє природне середовище, Ю. С. Шемшученко [2, с. 121]

вказує на можливість стимулювання екологічної діяльності держави та її органів. На його думку, для того, хто володіє цим правом, воно не тільки встановлює вид і обсяг його поведінки, а й передбачає можливість вимагати відповідної поведінки від інших фізичних і юридичних осіб, а в необхідних випадках вдаватися до допомоги держави в забезпеченні відповідного права.

Крім того, необхідно розуміти, що якість довкілля є не тільки важливою ознакою права громадян на безпечне для їх життя та здоров'я навколишнє природне середовище, а й юридичним критерієм і важливою правовою гарантією реалізації їх права на екологічну безпеку. Нині назріла необхідність піднесення правових ідей про право громадян на екологічну безпеку на дещо вищий «щабель» у зв'язку з орієнтацією України на вступ до ЄС. Причому треба зазначити, що це право, як окрема ланка правових можливостей фізичних осіб, у рамках ЄС не легалізоване і у концептуальному відношенні не є загальновизнаним. Тож першочерговим завданням представників нашої держави у міжнародних організаціях є ініціювання постановки питання про піднесення зазначених правових принципів на рівень європейського, а згодом і міжнародно-правового регулювання [3].

Варто погодитися з тезою про те, що екологічні права включають також певні можливості поведінки щодо цих природних благ, спрямовані на підтримання нормального стану довкілля, домагання від інших суб'єктів належного виконання обов'язків і т. ін. [4, с. 301].

На сьогоднішній день такими можливостями щодо підтримання нормального стану довкілля, заощадливого ставлення до природних ресурсів та навколишнього природного середовища в цілому, є альтернативні [5], ресурсозберігаючі, безвідходні або маловідходні технології та використання відновлювальних джерел енергії.

Список використаних джерел:

1. Кобецька Н. Р. Екологічні права громадян України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 – Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. К., 1998. 16 с.
2. Шемшученко Ю. С. Человек и его право на безопасную (здоровую) окружающую среду. *Государство и право*. 1993. № 10. С. 120-125.
3. Валевська О. А. Право громадян на екологічну безпеку: проблеми конституційно-правового забезпечення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 40-48.
4. Грушкевич Т. В. Правова природа конституційних екологічних прав. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 293-304.
5. Савчук О. О. Правове регулювання екологічного підприємництва в Україні. *III International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise*, November 22th, 2019. Le Mans, France: Baltija Publishing. P. 136-138.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА: ВИМОГИ СЬОГОДЕННЯ

Ганна Олександрівна СПІЦИНА,

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри права гуманітарно-
правового факультету Національного
аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Віталій Анатолійович ЦИМБАЛІСТИЙ,

*старший викладач кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Ольга Станіславівна СЕМЕНОВИХ,

*асистент кафедри права гуманітарно-правового
факультету Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Динамічний розвиток нашого суспільства, прагнення людства до самовдосконалення, постійна еволюція технологій та науки, накладають свій відбиток на всі сфери сучасного життя, в тому числі й у сфері реалізації права на працю. При цьому, спровокована вищевказаними чинниками поява нових професій, ринків праці, організаційно-правових форм роботодавців обумовлює необхідність постійного перегляду та реформування такої фундаментальної галузі права як трудове право. Крім того, так уже склалося, що люди не можуть перебувати в незмінній територіальній, соціальній та інформаційній ізоляції, людська сутність вимагає самореалізації, постійного пошуку себе в різних напрямках розвитку, в більшості випадках – у професії. Саме всесвітня глобалізація та фактичне нівелювання європейських кордонів на даний момент створюють сприятливі умови для реалізації професійних здібностей людей, що сприяє міграції робочої сили.

З моменту набуття Україною незалежності, нею, з урахуванням ринкової економіки, були переглянуті майже всі існуючі кодифіковані законодавчі акти. Однак, Кодекс законів про працю України, який був прийнятий ще в 1971 році, на жаль, залишився осторонь. В свою чергу, застарілість положень чинного законодавства про працю, його невідповідність сучасним стандартам провідних європейських держав, дає можливість роботодавцям зловживати своїм економічно більш вигідним становищем, ущемляючи

права та інтереси працівників, порушуючи догми самого «людяного» права – трудового права.

На цей час політичний курс нашої держави, спрямований на інтеграцію до лав Європейського Союзу, вимагає найскорішого перегляду наукової думки стосовно існуючої концепції правового регулювання праці. В сучасних умовах розвиненої ринкової економіки діюча нормативна база вже не в змозі охопити весь спектр відносин, що постійно виникають та еволюціонують між працівником та роботодавцем, а це, в свою чергу, породжує експансію норм інших галузей права на регулювання відносин, які складають виключно предмет трудового права. Тому на цей час питання подальшого реформування трудового законодавства, з врахуванням реалій нинішнього життя нашого суспільства та нормотворчого досвіду провідних європейських держав, вбачається досить своєчасним.

Аналізуючи роботи вчених, які стосуються тематики порівняльної характеристики правового регулювання трудових і тісно пов'язаних з ними відносин в Україні та в країнах Європейського Союзу, можна зробити висновки, що комплексні наукові дослідження, присвячені зазначеній проблематиці, в нашій країні, є актуальними та потребують уваги.

Крім того, наша держава вже досить тривалий час знаходиться на порозі прийняття нового Трудового кодексу України. Так, існуючий Кодекс законів про працю України був побудований на яскраво вираженому соціалістичному підґрунті та, незважаючи на чисельні зміни, які вносились до нього з моменту його прийняття у 1971 році, залишив правову конструкцію регулювання трудових правовідносин ще тієї епохи. Якщо ж казати про численні проекти Трудового кодексу України, то можна побачити, що їх норми, на жаль, в повній мірі не відповідають західноєвропейським стандартам в сфері праці, та і, взагалі, створюють чисельну кількість дискусійних питань. Таким чином, проблеми порівняння української правової системи з системами країн Європейського Союзу є досить важливою та в подальшому може слугувати належним підґрунтям для розроблення і впровадження сучасного кодифікованого акту, який би враховував всі ключові світові тенденції правового регулювання праці.

Ми погоджуємося з думкою учених, що законодавчий орган нашої держави, що збирається прийняти новий Трудовий Кодекс України, повинен бути зацікавленим у вивченні аналогічного досвіду інших країн в правовому регулюванні трудових відносин. Але позитивний досвід зарубіжних країн в сфері регулювання трудових відносин можна використовувати нашому законодавцю тільки при умовах врахування сталого розвитку конкретних політичних, соціальних та економічних відносин в нашій державі. Тільки при таких умовах імплементації можна досягти позитивних результатів, бо тільки при цьому творче використання зарубіжного правового досвіду та систематизація національного законодавства сприятимуть ефективному розвитку вітчизняної економіки в умовах ринкових відносин і належному правовому регулюванню трудових відносин.

Правова система України повинна відповідати новим умовам сьогодення, надійно та гідно забезпечувати захист основних прав, свобод і інтересів людини праці та інших суб'єктів суспільних відносин. Право повинно стати дієвим інструментом консенсусу між державою та суспільством, між

роботодавцем та працівником. Трудове законодавство України буде займати відповідне місце тільки тоді, коли не дасть можливості порушувати правові приписи в галузі трудових відносин ні державі та її органом, ні роботодавцю та працівнику, а забезпечить правові гарантії їх надійної реалізації та захисту в умовах ринкової економіки та нових форм господарювання [1].

Слід зазначити, що дослідження та розробка нових концептуальних положень сучасного трудового права, можуть бути використані при подальшій розробці теорії трудового права, в сфері нормотворчої та правозастосовної діяльності тощо, увібрати усі цінності та найкращі європейські тенденції з урахуванням національної правової системи.

Список використаних джерел:

1. Венедіктов В. С. Сучасні проблеми трудового права України: навч. посіб. для магістрів та аспірантів (напрямок підготовки 081 «Право»). Харків: Право, 2018. 294 с.

**Проблеми теорії та практики
реалізації прав людини в Україні
у приватноправовій сфері**

**UKRAINE'S PLACE IN THE INTERNATIONAL
TRANSPORTATION MARKET**

Anastasiia Volodymyrivna MATVIEIEVA,

*PhD. in Law, Senior Researcher,
Associate Professor of the Law department
(702) National Aerospace University
H. E. Zhukovsky «Kharkiv Aviation Institute»*

Given Ukraine's extremely advantageous geographical and geopolitical location, its impact on international traffic should be greater.

International transport corridors connecting European countries with their strategic trading partners play an extremely important role in the development of the international transport sector. The transport corridors determine the priority areas for the development of world transport cooperation and cooperation between Ukraine and its western neighbors in the coming years. Thus, transport is an important factor in the development of international trade and cooperation, as well as integration processes.

Today, improving the transport infrastructure of future EU members and developing cooperation in the field of transport with neighboring regions are fundamental tasks for our country.

Ukraine has the highest transit rating in Europe, which is why it has all the opportunities for intensive entry and obtaining a certain priority in the international, primarily European arena of international transport, as well as for the development of a network of international transport corridors and significant profits.

It should be noted that international transport corridors are of great importance for Ukraine's national security. It is necessary to state the fact of impossibility to ensure the national security of Ukraine in isolation, relying only on one's own efforts. That is why the role of foreign policy means of ensuring national security is growing significantly.

It is necessary to agree with those scientists who consider the system of ensuring the safety of transport corridors as part of the system of ensuring the transport safety of the state, which is part of the system of ensuring its national security.

Given the benefits of international transit, any country does its best to make corridors pass through its territory (a clear example is Russia). At the same time, transport corridors are important not only for profit, but for are a factor that significantly affects the national security of the state.

Of course, without the implementation of domestic legislation to the requirements of international law, EU law, the development and effective and

safe operation of international corridors in Ukraine is impossible. At the same time, the national legislation in this area is rather weak.

Strengthening and deepening cross-border cooperation with neighboring countries is a priority of Ukraine's foreign policy today. This will lead to Ukraine's active position in international trade, integration of national economic systems and legal integration (as one of the important prerequisites for economic), as well as strengthening the processes of international division of labor.

International transit affects Ukraine's national interests in the domestic political sphere. The transport corridors available today cross the territory of Ukraine and connect almost all its regions, are an integral part of its transport system.

In all historical epochs, the development of transportation has completely depended and still depends on the policy of the state in this direction, ie on the national transport policy. Therefore, it is important today to develop such areas of national transport policy that would allow as quickly and efficiently as possible to become a full-fledged part of the international transportation market, and to maintain such positions in the future.

As R. P. Boychuk rightly emphasizes, the main task is to clearly define and systematize the legal regulators in the field of transport, in particular, to determine the mechanism of their regulatory action, the competence of authorized bodies to apply them, which, in turn, will more accurately predict the outcome. Such regulatory influence to reconcile different interests in the management process and overcome conflicts that may arise [1, p. 67].

The signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU gave a new impetus and content to the development of international transport and set new challenges for national transport policy. First of all, it should be noted that Article 367 of the Agreement establishes the main directions of European transport policy in the framework of cooperation with Ukraine: expanding and strengthening cooperation in the field of transport in order to promote the development of stable transport systems; promoting efficient and safe transport, as well as intermodality and interoperability of transport systems; making efforts to strengthen basic transport links between the territories of the Parties [2].

In accordance with the provisions of Art. 369 of the Agreement, this cooperation covers the following areas:

(a) the development of a sustainable national transport policy, covering all modes of transport, in particular with a view to ensuring efficient and safe transport systems, and promoting the integration of transport initiatives into other policies;

(b) development of sectoral strategies based on national transport policy (including regulatory requirements for the modernization of technical equipment and fleets to meet the highest international standards) for road, rail, river, sea and air transport, as well as intermodality, taking into account the timing and main stages of implementation, administrative responsibilities and financial plans;

(c) the development of a multimodal transport network linked to the Trans-European Transport Network (TEN-T) and the improvement of infra-

structure policy to better identify and evaluate infrastructure projects for different modes of transport. Development of financing strategies aimed at maintaining, eliminating barriers to capacity and developing incomplete infrastructure, as well as enhancing and promoting private sector participation in transport projects in accordance with Annex XXXIII to this Agreement;

(d) Accession to relevant international transport organizations and agreements, in particular procedures for ensuring the strict application and effective implementation of international transport agreements and conventions;

(e) scientific and technical cooperation and exchange of information for the development and improvement of transport technologies, such as intelligent transport systems;

(f) promoting the use of intelligent transport systems and information technology in the management and use of all modes of transport, and supporting intermodality and cooperation in the use of space systems and the implementation of commercial solutions that facilitate transport.

Further areas of cooperation in the field of transport should be expanded, as they cannot be limited to the European vector, which is, of course, a priority.

However, we should also talk about a number of challenges that arise along the way. For further cooperation it is necessary to provide the state with conditions for equal access to the transport market of transport operators, creation on the basis of public-private partnership of transport operators interested in increasing the volume and efficiency of transport and attracting private railway carriers.

It is unfortunate that Ukraine's role as a transit country is now diminishing. The main factors in this are: Russia's targeted policy of excluding Ukraine from transit flows; insufficient pace and volume of transport infrastructure development, unsatisfactory transport and operational condition of roads, 90% of which need reconstruction or repair, the average speed on the roads of Ukraine is 2-3 times lower than in Western European countries, on domestic roads becomes economically unprofitable operation of modern cars with improved technical and environmental characteristics.

Also unsatisfactory is the condition of railway tracks, sections of which have become unsatisfactory and are subject to replacement due to age and long-term operation; lack of proper service and attention to the urgent needs of customers by state transport monopolies and state regulatory authorities and services; inconsistency of the tariff policy of Ukrzaliznytsia and sea trade ports of Ukraine, their direct lobbying of the interests of certain commercial structures. Excessive complexity and duration of border crossing procedures, as well as insufficient capacity of border crossing points; lack of consistent state policy on the development of Ukraine's transit potential and development of the priority transport network [3, p. 62].

Ukraine is central to the Pan-European Road and Rail Corridors network. The EBRD and the EIB provide investment financing to improve these and other major transport infrastructure. It is very important not to lose these leading positions. To do this, it is necessary to make the development of the transport sector a priority for the coming years and, having studied the

experience of developed countries, to create their own model of building a powerful transport system of the state.

References:

1. Boychuk R. Legal support of the system of state regulation of economic relations in Ukraine. *Ukrainian commercial law*. 2005. № 6. P. 67.
2. Ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part: *Law of Ukraine* of September 16, 2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>
3. Mykhailychenko K. M. Restoration of transit potential as a factor in increasing the competitiveness of Ukraine. *Strategic priorities*. 2015. № 4. Pp. 59–65.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Регіна Рамізівна БАЙРАМОВА,

*студентка Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»*

Науковий керівник: *к. ю. н. Гордеюк А. О.*

Відомості про спадковий договір дійшли до нас ще з давнини, які певною мірою були пов'язані з правовими ідеями Стародавнього Риму щодо отримання майна з боку певних осіб на випадок смерті, але у власному розумінні спадкового договору не було. Проте дозволялося дарування на випадок смерті як особливий вид договору, який не був обов'язковим для дарувальника і міг бути скасований у будь-який час до моменту відкриття спадщини. Саме поняття же спадкового договору ймовірно за все виникло у середньовічній феодальній Європі, перш за все у Німецькому цивільному уложенні.

В Україні спадковий договір як інститут цивільного права був визначений законодавцем після набрання чинності Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) від 16 січня 2003 року, йому присвячена глава 90 цього кодифікованого закону [1]. Отже, відповідно до ст. 1302 ЦК України, спадковим визнається договір, в якому одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Спадковий договір був новелою у вітчизняному цивільному законодавстві, коли приймали ЦКУ, але і на сьогодні, на жаль, багато українців не мають уяви про те, що крім спадкування за заповітом або за законом, майно може перейти до іншої особи після смерті власника на підставі спадкового договору або, що є гідна альтернативи достатньо відомому договору довічного утримання (догляду) (глава 57 ЦКУ), тому дослідження цієї тематики є, на наш погляд, актуальним на сьогодні [1].

Одним із основних спірних питань у науковців щодо спадкового договору є його правова природа, оскільки для вирішення проблемних аспектів даної теми необхідно визначити, чи є спадковий договір видом договору або він є особливою формою волі спадкодавця, беручи до уваги ще й те, що норми, які регулюють правове положення спадкового договору містяться у книзі VI ЦКУ «Спадкове право», а не у книзі V «Зобов'язальне право», де регламентуються договірні відносини [1]. Аналізуючи ознаки спадкового договору, деякі цивілісти дійшли до висновку, що він на відміну від інших договорів містить в собі особливий характер вираження волі та поєднує комплексні елементи різних правовідносин і у зв'язку з цим не відповідає звичайному розумінню договірних відносин. Тому юридичну природу спадкового договору, як вважає Р. А. Майданик, слід розуміти як особливий речово-зобов'язальний правочин відчуження-послуги, предметом якого можна вважати надання послуг набувачем на користь відчужувача за якого передача майна у власність набувача здійснюється у випадку смерті від-

чужувача [2]. Інші науковці зазначають, що спадковий договір за своєю суттю тісно пов'язаний із відносинами спадкування через елемент посмертного переходу майна за особливої форми вираження волі спадкодавця на випадок смерті, тому також доцільним буде висловити думку про те, що спадковий договір можна визначити як окремий вид спадкування поряд із спадкуванням за законом і за заповітом [3].

Слід звернути увагу, що спадковий договір має певні схожі ознаки з іншими правовими конструкціями, насамперед із договором довічного утримання (догляду). Для таких договорів спільними є вимоги, які виникають як після укладення договору, так і після смерті. Проте існує і ряд відмінностей, які перш за все полягають у цілях цих правочинів і моменті переходу права власності на майно, яке є предметом договору. По-перше, при довічному утриманні головною метою відчужувача є набути утримання за життя, але за спадковим договором відчужувач зацікавлений у здійсненні контрагентом (стороною за договором) певні дії майнового чи немайнового характеру до або після відкриття спадщини. По-друге, момент переходу права власності на майно відчужувача у випадку довічного утримання є передання майна після укладення договору, а за спадковим договором – тільки після смерті відчужувача [4]. Також потрібно зазначити, що відчужувач отримує майно не у спадок, а за договором, і отримане майно не входить до складу спадщини [5].

Враховуючи думку науковців-цивілістів та аналіз норм чинного цивільного законодавства щодо спадкового договору, можна визначити особливості та переваги спадкового договору. По-перше, даний правочин, на наш погляд, не слід розглядати як вид спадкування, такий як спадкування за заповітом і за законом, тому що на нього не розповсюджуються певні обмеження, закріплені за ними. Зокрема, на даний вид відносин не поширюється правило про обов'язкову частку в спадщині, тому користь в укладенні саме спадкового договору в тому, що саме він надасть можливість відчужувачеві вирішити долю права власності на майно на випадок смерті так, що на це майно не можуть претендувати ті спадкоємці, за якими закон передбачає право на обов'язкову частку в спадщині. Однак права на майно відчужувача у набувача виникають тільки після смерті першого, а це правило притаманне тільки спадковим відносинам. Тому вважаємо, що ми можемо розглядати спадковий договір як особливий вид правочину, з ознаками, властивими тільки спадковим відносинам, особливо, коли йдеться про укладання спадкового договору з участю подружжя (ст. 1306 ЦКУ). У даному випадку спадковий договір можемо розглядати як альтернативу простому заповіту. Слід зазначити, що відповідно до п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. «Про судову практику у справах про спадкування» № 7 перехід майна на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування [6]. По-друге, спадковий договір зберігає право власності на майно за відчужувачем до його смерті, що значним чином усуває ризики недобросовісного виконання покладених на набувача обов'язків. По-третє, спадковий договір може бути розірваний за вимогою відчужувача чи набувача, проте це не може здійснитися, якщо таку вимогу висунуть інші особи, в тому числі спадкоємці відчужувача. Також вагомою перевагою є те, що відчужувач у порядку заборони відчужен-

ня майна, що є предметом укладеного спадкового договору попри втрату права розпорядження цим майном, продовжує володіти та користуватися ним [8].

Проте укладання спадкового договору містить у собі і певні ризикові моменти, зокрема заслуговує уваги конструктивна думка Красицької Л. В. щодо них. Так, набувачами за спадковим договором визначаються як фізичні так і юридичні особи, при цьому законодавство чітко не встановлює вік та обсяг дієздатності фізичних осіб, як учасників (сторін) спадкового договору, тому можна вважати, що неповнолітня та обмежено дієздатна фізична особа можуть бути відчужувачем чи набувачем права власності на майно за спадковим договором. Цю думку автора щодо ризиків сторін в цьому аспекті вважаємо цілком справедливою. Також Красицька Л. В. зауважує на проблемне питання контролю за дотриманням спадкового договору. Так, відповідно до ч. 3 ст. 1307 ЦКУ відчужувач має право призначати особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, а у разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини. Виникає питання, який нотаріус буде здійснювати контроль за дотриманням спадкового договору, зокрема, якщо припинено нотаріальну діяльність нотаріуса, що посвідчував спадковий договір; чи повинен інший нотаріус здійснювати контроль за виконанням спадкового договору. Тобто необхідно, на наш погляд, у цивільному законодавстві чітко визначати механізм правоприємництва повноважень нотаріуса у здійсненні контролю за виконанням умов спадкового договору. Також науковцем зазначається, що спадковий договір, якщо позиціонувати його як правочин, може бути визнаний недійсним, як і будь-який правочин, якщо при його укладенні сторони не будуть дотримуватися вимог, необхідних для чинності правочину. Але на нашу думку нормативні положення глави 16 ЦКУ, зокрема вимоги до правочинів додержання яких є необхідним для чинності правочину відповідно до ст. 203, властиві будь-якому правочину і не є особливим недоліком спадкового договору [1; 7].

Таким чином, у результаті дослідження зазначеної тематики можна дійти висновку, що спадковий договір є достатньо вдалою правовою конструкцією у сучасному цивільному законодавстві, що поєднує у собі ознаки, які надають підстави його вважати особливою формою правочину, при цьому достатньо ефективним механізмом контролю за майном відчужувача. Правове регулювання інституту спадкового договору не вдосконале, що певною мірою є проблемою для його поширеного застосування на практиці, тому законодавець має скоректувати правовий режим даного правочину у напрямку усунення відповідних прогалин (щодо дієздатності фізичних осіб як сторін договору, у правовому режимі контролю нотаріуса за виконанням спадкового договору та щодо визначення механізму правоприємництва повноважень нотаріуса). Однак, на сучасний момент, саме укладення такого спадкового договору містить ряд переваг над іншими правочинами, схожими, за призначенням, такими, наприклад як договір довічного утримання (уходу). Тому вважаємо, що правознавцям має сенс популяризувати цей особливий вид правочину та спадкування, а юристам-практикам при його укладанні, звертати увагу довіритель на його переваги та недоліки.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356 .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n6072>
2. Майданик Р. А. Спадковий договір у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2007. № 2. С. 90-105
3. Васильченко В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права. *Право України*. 2003. № 7. С. 137-140.
4. Свобода Є. Ю. Спадковий договір в українському цивільному праві. URL: <http://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/3636334239a56b79ac7b1c784f414d9b.pdf>
5. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. URL: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk/79-gk/1672-1304.html>
6. Про судову практику у справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>
7. Красицька Л.В. Переваги та ризики спадкового договору. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 19-20 трав. 2017 р.; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ; Харків. Обласний осередок Всеукр. громад. Орг.: «Асоціація цивілістів України», Харків: ХНУВС, 2017. С. 102-106
8. Миронюк С. А. Прогаляни в законодавстві щодо спадкового договору URL:http://lsey.org.ua/6_2016/19.pdf

ПЛАГІАТ ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Олег Васильович БЕРНАЦЬКИЙ,

*директор ТзОВ «Юридична фірма
«Адвокат і Закон» (м. Рівне)*

<https://orcid.org/0000-0003-3133-9034>

На сучасному етапі розвитку інтелектуальної власності дослідники значну увагу приділяють темі плагіату, тобто привласненню окремими учасниками освітньої діяльності чужих авторських ідей, напрацювань, результатів дослідження і використання їх як власних наукових досягнень, позицій, думок тощо. Ця проблема існує як у вітчизняній, так і в зарубіжній освітянській практиці, оскільки останнім часом плагіат, на жаль, все ще поширюється у освітньому та науковому середовищі. Передусім це пояснюється стрімким розвитком науково-технічного прогресу загалом та активним використанням Інтернету зокрема. Як відомо, будь-яке напрацювання при потраплянні до мережі Інтернет стає доступним широкому загалу. Тому іноді виникає складність в дотриманні загальних положень авторського права та правил, які регулюють ці відносини.

Окремі аспекти захисту авторських прав від плагіату висвітлені у працях Н. П. Бааджи [1], В. С. Петренко [2], І. В. Романової [3], В. І. Теремецького [4], Г. О. Ульянової [5], О. І. Харитонової [6], Є. О. Харитонova [7] та інших науковців. Однак з'ясування правової природи плагіату як порушення права інтелектуальної власності потребує детального вивчення та аналізу.

Для того, щоб з'ясувати сутність поняття «плагіат», необхідно розглянути різноманітні підходи до трактування визначеної категорії.

В академічному тлумачному словнику під плагіатом розуміється привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора [8].

Обґрунтованим та змістовним є визначення Р. Б. Шишки, який тлумачить плагіат як навмисну крадіжку авторства на чужий твір літератури, науки, мистецтва, винахід чи раціоналізаторську пропозицію повністю або частково. У вузькому розумінні плагіат становить оприлюднення повністю чи в частині чужого твору (ідей, результатів дослідження) під своїм іменем та відтворення у своїй роботі текстів інших авторів [9, с. 171].

В. І. Теремецький у співавторстві з О. Є. Аврамовою працювали над з'ясуванням сучасних проблем юридичної практики у сфері академічного плагіату в Україні; виокремленням та характеристикою таких видів порушення академічної доброчесності, як простий і грубий академічний плагіат; розмежуванням авторської позиції та можливого академічного плагіату у випадку неправильного перекладу або його тлумачення [4].

Слушним є визначення, запропоноване Г. О. Ульяною, котра розглядає плагіат як правничу категорію, під якою варто розуміти зловживання правом на свободу інтелектуальної, творчої діяльності. Цілеспрямоване

привласнення авторства на чужі об'єкти права інтелектуальної власності з метою отримання економічного, соціального, наукового результату, яке здійснюється з усвідомленням можливості настання негативних наслідків для третіх осіб є незаконним [5, с. 77].

Поняття та історичні аспекти плагіату розглянуті І. В. Романовою, яка вважає, що наукове осмислення вказаної категорії не може зводитися до загальних фраз, на зразок, що це негативний прояв, який потребує суспільного осуду та правової оцінки [3].

У статті 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплено визначення категорії «плагіат», під яким розуміється оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору [10].

Розуміючи, що явище «плагіат» є складовою інтелектуальної власності, під інтелектуальною власністю пропонуємо розглядати право власності на такі результати інтелектуальної діяльності, яким відповідно до закону надається правова охорона. Відповідно до положень ст. 54 Конституції України громадянам гарантується захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [11].

Плагіату як одному з видів порушення права інтелектуальної власності притаманні такі особливості: 1) привласнення авторства на чужий об'єкт інтелектуальної власності; 2) неправомірне використання об'єкта інтелектуальної власності; 3) отримання як економічного, так і наукового результату.

Ми поділяємо точку зору Г. О. Ульянової, яка під привласненням авторства розуміє неправомірні навмисні дії, спрямовані на формування будь-яким способом уявлення про належність авторства на об'єкт інтелектуальної власності особі, яка не брала творчої участі у його створенні. При цьому плагіат, на думку вченої, є порушенням як немайнових, так і майнових прав інтелектуальної власності, оскільки крім привласнення авторства також передбачає неправомірне використання твору без згоди та дозволу правоволодільця [5, с. 144].

Недосконалість цивільного законодавства, що регулює питання захисту від плагіату, обумовлює існування проблем теоретичного характеру, зокрема пов'язаних із визначенням правової природи відносин, що при цьому виникають, та які потребують особливої охорони і захисту. Вбачається, що саме від ефективності захисту прав інтелектуальної власності залежить розвиток творчого, інтелектуального потенціалу у громадян, а також визнання країни повноправним учасником міжнародного ринку інтелектуальної власності.

Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності – це передбачена законодавством діяльність відповідних державних органів, насамперед правоохоронних і контролюючих та їх посадових осіб, щодо поновлення порушеного права на об'єкт інтелектуальної власності, припинення таких порушень, а також створення необхідних умов для притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у скоєнні протиправних дій, наслідком яких стає завдання шкоди правам та законним інтересам [12].

Зауважимо, що цивільно-правовий захист прав інтелектуальної власності від плагіату полягає в застосуванні передбачених чинним законодав-

ством способів припинення порушення, відновлення порушених прав правоволодільців, притягнення до відповідальності осіб, винних у привласненні авторства.

Проаналізувавши плагіат як один із видів порушення права інтелектуальної власності, вважаємо досліджувану категорію досить складною для розуміння. Виходячи з викладеного, пропонуємо під цим терміном розуміти порушення прав первісного автора, тобто особи, яка створила об'єкт інтелектуальної власності. Водночас зосереджуємо увагу на нагальній необхідності ефективного захисту інтелектуальної власності для України, оскільки обрана нашою державою стратегія побудови цивілізованих відносин, забезпечення соціальної орієнтації економіки та інноваційного соціально-економічного розвитку, передусім має спиратися на активізацію власного інтелектуального потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Бааджи Н. П. Відшкодування шкоди, завданої неправомірним використанням авторських прав. Одеса, 2010. 19 с.
2. Петренко В. С. Поняття та види плагіату. *Часопис цивілістики*. Випуск 14. С. 128-131.
3. Романова І. В. Явище плагіату: історія та сьогодення. URL: <http://rda.if.ua/images/news/Files/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%B0%D1%82.pdf> (дата звернення: 07.12.2020).
4. Теремецький В. І., Аврамова О. Є. Сучасні проблеми юридичної практики у сфері академічного плагіату в Україні: аспект правильного цитування перекладів. *International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage»*: Conference proceeding, January 25-26, 2019. Arad: Izdevnieciba «Daltija Publishing», Romania. Р. 436-439.
5. Ульянова Г. О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 433 с.
6. Харитонova О. І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): моногр. Одеса: Фенікс, 2011. 346 с.
7. Харитонов О. Є. Класифікація цивільних правовідносин: спроба новації у підходах. Наукові праці Одеської національної юридичної академії: зб. наук. праць. Т. VII. Одеса: Юрид. літ-ра, 2008. С. 136-143.
8. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/plaghiat> (дата звернення: 07.12.2020).
9. Шишка Р. Б. Плагіат та його прояви і небезпеки. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 170-175.
10. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 07.01.2021).
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.12.2020).
12. Основи правової охорони інтелектуальної власності в Україні / за заг. ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 672 с.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО УПОРЯДКУВАННЯ ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ-СИРЦЮ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Дар'я Ігорівна ВЕРЬОВКІНА,

*студентка Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»*

Олена Олександрівна САВЧУК,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»*

У даній статті розглянемо способи нелегального видобутку бурштину-сирцю, який, згідно з Конституцією України, є виключним правом власності українського народу, та проаналізуємо наслідки, які зазнає екологія в районах залягання та видобутку даного виду корисних копалин.

Всі природні ресурси, які знаходяться в межах території України, згідно з Конституцією України, визначаються виключним правом власності українського народу [1]. Чільне місце серед природних ресурсів мають надра, оскільки вони мають значний обсяг цінних родовищ корисних копалин. Відповідно до статистичних даних МВС України, кількість екологічних злочинів, пов'язаних із порушенням правил охорони або використання надр, з кожним днем збільшується. Регіони, що мають на своїй території родовища корисних копалин загальнодержавного значення, протидія злочинності в цій сфері є однією з першочергових завдань, що потребують швидкого вирішення.

Комерціалізація цієї сфери діяльності часто супроводжується протиправними діями, які завдають значної шкоди не тільки економіці держави, але й екологічній безпеці.

У Постанові Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 року № 827 «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» [2] бурштин є корисною копалиною загальнодержавного значення, ювелірною сировиною та дорогоцінним камінням. Тобто, якщо у особи не має спеціального дозволу, то видобувати бурштин-сирець — заборонено.

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 р., бурштин-сирець відносять до групи дорогоцінних каменів органогенного походження (перли й бурштин), особливості обліку, зберігання та використання яких визначається Міністерством фінансів України [3].

Товарною продукцією гірничо-збагачувального виробництва є бурштин-сирець, який був вироблений на підприємстві та підготовлений до збуту, відповідно до вимог ТУ У 13970826.003-2000 «Бурштин», затверджений генеральним директором ДП «Укрбурштин» 26 грудня 2000 р. та 8 зареєстрованих Рівненським державним центром стандартизації, метрології та сертифікації 14 лютого 2001 р. за № 097/000638.

Бурштин є оптично-ізо트로пним, його колір може бути жовтим або оранжевим, іноді червоним, коричневим, чорним, а також блакитним або, навіть, безбарвним.

В основному, бурштин-сирець використовують при виготовленні ювелірних виробів, так як його легко різати, шліфувати та пополірувати, і він має широкий спектр кольорів. Перероблений бурштин-сирець малих розмірів і відходи ювелірного виробництва використовують щоб отримати пресований бурштин. Співвідношення ювелірного та технічного бурштину в ньому складає 24 і 76 % відповідно, тоді як в Польщі та Росії частка великих шматкових фракцій ювелірної якості не перевищує 10-15 % видобутку.

Бурштин-сирець, який має рідинні тверді включеннями або інші властивості, які можуть мати аукову або декоративну цінність, використовують як колекційну сировину. Декоративно-якісну характеристику бурштинової сировини оцінюють згідно з технічними умовами України: Бурштин ТУ У 13970826.003-2000 [4].

Українські родовища є одними з європейських лідерів по запасам бурштину-сирцю. Українські компанії, у яких наявні державні ліцензії для видобутку бурштину-сирцю, щороку мають біля чотирьох тон даного мінералу. Проте, в реаліях сьогодення, вказані цифри це лише малий відсоток від реальної кількості видобування бурштину-сирцю в Україні. Величезна кількість видобутку здійснюється нелегально і, на жаль, держава про це знає, проте не контролює дане діяння.

«Насправді обсяги видобутку бурштину величезні. Навіть за найскромнішими підрахунками вони сягають від 120 до 300 тон на рік. Справжню цифру не знає ніхто. Приблизний загальний річний дохід на цьому ринку складає до 300 мільйонів доларів. Це величезна спокуса для нелегалів» - так прокоментувала ситуацію з нелегального видобутку та збуту бурштину-сирцю заступник міністра екології та природних ресурсів України Світлана Коломієць. Офіційно видобувати бурштин-сирець на теренах України мають право тільки шість Українських компаній: дві з яких приватні, а чотири державних підприємства, які протягом останнього часу не працюють через банкрутство чи бюрократичні проблеми [5].

Невелика глибина залягання (лише 2-7 м) бурштину-сирцю, низькі ціни на виготовлення знарядь та засобів для його видобування — все це сприяє тому, що злочинні групи все частіше та систематичніше стали видобувати даний вид корисних копалин. Слід зазначити, що кінцева мета видобування є не сам бурштин, а висока ціна його збуту. Адже на чорному ринку за один кілограм бурштинового каменю платять (Оптова ціна старателів перекупщикам) \$3200-\$3700/кг, оптова ціна перекупщиків покупцям у Польщі \$3400 - \$4200/кг, а легальна ціна українського бурштину у Польщі \$3650 - \$5500/кг [6].

Території, на якій несанкціоновано проводять видобуток мінералу, закріплена за офіційними природокористувачами (лісгосподарські підприємства), надрокористувачами (підприємства з видобутку та перероблення корисних копалин), землекористувачами (сільськогосподарські підприємства), які, згідно природоохоронному і земельному законодавству, мають відповідати за використання цих земель за призначенням або ж знаходяться на землях запасу сільських і селищних рад, до компетенції яких, відповідно до п. 4 статті 10 Кодексу України про надра, входить здійснення на їх території контролю за використанням та охороною надр.

У лісгоспах ще не пораховано площу лісу, яка постраждала через незаконну діяльність бурштинокопачів. Так само ніким не вивчено зміни рівня ґрунтових вод через хаотичне утворення тимчасових боліт на клондайках. Очевидно лише те, що в місцях, в яких побували копачі, дуже важко відновити ліс. Через змінену кислотність ґрунту дерева, на місцях несанкціонованого видобування бурштину-сирцю, не хочуть рости через, адже контактуючи із водою бурштин-сирець виділяє кислоту [6].

Місце злочину, як і обстановка, є надзвичайно важливим джерелом інформації, бо містить велику кількість слідів і речових доказів, що визначають напрям розслідування і висунення слідчих версій. Місце незаконного видобування корисних копалин залежить від їх місця залягання. Так, незаконне видобування корисних копалин вчиняється в регіонах, де є відповідні родовища корисних копалин. В Україні розвідано три родовища бурштину — два в Рівненській та одне у Волинській області — з сумарними запасами понад 100 тонн. Прогнозні ресурси бурштину на нерозвіданих площах у районі цих родовищ оцінюються вище. Офіційно розробляються два родовища (точніше – одне родовище у Волинській області та одна ділянка на родовищі в Рівненській області) [7].

У ст. 52 Кодексу України про надра передбачено можливість квотування видобутку корисних копалин для запобігання негативних демографічних, соціальних та екологічних наслідків інтенсивного видобутку корисних копалин, для цього встановлюються квоти на видобуток окремих видів корисних копалин [8].

На рахунок експорту бурштину-сирцю, то слід відмітити, що в постанові кабінету міністрів України від 24 жовтня 1994 р. № 734 «Про лібералізацію експортних операцій» [9] до товарів, на експорт яких Мінфін дав дозвіл, відноситься бурштин-сирець, який згідно відповідно до старих кведів ЗЕД мав номер 25.30.9000.

Слід зазначити, що у сучасному Українському класифікаторі товарів ЗЕД, розробленого ДФС України, а саме в 71 розділі, бурштин-сирець відсутній, не зважаючи на те, що в Україні найбільше родовище бурштину-сирцю у світі, а сам бурштин-сирець використовується як у медичній сфері, так і в декоративній.

У митній сфері в принципі не закріплений такий вид товару як бурштин-сирець у митному тарифі України. Втім, ні для кого не є секретом, про масовий експорт бурштину-сирцю за кордон, з якого бюджет України не має жодної копійки.

Підсумовуючи все вище викладенне слід зазначити, що питання організаційно-правового упорядкування видобутку бурштину-сирцю в

Україні наразі є просто «кричущими», оскільки воно здійснюється в більшості випадків поза правовим руслом, приносячи страшні проблеми екології, а саме землям на яких здійснюється його незаконне видобування.

Втім, проблемні питання стосуються як відсутності відповідного закону, який передбачатиме реальну кримінальну відповідальність за порушення надр, а саме видобування бурштину-сирцю, та його незаконного збуту, так і складність організації та контролю за видобутком бурштину-сирцю в межах існуючого законодавства, насамперед через його недоліки та все ще масивну бюрократію та корупцію.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Закон України від 12 грудня 1994 р. № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text>
3. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України від 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ бурштину: Наказ Державної комісії України по запасах корисних копалин № 29 від 10.02.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-03#Text>
5. Гришко Л. «Бурштинова лихоманка загрожує Україні екологічною катастрофою». URL: <https://p.dw.com/p/1I2rK>
6. Величко Л. Лихоманка. Як живеться бурштиношукачам на клондайку і поза ним. URL: <http://texty.org.ua/d/amber/>
7. Татаров О. Ю. Марко С. І. Криміналістична характеристика порушення правил охорони або використання надр на прикладі незаконного видобування бурштину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2014. Вип. 3. С. 273-285. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2014_3_29.
8. Про надра: Кодекс України від 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Про лібералізацію експортних операцій Постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 1994 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-94-%D0%BF#Text>

ПРОМИСЛОВИЙ ЗРАЗОК ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ: ЗМІНИ У ПРАВОВОМУ ПОЛОЖЕННІ

Алла Олександрівна ГОРДЕЮК,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Питання інтелектуальної власності є край актуальними у сучасному суспільстві та державі, тому що досягнення у цій сфері сприяють розвитку науково-технічного прогресу, особливо це стосується новачків у сфері промислової власності. Однак деякі негативні явища значною мірою перешкоджали позитивній динаміці у зазначеній сфері, зокрема це стосується так званого «патентного тролінгу», що розглядається як прояв недобросовісної конкуренції у господарському обороті та демпінгування прав інтелектуальної власності і законних інтересів творців та інших правовласників у сфері інтелектуальної власності. У більшому ступені патентні тролі зловживали правами інтелектуальної власності зокрема щодо такого об'єкту патентного права як промисловий зразок. Его патентування не передбачало значних затрат часу та ускладнень у силу формального характеру експертизи щодо нього. Таким чином законодавець врахував наявність певних прогалин у законі України «Про промислові зразки», який фахівці визначали одним із патентних законів у державі, та вирішив ввести в нього та в інші нормативні акти у сфері права інтелектуальної власності значні зміни. Важливо зазначити, що зміни у законодавстві з інтелектуальної власності є етапом у процесі імплементації Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом у вітчизняне законодавство.

Отже, від 16.08.2020 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями». Цим нормативним актом було встановлено нові вимоги до реєстрації промислових зразків, запроваджено охорону незареєстрованих промислових зразків, адміністративну процедуру визнання прав недійсними («post-grand opposition»), визначені новий додатковий критерій їх охороноздатності, внесені зміни у перелік об'єктів, які не можуть отримати правову охорону як промислові зразки та змінені строки охорони промислового зразку як об'єкту права інтелектуальної власності тощо [1].

Так відповідно до Розділ IV Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» (далі – Закон) за редакцією цього Закону № 815-IX від 21.07.2020 визначені зміни щодо порядку його реєстрації. Зокрема на сьогодні йдеться про його реєстрацію, а не патентування, заявка на реєстрацію може подаватися не тільки у паперовій, а також в електронній формі (п. 1 ст. 11 Закону), тобто електронне діловодство закріплено вже на рівні закону. Також заявка на реєстрацію промислового зразку може стосувати-

ся одного або кількох промислових зразків (тобто закон дозволяє подавати множинну заявку для реєстрації декількох промислових зразків, але за дотриманням певних умов: кількість заявлених на реєстрацію промислових зразків не перевищує 100 штук; промислові зразки належать до одного і того ж класу Міжнародної класифікації промислових зразків; заявник для кожного промислового зразка є однією і тією ж особою; кожен промисловий зразок має одного і того ж автора) (п. 3 ст. 11 Закону). За результатами реєстрації національним органом зі інтелектуальної власності (НОІВ) видається свідоцтво як охоронний документ, а не патент (п. 5 ст. 5, ст. 18 Закону) та інші зміни [2].

В оновленому Законі встановлюються нові критерії охороноздатності, на додаток до новизни вимагається ще індивідуальний характер промислового зразку, тобто він має індивідуальний характер, якщо загальне враження, яке він справляє на інформованого користувача, відрізняється від загального враження, яке справляє на такого користувача будь-який інший промисловий зразок, доведений до загального відома до дати подання заявки на реєстрацію або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету. Під час оцінки індивідуального характеру береться до уваги ступень свободи автора під час створення промислового зразку (ст. 6 Закону) [2].

Зазнав уточнень перелік об'єктів, які не можуть отримати правову охорону як промислові зразки, а саме на сьогодні це: об'єкти нестійкої форми з рідких, газоподібних, сипких або подібних до них речовин тощо; результат інтелектуальної творчої діяльності в галузі художнього конструювання, втілений або застосований у виборі, що є частиною складеного виробу та є невидимим під час звичайного використання виробу; ознаки зовнішнього вигляду виробу, зумовлені виключно його технічними функціями; ознаки зовнішнього вигляду виробу, розмір та форма якого мають бути точно відтворені для того, щоб один виріб був механічно з'єднаний з іншим виробом або розташований у середині, навколо чи навпроти іншого виробу таким чином, щоб кожен виріб міг виконувати свою функцію (п. 3 ст. 5 Закону) [2].

Новелою Закону також є незареєстрований промисловий зразок, він може охоронятися без реєстрації, однак при цьому має відповідати критеріям охороноздатності. Правова охорона незареєстрованого промислового зразку розпочинається від дати його доведення до загального відома (п. 4 ст. 5 Закону).

Щодо строків охорони у Законі також суттєво змінено норму, тепер строк охорони зареєстрованого промислового зразка складає п'ять років від дати подання заявки. Цей строк може бути пролонгований, однак загальний строк охорони не може бути більше 25 років. Для незареєстрованого промислового зразка також встановлений строк правової охорони. Який становить три роки від дати його доведення до загального відома на території України (пункти 5, 6 ст. 5. Закону) [2].

Слід зазначити, що новели у Законі тягнуть за собою зміни у класифікації об'єктів права інтелектуальної власності. Промисловий зразок, з урахуванням певних зазначених змін, не логічно відносити до об'єктів патентного права. Більш коректним буде визначити його на сьогодні у групі нетрадиційних об'єктів права промислової власності поряд з комерційною та-

ємницею, раціоналізаторською пропозицією, науковим відкриттям, топологією інтегральних мікросхем. Зазначені об'єкти відрізняються особливим правовим регулюванням, що не дозволяє позиціонувати їх як об'єкти, які можна об'єднати у системі права промислової власності за схожими характеризуючими ознаками в окремий субінститут, тому науковці пропонують вживати щодо них такий термін як «нетрадиційні».

Виходячи з вищенаведеного, можна сподіватися, що істотні зміни у правовому положенні промислових зразків як об'єктів права інтелектуальної власності, на практиці будуть ефективно сприяти покращенню механізму охорони та захисту прав на них.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями : Закон України від 21.07.2020 № 815-IX.
2. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993 р. № 3688-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. ст. 34 (Редакція від 14.10.2020 р.)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ПРИ УКЛАДАННІ ОН-ЛАЙН ДОГОВОРІВ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

Світлана Федорівна ГУЦУ,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»*

Анастасія Анатоліївна БУТЕРА,

*студентка Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»*

Ефективне правове регулювання правовідносин у цифровому середовищі є важливим питанням у подальшому розвитку України. Оскільки у сучасному світі набуває стрімкого зростання та розширення сфера он-лайн послуг і торгівлі все частіше ми стикаємось з порушенням прав споживачів при придбанні товарів через мережу Інтернет. Наприклад, куплений товар має дефекти, а повернення коштів споживачу практично ніколи не відбувається. Тому важливо забезпечити ефективну законодавчу регламентацію прав споживачів за он-лайн договором, що гарантовано забезпечить належне виконання продавцем нормативних приписів.

Експерти прогнозують, що світові роздрібні продажі електронної комерції сягнуть 4,13 трлн дол. у 2020 року. Прогноз на поточний рік для України — 4 млрд дол. [1]. За іншими даними ринок електронної комерції, (дослідження Офісу ефективного регулювання (BRDO)), в світі зростає зі швидкістю 23-25%. Український ринок e-commerce зростає зі швидкістю понад 30%, займаючи друге місце за темпами в Європі. При цьому подібні темпи можуть зберігатися тривалий час, оскільки частка онлайн-продажів в роздрібній торгівлі в цілому в Україні становить 3,2%, тоді як в середньому в Європі 8,8%, а у Великобританії - 17,8% [2]. За таких тенденцій дедалі яскравіше постають такі проблеми: законодавство не виконується, контроль за ідентифікацією компаній відсутня, податки не збираються в повному обсязі, а кількість скарг споживачів зростає.

За даними Держпродспоживслужби 50% всіх скарг споживачів стосуються інтернет-торгівлі непродовольчою групою товарів. Практика засвідчує, що найбільше порушень пов'язано саме із неможливістю встановити особу продавця та його місцезнаходження; за вказаним номером телефону можуть не реагувати на звернення, а законодавство не передбачає права звернення до суду на, наприклад, власника доменного імені. Таким чином, споживач фактично залишається безправним. Відсутність інформації про веб-маркет також робить неможливим проведення перевірок Держпродспоживслужбою таких суб'єктів. Крім того, неможливість наочно ознайомитись із товаром може мати наслідком виникнення претензій при його отриманні щодо характеристик, які не відповідають зображенню, текстовому опису, непридатні до використання тощо. Більше того, відсутніми

можуть бути документи якості та безпечності товарів, а сама продукція – фальсифікованою [3].

Головною проблемою під час онлайн – купівлі є те, що деякі інтернет – магазини, незважаючи на вимоги Законів України «Про електронну комерцію» [4] та «Про захист прав споживачів» [5], не забезпечують належний доступ до інформації, відповідно до якої є можливість ідентифікувати суб'єкта підприємницької діяльності.

Як відомо, під електронною комерцією розуміється процес покупки або продажу товарів або послуг через Інтернет. Електронна комерційна діяльність, така як продаж в Інтернеті, може бути спрямована на споживачів або інші підприємства (бізнес для бізнесу). Але в будь-якому випадку, ідентифікація сторони за договором є найважливішою умовою його укладання і належного виконання.

Відповідні норми передбачені законами України «Про електронну комерцію» і «Про захист прав споживачів». Так, відповідно до статті 13 Закону України «Про захист прав споживачів», перед укладенням договорів на відстані продавець (виконавець) повинен надати споживачеві інформацію про найменування продавця (виконавця), його місцезнаходження та порядок прийняття претензії. Але Закон не визначає як саме повинна надаватись така інформація і, якщо ми говоримо про інтернет-магазин, де саме на сайті повинна вона розміщуватись.

Стаття 7 Закону України «Про електронну комерцію» передбачає той факт, що продавець (виконавець, постачальник) товарів, робіт, послуг в електронній комерції під час своєї діяльності і в разі поширення комерційного електронного повідомлення зобов'язаний забезпечити прямий, простий, стабільний доступ інших учасників відносин в сфері електронної комерції до інформації про: повне найменування юридичної особи або прізвища, імені, по батькові фізичної особи - підприємця; місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи - підприємця; адреса електронної пошти та / або адреса інтернет-магазину. Але проблема полягає в тому, що особа продавця (виконавця, постачальника) товару не завжди збігається з особою власника інтернет-магазину (домена), а отже на нього цей обов'язок не розповсюджується і, відповідно, він не несе ніякої відповідальності за розміщення інформації в недостатньому обсязі. Така позиція закону призводить до того, що власники доменів не вимагають від продавців точного додержання законодавчих норм про належну ідентифікацію продавця.

У свою чергу, відсутність потрібної інформації дає можливість недобросовісним інтернет-магазинах здійснювати наступні порушення прав споживачів:

- після оплати не доставляти споживачеві товар;
- в разі наявності в товарі істотного недоліку споживачеві не повертати кошти;
- здійснювати доставку товару, що не відповідає заявленим характеристикам.

Наразі частково, ситуацію можна виправити шляхом розміщення на сайті інтернет-магазину договору публічної оферти, який є доступним для будь-якого покупця товарів та споживача послуг на сайті продавця. Дого-

вір містить загальні умови купівлі-продажу товарів, робіт, послуг, які є однаковими для всіх покупців та споживачів. Укладання такого договору відбувається шляхом загальнодоступного розміщення публічного договору (оферти) з боку продавця товару (послуг) та погодження на такі умови з боку покупця шляхом вибору товару (послуг) та оплати. Остаточним виконанням умов договору з боку продавця товару (послуги) буде доставка товару або виконання послуги.

Ще одним поширеним порушенням споживачьких прав є те, що більшість інтернет-магазинів не видають фіскальний чек щодо придбання товару, хоча Закон України «Про електронну комерцію» передбачає такий обов'язок продавця. Крім того є Постанова Кабінету Міністрів України від 2017 року, яка також зобов'язує онлайн-торговців продавати складні побутові товари (смартфони, кондиціонери, холодильники тощо) винятково із застосуванням касового апарату. І роз'яснення Державної фіскальної служби, згідно з яким суб'єкти господарювання, які здійснюють розрахункові операції із застосуванням платіжних карток, зобов'язані проводити розрахунки через касові апарати з видачою покупцю фіскальних чеків. Тим більше, що без чеку Держпродспоживслужба навіть не вправі ініціювати перевірку компанії. Статистичні опитування показують, що близько 80% споживачів он-лайн магазинів не отримали фіскальний документ після покупки. Хоча низка інтернет магазинів, замість фіскального чеку, видає квитанції, талони або товарні накладні [6].

На підставі вищезазначеного ми приходимо до висновків, що для покращення ступеня реалізації законодавчих норм щодо ідентифікації продавця інтернет-магазину необхідно:

1. Законодавчо зобов'язати власника домену надавати інформацію про продавця (продавців) за вимогою клієнта, якщо продавець її приховує;
2. Передбачити відповідальність продавця/власника домену за порушення законодавчих норм щодо розміщення ідентифікуючої інформації;

Список використаних джерел:

1. Следзь С. Ідентифікація — ліки від обману. URL: <https://zn.ua/ukr/business/identifikatsija-liki-vid-obmanu.html> (дата звернення 22.11.2020).
2. Заєнц А., Гудзь Й. «Серый товар» vs. легальный бизнес. Кто победит на украинском e-commerce рынке? URL: <https://delo.ua/business/seryj-tovar-vs-legalnyj-biznes-kto-pobedit-352388/> (дата звернення 22.11.2020).
3. Адвокатське бюро Яновський і партнери. E-commerce і захист прав споживачів. URL: <https://zkg.ua/e-commerce-i-zakhyst-prav-spozhyvachiv/>
4. Про електронну комерцію: Закон України від 19 квітня 2020 № 675-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення 22.11.2020).
5. Про захист прав споживачів: Закон України від 16 жовтня 2020 № 1023-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення 22.11.2020).
6. Титамир О. Як захистити права споживачів у сфері е-торгівлі, та самому не стати жертвою шахраїв. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/pro-zahist-prav-spozhyvachiv-onlayn-yak-zapobigti-shahraystvu-v-internet-torgivli-poradi-eksperta-50038132.html> (дата звернення 02.12.2020).

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СВІТОВОЇ КРИЗИ 2020 РОКУ

Олександр Геннадійович ДЕМИДКО,

*студент Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Науковий керівник: *к. ю. н., с. н. с.*

Матвеева А. В.

Сьогодні, в умовах пандемії, сам процес побудови господарських зв'язків змінився кардинально. Зокрема, значна частина бізнесу в Україні зупинилася через неможливість ведення господарської діяльності внаслідок карантину – салони краси та косметичні кабінети, спортзали та групові секції, магазини (крім господарчих та продуктових), ринки, кафе та ресторани (крім доставки), міжміські перевізники та ін. Частина підприємств перейшла виключно в онлайн простір, що також зменшило ринки реалізації товарів та послуг, а відповідно, і обсяги доходів від комерційної справи. При цьому, зобов'язання підприємств та приватних підприємців залишаються, а за їх невиконання договорами або законом передбачена відповідальність. Саме тому форс-мажор в нинішніх обставинах може стати своєрідним рятівним інструментом для українського бізнесу.

Запроваджені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» нововведення є додатковою нормативною підставою, на яку суб'єкти господарської діяльності можуть посилатися як на основу невиконання зобов'язань і спрощують процедуру визнання таких обставин форс-мажором ТПП України. Як підкреслюють фахівці, просто існування карантину як особливих обставин життя країни чи області не є форс-мажором. Карантин стане форс-мажорною обставиною лише у випадку, якщо особа доведе неможливість виконання зобов'язань, передбачених умовами договору, саме через нього.

На сучасному етапі Україна переживає складний процес формування нового господарського правопорядку, якому притаманні, з одного боку, стрімкий розвиток економічних правовідносин, з іншого – наявність певних проблем у законотворчій та правозастосовчій практиці при вирішенні питань правового регулювання господарської діяльності в умовах перехідного до ринкової економіки періоду [1]. До того ж важливою є повна перебудова економічної системи з урахуванням викликів сьогодення. Зараз вкрай важливо врахувати досвід і міжнародної спільноти, а також вибудувати власну модель здійснення господарської діяльності, пристосування до нових умов господарювання. Це необхідно зробити у досить стислі строки.

Дуже важливо зазначити, що наразі діє нова редакція Господарського кодексу України – від 16.10.2020. Це свідчить, перш за все про те, що держава рухається так само динамічно у формуванні та адаптації норматив-

но-правової бази до сучасних умов та життя, до тих шляхів, якими рухається наше суспільство.

Частиною 1 статті 3 ГКУ закріплюється поняття господарської діяльності як діяльності суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, що спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [2].

Щодо різновидів господарської діяльності, то зі змісту статей 3, 42, 52 ГКУ випливає, що основні різновиди господарської діяльності можна згрупувати таким способом:

1) комерційна господарська діяльність (підприємництво) — господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку;

2) некомерційна господарська діяльність — господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку;

3) господарське забезпечення діяльності негосподарюючих суб'єктів — діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання.

Виходячи з положень розділів 6, 7 ГКУ можна виокремити такі види господарської діяльності:

1. Господарсько-торговельна діяльність — діяльність, що її здійснюють суб'єкти господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію через надання відповідних послуг.

Залежно від ринку (внутрішнього чи зовнішнього), у межах якого здійснюється товарний обіг, господарсько-торговельна діяльність виступає як внутрішня або зовнішня торгівля.

2. Агентська діяльність — комерційне посередництво, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання під час здійснення ними господарської діяльності способом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Комерційне посередництво є підприємницькою діяльністю.

Комерційним агентом може бути суб'єкт господарювання (громадянин або юридична особа), який за повноваженням, що ґрунтується на агентському договорі, здійснює комерційне посередництво.

3. Перевезення вантажів — господарська діяльність, пов'язана з розміщенням продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання залізницями, автомобільними дорогами, водними та повітряними шляхами, а також транспортування продукції трубопроводами.

4. Комерційна концесія — за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодільцеві, а користувач зобов'язується додержувати умов використання наданих йому прав та сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду

Основними викликами, які сьогодні поставили перед суб'єктами господарювання при здійсненні господарської діяльності, і які потребують негайного вирішення у тому числі й на законодавчому рівні є: приймання відвідувачів, зокрема закладів громадського харчування (ресторанів, кафе тощо), торговельно-розважальних центрів, інших закладів розважальної діяльності а також торговельної діяльності і діяльності з надання послуг з громадського харчування із застосуванням адресної доставки замовлень за умови забезпечення відповідного персоналу засобами індивідуального захисту.

Тобто, можливо зробити висновок, що якщо господарська діяльність пов'язана з безпосереднім обслуговування відвідувачів (кафе, ресторани, кав'ярні, фітнес-центри, ТРЦ, заклади торговельного і побутового обслуговування тощо, крім випадків прямо передбачених), то, на період проведення жорсткого карантину, вона – заборонена.

Отже, підсумовуючи усе вищенаведене, варто зазначити, що у зв'язку із запровадженням карантину на території України суб'єктам господарювання приходить підлаштовуватись під ті умови, які визначили їм представники влади, брати до уваги приписи щодо заборон або рекомендацій про умови ведення видів господарської діяльності, зважати на масове розповсюдження коронавірусної інфекційної хвороби COVID-19 та забезпечувати своїм працівникам безпечні умови праці. Вважаємо, щоданіє є доречними з огляду на забезпечення захисту життя та здоров'я людей, хоча, водночас, держава не має забувати, що саме суб'єкти господарювання забезпечують розвиток національної економіки, сплачують податки та збори, а тому їхня щоденна діяльність не має піддаватись необґрунтованим обмеженням та заходам впливу.

Список використаних джерел:

1. Щербина В. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 94. С. 10-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_94_4
2. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Мамутов В. Посилення публічних засад у правовому регулюванні господарської діяльності // *Право України*. – 2009. – № 9. – с. 83-94
4. Кочин В. В. Види господарської діяльності юридичних осіб: проблеми теорії та практики. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 1. С. 139-144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_2016_1_24

СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО НА ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Зоряна Ігорівна КНИШ,

*здобувач кафедри цивільного права і
процесу Західноукраїнського
національного університету*

<https://orcid.org/0000-0002-6548-3301>

Найчастіше особи, які покинули місця свого постійного проживання у зв'язку зі збройним конфліктом чи іншими проявами насильства, не мають реальної можливості здійснювати фактичне, а іноді й юридичне (відсутність належних документів на відповідне майно) володіння ним. Саме гарантована правом і законом міра можливої або дозволеної поведінки особи, яка належить суб'єкту незалежно від того перебуває він у правовідносинах з іншими суб'єктами чи ні, складає суб'єктивне право. Тому до суб'єктивних прав належать фундаментальні демократичні права і свободи особи.

У правовідносинах власності суб'єктивні права реалізуються через правомочність уповноважених осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 317 ЦК України власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. Згідно з положенням ст. 319 ЦК України власник володіє, користується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд [1]. Однак цінність права на власність полягає в його реальності, тобто фактичній можливості здійснення повноважень щодо власності. Здійснення права власності відбувається через волю і дії власника, які мають сповна відповідати правовим приписам, адже право власника на дії і самі дії – не одне і те ж саме. Різниця між змістом суб'єктивного права і його здійсненням насамперед полягає у тому, що перше включає в себе лише можливу поведінку уповноваженої особи, тоді як здійснення права є змістом реальних, конкретних дій, пов'язаних із перетворенням цієї можливості в дійсність. Звідси випливає висновок, що співвідношення між поведінкою, яка утворює зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, можна представити як співвідношення між можливістю і дійсністю [2, с. 204]. Виходячи з цього твердження, здійснення права власності внутрішньо переміщеними особами має абсолютний характер, тобто абсолютні цивільні права стосуються невизначеного кола осіб, крім правоволодільця. Отже, фізична особа, яка вимушено залишила або покинула своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, має право на забезпечення здійснення права власності, його охорону та захист від протиправних посягань інших осіб, зокрема й держави-агресора, адже це є природною ознакою абсолютного права. Після порушення суб'єктивне право – право власності – продовжує існувати, оскільки не задоволено інтерес, опосередкований цим правом (йдеться про інтерес особи щодо володіння, користування та розпорядження своїм май-

ном) [3, с. 100]. На нього не може вплинути зміна місця проживання власника, а також те, що власник сам не володіє річчю і не користується нею.

Статтею 1 Першого Протоколу (1952 р.) до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [4], передбачено право кожної фізичної чи юридичної особи безперешкодно користуватися своїм майном, не допускається позбавлення особи її власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права, визнано право держави на здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів. Гарантії здійснення права власності та його захисту закріплено й у вітчизняному законодавстві. Так, відповідно до ч. 4 ст. 41 Конституції України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого майнового права та інтересу (ст. 16 ЦК України) [1].

Саме тому у положеннях Резолюції 1708 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 28.01.2010 р. [5] зазначено, що переміщення мільйонів людей у всьому світі – одне з основних прав людини та гуманітарних викликів сьогодення. Для біженців і внутрішньо переміщених осіб втрата житла, землі, майна – це передусім завдання прийняти рішення щодо свого переміщення на тривалий час. Фактично зазначені особи втрачають право власності, оскільки були змушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру з метою врятувати життя чи/або здоров'я. Це унеможливило здійснення ними права власності щодо рухомого та нерухомого майна, яке знаходиться на територіях, де тривають збройні конфлікти, тимчасова окупація чи інші обставини, через які власники такого майна змушені були покинути місця свого постійного проживання. Однак юридично – знищення, окупація та конфіскація полишеного майна порушують права постраждалих осіб, продовжують їх переміщення й ускладнюють процес примирення та миротворення. Тому реституція майна – тобто відновлення прав і фізичного володіння на користь переміщених колишніх мешканців – або компенсація – це форми відшкодування, необхідні для відновлення прав таких осіб і верховенства права.

Отже, сутність суб'єктивного права власності внутрішньо переміщених осіб полягає у реалізації ними свого права власності, здійсненні наданих законодавством можливостей щодо набуття права власності на об'єкти у формі володіння, користування, розпорядження ними та захисті наданих чи набутих за законом або договором прав на ці об'єкти. Право повинно обслуговувати суспільні відносини, віднайти способи впливу на негативні обставини та мінімізувати вплив їх наслідків на осіб, які потребують захисту чи охорони їх майнової сфери, посягання на яку відбулося через обставини, які не залежали від їх волі та на які вони не могли чинити вплив, у зв'язку з чим потребують компетентного захисту та гарантій його здійснення.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
2. Безсмертна Н. В. Межі здійснення права приватної власності. *Наукові записки НаУКМА*. 2001. Вип.19. С. 204-207.
3. Поліщук Л. В. Здійснення права власності за законодавством України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 6. С. 98-103.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: в ред. від 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Резолюція 1708 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 28.01.2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16806b5a6d>

ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЗАХИСТУ ЖИТЛОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

Володимир Борисович СЕЛЕВКО,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри права Національного
аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Розгляд справ щодо житлових спорів, відбувається відповідно до п. 1 ст. 8 Європейської конвенції «Про захист прав людини та основних свобод», яка гарантує кожній особі окрім інших прав право на повагу до її житла [1]. Вона визначає право займати житло, не бути виселеним чи позбавленим житла. Ратифікувавши Україна зобов'язалась здійснювати необхідні і адекватні заходи для захисту житлових прав громадян [2, с. 127]. Такий захист розповсюджується як на власника помешкання, так і на наймача. Пункт 2 ст. 8 Конвенції визначає підстави, за яких обмежуюча функція держави у використанні особою своїх прав є виправданим. Такі заходи мають бути передбаченими національним законодавством, а також здійснюватися в інтересах державної і суспільної безпеки, економічного розвитку країни. Відповідний список підстав для втручання держави у право власності є достатнім і не підлягає зайвому тлумаченню. Але державі надаються широкі межі розуміння, які не є однаковими і в кожній конкретній країні є особливості і залежать від цілей, зазначених у Конвенції [1].

Якщо охарактеризувати статтю 1 Першого протоколу, «Право власності». То ця стаття гарантує принцип мирного володіння майном. Визначає норми позбавлення майна і за певними умовами. Наступна норма визнає права держави щодо регулювання права власності, наприклад здійснювати контроль використання майна для загальних інтересів [1].

Перед тим як з'ясувати, чи було державами дотримана перша норма, ЄСПЛ (далі Суд) встановлює використання решти двох норм. А саме, зміст поняття «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Це стосується питання щодо права держави регламентувати використання власності виходячи з суспільного інтересу та тлумачення ЄСПЛ «суспільного інтересу». Аналізуються умови виправданості втручання держави у право власності. Конвенція допускає втручання держави у право власності, коли воно має законну мету для суспільних інтересів. Втручання у право безпешконого використання своїм майном обов'язково передбачає баланс між інтересами суспільства та прав людини [2, с. 127].

При вирішенні спорів Суд звертається на практику яка в нього вже склалася, що неможливість для особи домогтися виконання рішення на його користь вважається як втручання у право на мирне володіння майном. Суд, також не вважає що національне законодавство для здійснення соціальної та економічної політики, повинен себе обмежувати у визначенні що є «суспільний інтерес». Але Суд прийме позицію держави якщо ці рішення будуть ґрунтуватися на розумних засадах. Європейський Суд звертає увагу

на виправданість обмеження майнових прав та втручання у її здійснені відбувається, коли має на меті легітимну мету в суспільних інтересах [2, с. 131].

В рішенні Суду у справі «Максименко та Герасименко проти України» (Maksymenko and Gerasymenkov. Ukraine) від 16 травня 2013 року (заява № 49317/07) заявники купили один із гуртожитків у м. Малині був укладений правочин через договір купівлі-продажу. Заявники повідомили місцеві органи влади та мешканців гуртожитку про необхідність його звільнення так як відбулись зміни власника гуртожитку і мету придбання – для власного користування [3].

Прокуратура, представляючи інтересах одного з мешканців гуртожитку та держави, звернулася до суду першої інстанції з позовом про визнання недійсними щодо передачі права власності на гуртожиток. В заяві представник вимагав повернути гуртожиток у власність міста. Заявники покупці подали зустрічний позов, у якому виклали свої заперечення та просили повернути кошти за придбання гуртожитку у разі задоволення вимог прокуратури [3].

Суд першої інстанції задовольнив зустрічний позов відповідачів, позов прокуратури розгляду на їхню необґрунтованість відмовив. Апеляційний суд скасував це рішення та визнав правочини щодо передачі гуртожиток у приватну власність недійсним [3]. Крім цього, рішенням апеляційного суду було зобов'язання повернути заявникам кошти сплачені ними за гуртожиток, а сам об'єкт передати у власність міста.

Заявники подали скаргу до Суду посилаючись на ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, порушення їхнього права на мирне володіння своїм майном [3]. Під час розгляду Суд встановив та визнав порушення Конвенції у зв'язку з втручанням держави у право осіб на мирне володіння їхнім майном. Незважаючи що таке втручання було здійснене в інтересах українського суспільства, у Європейського Суду це викликало сумнів стосовно його легітимності. Суд зазначив, що заявники, як добросовісні набувачі, так і не отримали кошти за вилучене у них майно [4].

Прикладом незаконного з точки Європейського Суду виселення з службового житла є справа «Новоселецький проти України» (заява № 47148/99), рішення від 22 лютого 2005 року. Заявник, скаржився на те, що в результаті незаконного проникнення до його помешкання під час його відсутності він втратив особисте майно. Друга частина позову полягала що у зв'язку з незаконним виселенням його зі службової квартири він залишився разом з своєю дружиною без житла. Обґрунтовуючи свій позов він довів що був вимушений проживати у сторонніх осіб, в іншому регіоні країни. Причому в умовах, які унеможливлювали нормальне сімейне життя [4]. Стосовно захисту права власності, Суд зазначив наступне, що стаття 1 Протоколу 1, яка спрямована перш за все на захист людини від втручання держави на право розпоряджатися своїм майном. Також зобов'язує державу здійснювати відповідні та необхідні заходи, які забезпечують захист відповідних прав [2, с. 139]. У кожній справі, де розглядається порушення права власності, Суд повинен перевірити дії чи бездіяльність держави щодо дотримання балансу між загальною суспільною потребою та базових ін-

тересів прав людини. Крім цього Суд враховує те, що людина не повинна нести непропорційний та надмірний тягар щодо володіння.

Відповідно до положень Протоколу держава зобов'язана розслідувати порушення прав особи на приватну власність. Таке розслідування повинно бути проведене об'єктивно, у розумні строки і неупереджено. Європейський Суд зазначив, що мінімальні та максимальні строки розслідування залежить від обставин справи. Що визначається сукупністю фактів та реальною роботою, проведеною під час розслідування. Щодо аналізу рішень українських судів питання зникнення речей заявника, то Суд навидить свою вище викладену позицію, що проникнення до помешкання у відсутності особи не було предметом розгляду з точки зору Протоколу. Крім того, Суд зауважив, відсутня суспільна обґрунтованість цього проникнення, що і зазначено обласним судом у своєму рішенні. Міський суд відмовився їх взяти до уваги при винесенні рішення, розглядаючи позов заяву щодо відшкодування матеріальної шкоди заявнику. Міський суд посилався на постанову прокуратури про відмову в порушенні кримінального провадження.

Суд зазначає, що під час досудового розслідування прокуратура ніколи не розглядала про кримінальну відповідальність двох осіб, які здійснили проникнення. Саме на цих осіб вказував заявник коли в результаті їх проникнення зникли зазначені речі. Незважаючи на всі скарги та звернення з цього приводу він залишився без будь-яких відповідей на звернення. У рішенні Суду зазначено що питання легітимності проникнення до помешкання заявника, питання відповідальності двох осіб за втручання в його власність, повинні були стати пріоритетними як судів, так і прокуратури.

Суд зауважує, що згідно з постановою прокуратури розслідування було направлено на встановлення, чи володів заявник в дійсності описаними ним речами [4]. Під час проведення досудового розслідування з цієї справи було наголошено, що заявник та його свідок не могли вказати конкретне місце розташування меблів у помешканні. Суд не взяв до уваги способи перевірок показань заявника. Але відповідно до висновків рішення, Суд не усвідомив, чому під час розслідування весь час заперечувалася фактичність існування особистих речей, які належали заявнику. Тим більш що була заяву свідка, який допомагав заявнику при переїзді.

Суд констатує, що національні правоохоронні органи неналежним чином перевірили існування речей заявника. Прокуратура ігнорувала скарги заявника, які він подавав, та не звернула увагу на відповідальність представників державної установи власника помешкання. Суд з цього робить висновок, що держава не спромоглася забезпечити рівновагу між різними інтересами в справі та не вжила необхідних дій для здійснення ефективного та неупередженого розслідування. Про зникнення речей заявника в результаті проникнення з дозволу посадових осіб до його помешкання. Крім того Суд відзначив, що заявника лишили відомчої квартири та був вимушений жити зі своєю дружиною у сторонніх осіб. Українські суди тричі розглядали зазначену цивільну справу, що закінчилось прийняття рішення про визнання права заявника на спірну квартиру. Тим не менш Суд вважав, що національні суди не виконали всі зобов'язання, які на них покладалась державою відповідно до положень Конвенції [5]. Незважаючи на те, що прокуратура і суди відновили право власника на користування помеш-

канням, але з огляду на обставини справи Суд зазначив що не відбулося поновлення права на повагу до житла [4].

Виходячи з матеріалів які були надані Суду було винесене рішення, що мало місце порушення Протоколу [6]. Таким чином, позиція ЄСПЧ стає на захисті житлових прав та майнових прав осіб навіть не з точки зору поновлення права, а саме порушення фундаментальних права на повагу до житла та сімейного життя.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 16.12.2018).
2. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. Київ: 2015. 208 с.
3. Справа «Максименко та Герасименко проти України» (Заява № 49317/07) URL: https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c90. (дата звернення: 27.06.2019).
4. Справа «Новоселецький проти України» (Заява № 47148/99). URL: https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_238. (дата звернення: 27.06.2019).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 16.12.2018).
6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення: 12.12.2018).

ЩОДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ ПРАВА НА ЖИТЛО

Юрій Васильович ТАРАСЮК,

*Заслужений юрист України,
перший заступник директора КП
«Житлоінвестбуд-УКБ» (м. Київ)
<https://orcid.org/0000-0001-8352-7120>*

Відповідно до статті 47 Конституції України, кожен має право на житло, а держава зі свого боку створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Житло — одна з основних матеріальних умов життя людини. Потреба людини в житлі виникає з моменту її народження, зберігається протягом усього життя і припиняється після смерті. Отже, задоволення потреби людини в житлі – дуже важливе соціальне завдання. Забезпеченість громадян певної країни житлом є одним із найконкретніших показників добробуту всього народу. Водночас право на житло – це можливість людини й громадянина мати житло у власності чи одержати його за договором найму з державного чи громадського фонду, користуватися житлом і вимагати від зобов'язаних суб'єктів забезпечення реалізації цього права в повному обсязі [1]. Згідно з нормами чинного законодавства можна виділити три форми (способи) реалізації громадянами свого конституційного права на житло: одержання у безстрокове користування у встановленому порядку житлового приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду; одержання у безстрокове користування у встановленому порядку житлового приміщення в будинках житлово-будівельних кооперативів; набуття житла у власність шляхом: приватизації квартир (будинків) державного житлового фонду; придбання квартир (будинків) у житлових кооперативах, на біржових торгах, шляхом індивідуального житлового будівництва чи одержання у власність на інших підставах, передбачених законодавством України [2].

Слід відмітити, що повноцінній реалізації громадянами права на житло повинно сприяти ефективне функціонування будівельної галузі. Сьогодні будівельна галузь займає одне з ключових місць в економіках багатьох держав світу, зокрема її частина у ВВП варіюється від 8 до 16%, а відсоток працюючого населення, яке зайнято у будівельній сфері складає 4-9%. Що ж стосується безпосередньо сфери житлового будівництва, то вона покликана створити всі необхідні умови для того, щоб кожен громадянин мав можливість реалізувати права, гарантовані йому Конституцією України. Житло завжди було і лишається одним із найважливіших інструментів на шляху досягнення соціальних цілей у суспільстві. Ринок житла тісно інтегрований у всі сфери економічного та соціального життя суспільства і відіграє особливу роль у сучасній економіці. Житлові умови займають важливе місце в системі забезпечення потреб населення [3].

У будь-якій країні світу житлове будівництво є важливою сферою економічної діяльності та матеріальною основою формування житлових умов

населення, від розвитку якої залежать не лише основні якісні параметри житлових споруд, рівень їх технічного оснащення та загальна комфортність, але й значною мірою потенціал здоров'я населення. Тривалий процес реформування та розвитку будівництва проходили усі європейські країни, використовуючи нові технології інвестування й стимулювання розвитку цієї сфери, об'єднуючи державну підтримку, механізм іпотечного кредитування та контрактні заощадження [4].

Отже, узагальнюючи зазначимо, що право на житло – це надважливе та багатоаспектне право кожного громадянина, яка включає в себе декілька аспектів: по-перше, гарантовану можливість кожній людині користуватись наявним у неї житлом; по-друге, обов'язок держави забезпечувати житлом осіб, які його потребують; по-третє, поліпшення житлових умов для окремих категорій громадян. Окрім того, забезпечення ефективного реалізації особами права на житло є фактично неможливим без належного функціонування будівельної галузі, зокрема такого її елементу як житлове будівництво. З огляду на зазначене, вважаємо, що ключовими факторами, які заважають якісній реалізації особами свого права на житло є такі:

- по-перше, негативними соціально-економічними та політичними тенденціями, що сприяли зниженню попиту на житло в Україні;
- по-друге, досить частими є випадки неспівпадіння інтересів забудовників та держави або органів місцевого самоврядування у відповідній сфері. Зокрема, забудовники досить часто тяжіють до будівництва елітного житла, в той час як попит є на житло більш низького цінового сегменту;
- по-третє, на сьогодні неефективним є механізм забезпечення житлом молодих людей, зокрема відсутнє іпотечне кредитування молодих сімей, тощо;
- по-четверте, сфера житлового будівництва в Україні є недостатньо привабливою для іноземних інвесторів, що зменшує надходження коштів у неї, а відтак і гальмує її загальний розвиток.

Звісно, вказаним вище проблеми реалізації права на житло громадянами не обмежуються, їх перелік є значно ширшим. Однак ми переконані, що саме наведені вище аспекти найбільш суттєво впливають на досліджувану сферу. Втім подолання окреслених недоліків є довготривалим процесом, оскільки житлова криза в Україні триває вже багато років, а механізм розв'язання проблем у цій сфері навряд чи можна назвати дієвим. З огляду на це сьогодні в Україні вбачається доцільним запровадження дієвих фінансово-кредитних механізмів, спроможних забезпечити умови для купівлі житла широкими верствами населення, для чого необхідне злагоджене функціонування всіх державних механізмів.

Список використаних джерел:

1. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Правознавство, 2009. Правова єдність ВАР, 792 с.
2. Баулін О. В., Лебідь В. І., Матвеев П. С., Пожидаєва М. А. Адвокатський іспит: підготовчий курс / навч. посіб. К.: Алерта, 2013. 736 с.
3. Піщик О. В. Методи та принципи підвищення забезпечення житлом населення на державному рівні. *Інтелект XXI*. 2017. № 6. С. 76-79.
4. Заяць В. С. Розвиток житлового будівництва як фактор формування житлових умов населення. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/36/10.pdf>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Наталія Анатоліївна ФЕДОСЕНКО,

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри права
Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»
<https://orcid.org/0000-0002-6615-3937>*

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Питання захисту судом цивільних прав та інтересів залишається актуальним, оскільки відсутність належного правового врегулювання та суперечність окремих положень чинного законодавства породжує багато питань при застосуванні передбачених правовими нормами способів захисту. В більшості випадків це позбавляє їх ефективності та ускладнює здійснення судом захисту порушених цивільних прав та інтересів учасників спірних правовідносин.

Право на судовий захист закріплено в нормах міжнародного права - у Загальній декларації прав людини 1948 р (ст. 8), Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року (ст. 6), Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права 1966 (ст. 14) та інших міжнародно-правових документах. Так, правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (стаття 13).

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Конституція гарантує кожному право на судовий захист. Разом з тим реалізація прав в деяких випадках представляється складною, наприклад, у зв'язку з правопорушеннями. З метою забезпечення реалізації тих чи інших прав і усунення перешкод в цьому, встановлюються певні гарантії.

Так, Конституція України безпосередньо гарантує звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина (ч. 3 ст. 8) та встановлює, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ч. 1 ст. 55). Як роз'яснив Конституційний Суд України в своєму Рішенні від 25 грудня 1997 року No 9-зп, частина перша статті 55

Конституції містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, тобто кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

Отже, Конституційний Суд, називаючи передбачену ч. 1 ст. 55 Конституції норму - правом на судовий захист, фактично розуміє це право, як право особи на звернення до суду, зокрема право на правосуддя, право на доступ до нього, право на судовий розгляд, тобто право на сам процес.

Виходячи з положень ч. 1 ст. 16 ЦК кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу, а в ч. 2 цієї статті законодавець визначив способи здійснення захисту цивільних справ та інтересів судом.

Цивільне законодавство не містить визначення поняття способів захисту цивільних прав та інтересів.

Однак, у ст. 4 ЦПК України право на судовий захист закріплено як право на звернення до суду за захистом, згідно з яким кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси.

Так, в статті, яка закріплює право на судовий захист, встановлюється недійсність відмови від права на звернення до суду (ч. 3 ст. 4 ЦПК). Це пов'язано з тим, що відмовляючись від цього права, особа фактично позбавляє себе найбільш ефективного захисту своїх прав і свобод, як порушених чи оскаржених, так і тих, що можуть бути порушені або оскаржені у майбутньому.

Поняття реалізації права на судовий захист варто наповнити новим змістом, особливо в контексті його співвідношення із правом на позов та іншими похідними від права на позов процесуальними і матеріальними правами. Майже всі вчені-процесуалісти чітко розмежовують право на позов та право на його пред'явлення, тобто право на звернення до суду. В свою чергу, у визначенні розуміння реалізації права на судовий захист першочерговим є «захист».

Таким чином, і міжнародне, і національне законодавство закріплюють гарантії прав людини, в тому числі, право на судовий захист. Право на судовий захист має найважливіше значення, що підтверджується його закріпленням в Конституції, Основному Законі нашої держави. Це обумовлено тим, що право на судовий захист гарантує реалізацію практично всіх інших суб'єктивних прав, і, разом з тим, виступає в якості самостійного суб'єктивного права, також потребує правові гарантії, деякі з яких закріплені в Цивільно-процесуальному кодексі.

ПРОБЛЕМИ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Крістіна Андріївна ЯРОШЕНКО,

*студент відділення «Правознавство» Харківського
державного автомобільно-дорожнього коледжу*

Науковий керівник: Гараєв А. О.

У сучасних ринкових умовах розвитку держави вкрай необхідно забезпечити кожній людині можливість вільно і без перешкод реалізувати свої права в законних межах, а у випадку їх порушення – надати кожному надійні механізми захисту порушених прав.

Одним із надзвичайно важливих елементів забезпечення кожній людині можливість вільно і без перешкод реалізувати свої права в законних межах став інститут компенсації моральної шкоди.

Цей спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав можна вважати «молотом», адже він вперше з'явився в українському законодавстві у 1993 р., коли чинний на той час Цивільний кодекс було доповнено статтею 440-11.

Традиційно цивільна-правова відповідальність поділяють на договірну та позадоговірну. Позадоговірна відповідальність настає у випадку порушення обов'язку, встановленого законом або підзаконним нормативно-правовим актом, та знаходить свій вираз у формі відшкодування шкоди, в тому числі моральної.

Що стосується договірної відповідальності, то питання відшкодування моральної шкоди вирішуються неоднозначно. Стаття 16 Цивільного кодексу України містить загальну норму, відповідно до якої одним із способів захисту цивільних прав та інтересів є відшкодування моральної шкоди, звідси логічним є висновок, що компенсація моральної шкоди як спосіб захисту може вільно застосовуватися до будь-яких договірних та позадоговірних відносин. Але Цивільний кодекс України містить і спеціальну норму, а саме статтю 611, в якій зазначено, що у разі порушення зобов'язання правовий наслідок у вигляді компенсації моральної шкоди настає лише у випадку, якщо він був передбачений у тексті договору або встановлений законом. Тобто за порушення договору компенсація моральної шкоди може бути присуджена якщо така форма відповідальності прямо передбачена у тексті договору або компенсація моральної шкоди передбачена законом для певного виду договору.

І саме з цього приводу існує дискусія: чи можна віднести до форм договірної відповідальності компенсацію моральної шкоди, якщо це не передбачено у спеціальній нормі.

Частина суддів приймаючи рішення негативно ставляться до ідеї компенсації моральної шкоди за порушення договірних зобов'язань, та вважають, що норми, закріплені у ч. 3 ст. 700 і ч. 2 ст. 1076 Цивільного кодексу України носять лише конкретизуючий, виключний характер (лише для договору роздрібної купівлі продажу та договору банківського рахунку). Вони

вважають, що в цих випадках передбачені особливі моменти, коли виникнення моральної шкоди пов'язане не з порушенням майнових прав, а з посяганням на немайнові права учасників договору (наприклад, розголошення банківської таємниці)

Інші судді мотивують свої рішення тим, що відшкодування моральної шкоди із договірних зобов'язань можливо і в інших випадках на підставі статей 16; 23; 230; 231; 232; 233; 611 Цивільного кодексу України. Головним аргументом тут виступає правило, що якщо немає спеціальної норми, то слід керуватися загальною нормою.

Так, у статті 611 Цивільного кодексу України зазначено, що у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема відшкодування збитків та моральної шкоди. В цій статті законодавець ставить збитки і моральну шкоду в один ряд, і тоді стає логічним питання: чому особливі вимоги висуваються лише до компенсації моральної шкоди?

Виходячи з викладеного, логічним є висновок про можливість компенсації моральної шкоди, що виникає з будь-яких договірних відносин.

Аналізуючи законодавство європейських країн не рідкістю є випадки присудження відшкодування моральної шкоди за порушення договірних відносин.

Варто згадати про рішення Європейського суду з прав людини від 22 лютого 2005 р. у справі «Новоселецький проти України». Суть справи не тільки в праві користування житлом, а також і у компенсації моральної шкоди. В своєму рішенні від 6 січня 1999 року Мелітопольський міський суд відхилив позов про відшкодування шкоди, завданої заявнику, посилаючись на те, що «відшкодування моральної шкоди задоволенню не підлягає, так як воно не передбачено національним законодавством» для житлово-правових спорів». Європейський суд з прав людини вважає, що заявнику була спричинена моральна шкода, яка не може бути відшкодована простою констатацією порушення. Цим формулюванням ЄСПЛ фактично визнав, що ст. ст. 16, 23 ЦКУ мають загальний характер і не потребують спеціальних норм для їх застосування, до тих чи інших правовідносин [1].

Потрібно мати на увазі, що Верховний суд України у постанові Пленуму від 31 березня 1995 р. № 4 в редакції від 27 лютого 2009 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», зазначив, що судам слід розглядати спори щодо компенсації моральної шкоди лише у випадках, коли право на таке відшкодування прямо передбачено Конституцією України або закріплене законодавством, яке встановлює відповідальність за заподіяння моральної шкоди. На практиці, це в свою чергу приводить до того, що в судах першої та апеляційної інстанції особа ще має шанс виграти справу і отримати моральну компенсацію, але касаційна інстанція все одно скасує це рішення, керуючись постановою Пленуму ВСУ.

На підставі викладеного, можна дійти висновку, про те, що вітчизняне законодавство з питань відшкодування моральної шкоди у договірних відносинах стоїть на порозі змін. І ці зміни потрібні не тільки з точки зору гармонізації національного законодавства з європейським, а й забезпечило

більше можливостей для захисту суб'єктивних цивільних прав як громадян України так і бізнесу .

Список використаних джерел:

1. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; Кн.1 За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. К.: Юрінком Інтер, 2010. С.5-20.
2. Цивільне право України. Академічний курс. Підручник. У 2 т./ За заг. ред. Я. М. Шевченко. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Т.1. Загальна частина. К.: Концерн Видавничий дім «Ін Юре», 2009. 696 с.
3. Справа «Новоселецький проти України» (заява № 47148/99) Рада Європи, Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа від 22.02.2005https://zakon.rada.gov.ua/go/980_238

Публічна влада, державне управління та права людини

ПРАВА ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

Євгенія Андріївна АНАНЬЄВА,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового забезпечення
господарської діяльності факультету №6
Харківського національного
університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-1459-6629>*

Правове регулювання прав об'єднаних територіальних громад на використання природних ресурсів або інших матеріальних цінностей реалізується на основі норм Конституції України. Виходячи з безпосереднього змісту з норми, що визначено стаття 142 Основного Закону можна вказати, що така матеріальна основа, як рухоме і нерухоме майно, земля, інші природні ресурси, що знаходяться у власності територіальних громад, - мають бути їх джерелом фінансового забезпечення. Згідно статі 67 кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. При цьому подання декларації про майновий стан та доходи за минулий рік громадяни здійснюють за місцем проживання, що має значення для визначення конкретних бюджетів надходження відповідних податків.

Норми законів, які регулюють діяльність об'єднаних територіальних громад, визначають основні засади їх податкових доходів. Зокрема, закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» в якості принципів такого об'єднання визначає принцип економічної ефективності, що має бути покладений в основу фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад. Закон України «Про місцеве самоврядування» у статті 63 визначає, що доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних, визначених законом джерел та закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів. За січень-вересень 2019 року доходи загального фонду ОТГ (без урахування трансфертів з державного бюджету) склали 28,1 млрд грн, що становить 14,1% загального обсягу доходів усіх місцевих бюджетів України [1].

Важливе значення для правового регулювання податкових доходів об'єднаних територіальних громад має Податковий кодекс України (далі - ПК України), який встановлює вимоги щодо видів, податків, бази оподаткування, можливостей органів місцевого самоврядування щодо оподаткування

Рентні платежі також є джерелом формування податкових доходів ОТГ. Рентні платежі пов'язані з використанням певних природних ресурсів. Згідно статті 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону [2]. Таким чином природні ресурси виступають в якості об'єктів соціалізованої власності, права власності на які реалізують у тому числі й об'єднані територіальні громади.

Бюджетний кодекс України передбачає різноманітні види використання окремих природних ресурсів як основу для отримання рентних платежів тими територіальними громадами на території яких знаходяться відповідні природні ресурси.

На основі аналізу норм статті 64 БК України можна назвати такі різновиди рентних платежів, які стягуються в доходну частину бюджетів ОТГ:

1) 37 відсотків рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування [3];

2) 3 відсотки рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату (крім рентної плати за користування надрами в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України), що зараховується до бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад за місцезнаходженням (місцем видобутку) відповідних природних ресурсів [3];

3) 5 відсотків рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу, газового конденсату та бурштину), що зараховується до бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад за місцезнаходженням (місцем видобутку) відповідних природних ресурсів [3];

4) 30 відсотків рентної плати за користування надрами для видобування бурштину, що зараховується до місцевих бюджетів за місцезнаходженням (місцем видобутку) бурштину [3];

5) рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення; рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; рентна плата за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення; рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів (крім рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування). Такі платежі зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідних природних ресурсів, а щодо водних об'єктів - за місцем податкової реєстрації платника рентної плати [3].

До джерел надходження міських бюджетів міст Києва та Севастополя п. 5 ст. 64 БК України віднесено плату за використання інших природних ресурсів [3]. Таким чином, до доходів об'єднаних територіальних громад не віднесено плату за використання інших природних ресурсів.

Підсумовуючи викладене стосовно рентної плати, слід зазначити, що рентна плата вочевидь являє собою плату користувачів визначених законом природних ресурсів за їх використання як об'єктів права власності Українського народу. Представляється, що рентна плата за користування природними ресурсами, що знаходяться на території відповідних ОТГ має по-перше, охоплювати всі природні ресурси, що є власністю ОТГ та передаються нею у використання, по-друге, у повному обсязі зараховуватися до бюджетів ОТГ, а по третє, є джерелом забезпечення прав і інтересів громадян України.

Список використаних джерел:

1. Місцеві бюджети: експерти проаналізували результати 9 місяців 2019 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11861>
2. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141г
3. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2010, № 50-51, ст.572

ПРОБЛЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У КОНТЕКСТІ ЇХ КОНКУРЕНЦІЇ

Віталій Олексійович БАГАНЕЦЬ,

*доцент кафедри управління безпекою,
антикорупційної та правоохоронної діяльності
навчально-наукового Інституту права
ім. князя Володимира Великого МАУП*

Проблема адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції полягає у занадто широкому колі суб'єктів протидії корупції, що обумовлює виникнення конкуренції між ними. Погодимося із В.А. Дем'янчуком у тому, що після створення для протидії корупційним злочинам в Україні Національного агентства з питань запобігання корупції, Агентства з розшуку та менеджменту активів, Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Вищого антикорупційного суду України тощо, такі органи як Служба безпеки України чи Міністерство внутрішніх справ України не повинні мати повноваження у сфері протидії корупції [1, с. 98]. Якщо на сьогодні Національна поліція України була позбавлена повноважень у сфері боротьби із корупцією, то у відповідності до статті 2 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII [2], до завдань Служби безпеки України входить попередження, виявлення, припинення та розкриття корупційних правопорушень. Стаття 10 цього нормативно-правового передбачає, що одним із функціональних підрозділів Центрального управління Служби безпеки України є підрозділ по боротьбі з корупцією і організованою злочинною діяльністю. Тобто, в структурі Служби безпеки України до цих пір діють підрозділи по боротьбі з корупцією, які по суті дублюють повноваження спеціалізованих органів, створених для протидії корупційним злочинам. При цьому, Служба безпеки України, на відміну від таких органів, протягом багатьох років не демонструвала ефективність у цій сфері, на практиці неодноразово втручалась в діяльність спеціалізованих органів та є підпорядкованою Президенту України, а отже не є незалежною інституцією.

Відзначимо, що дискусії про необхідність ліквідації цього підрозділу ведуться вже один рік. Зокрема, 9 вересня 2019 року у Верховній Раді України було зареєстровано проект Закону про внесення змін до законодавчих актів щодо початку реформування системи спеціальних органів України №2090 [3], яким у тому числі передбачалась і ліквідація підрозділу по боротьбі з корупцією та організованою злочинною діяльністю, втім даний проект у вересні 2020 року було знято з розгляду. Втім, не зважаючи на це, актуальність ліквідації підрозділу по боротьбі з корупцією і організованою злочинною діяльністю Служби безпеки України не зменшилась.

Для вирішення цієї проблеми, окрім, власне, організаційних заходів, важливо внести зміни до чинного законодавства. У першу чергу, таких змін потребує Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII [2], тому ми пропонуємо наступні зміни:

- необхідно внести зміни до частини 1 статті 2 цього нормативно-правового акту, та виключити із його змісту фразу «корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки». У такому разі зміст цієї норми буде наступним:

«[...] До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України»;

- необхідно внести зміни до частини 1 статті 10 цього нормативно-правового акту, та виключити із його змісту фразу «боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю», та сформулювати її зміст у наступному вигляді:

«Центральне управління Служби безпеки України відповідає за стан державної безпеки, координує і контролює діяльність інших органів Служби безпеки України. До його складу входять апарат Голови Служби безпеки України та функціональні підрозділи: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, інформаційно-аналітичний, оперативно-технічний, оперативного документування, слідчий, зв'язку, по роботі з особовим складом, адміністративно-господарський, фінансовий, військово-медичний та інші згідно з організаційною структурою Служби безпеки України [...]»;

- необхідно внести зміни до частини 1 статті 15 цього нормативно-правового акту, виключити із його змісту фразу «боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю», та сформулювати його зміст у наступному вигляді:

«Начальники підрозділів Центрального управління Служби безпеки України: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, інформаційно-аналітичного, оперативно-технічного, оперативного документування, слідчого, по роботі з особовим складом, інших підрозділів, визначених Президентом України, а також начальники регіональних органів - обласних управлінь Служби безпеки України призначаються на посади за поданням Голови Служби безпеки України та звільняються з посад Президентом України [...]»;

- необхідно внести зміни до пункту 11 частини 1 статті 25 цього нормативно-правового акту, виключити із його змісту фразу «боротьби з корупцією та організованою злочинною діяльністю», та сформулювати його зміст наступним чином:

«[...] 11) направляти військовослужбовців Служби безпеки України для роботи на штатних посадах в інших установах, підприємствах і організаціях на час виконання конкретних завдань в інтересах контррозвідки; в окремих випадках у порядку, визначеному колегією

Служби безпеки України, допускається направлення на роботу таких військовослужбовців в установи, підприємства і організації за ініціативою їх керівників [...].».

Також необхідне внесення змін й до інших нормативно-правових актів, які врегульовують функціонування підрозділу по боротьбі з корупцією та організованою злочинною діяльністю Служби безпеки України, зокрема, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII [4], із змісту абзацу 3 частини 1 статті 5 якого необхідно виключити фразу «спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю», та сформулювати її зміст наступним чином:

«[...] Служби безпеки України - контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, оперативно-технічними спеціальними підрозділами, спеціальними підрозділами внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів; [...].».

Звертаючись до змісту Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. № 3341-XII [5], він першочергово потребує наступних змін:

- виключення зі змісту частини 2 статті 5 пункту «в» «в) спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України»;

- виключення зі змісту абзацу 1 частини 2 статті 8 фрази «заступника Голови Служби безпеки України - керівника Головного управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України» та формулювання її у наступному змісті:

«[...] 2. Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю створюється у складі Голови Служби безпеки України, Міністра внутрішніх справ України, першого заступника Міністра внутрішніх справ України - керівника Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, Голови Правління Національного банку України, Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Голови Державного митного комітету України, начальника Головного управління державної податкової служби України. До складу Координаційного комітету можуть входити керівники інших міністерств та відомств, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю [...].»;

- виключення зі змісту даного нормативно-правового акту статей 10 «Спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю Служби безпеки України», 11 «Компетенція спеціальних підрозділів Служби безпеки України» та 12 «Права спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України та їх співробітників».

На нашу думку, скорочення кількості суб'єктів протидії корупції за рахунок підрозділу по боротьбі з корупцією і організованою злочинною діяльністю Служби безпеки України є важливим із огляду на те, що наявність у даного органу функцій, які належать й іншим органам, при чому спеціалізованим, ускладнює координацію їх діяльності. На практиці

це може створювати конфлікти між суб'єктами протидії корупції, наприклад як у випадку із справою заступника голови Офісу президента О. Ю. Татарова, та її переданням Офісом Генерального прокурора до Служби безпеки України. І при цьому, як свідчить законопроект №2090 [3], у вітчизняного законодавця наявне розуміння необхідності вирішення цієї проблеми.

Список використаних джерел:

1. Дем'янчук В. А. Шляхи удосконалення рівня взаємодії між суб'єктами запобігання та протидії корупції в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 97-102
2. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. ст.382
3. Проект Закону про внесення змін до законодавчих актів щодо початку реформування системи спеціальних органів України: Проект Закону України №2090 від 09.09.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66743 (дата звернення 02.11.2020 року)
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. ст.303
5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. ст.358

ПРАВО НА НАЛЕЖНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В КАТАЛОЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ірина Володимирівна БОЙКО,

*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету
України ім. Ярослава Мудрого
<https://orcid.org/0000-0003-3878-5985>*

У грудні місяці кожного року правники, громадські організації, державні органи та й пересічні громадяни, згадуючи про прийняття у 1948 р. Загальної декларації прав людини, зазвичай, переглядають каталог прав людини. Останні як певні стандарти, можливості людини дозволяють особам задовольняти свої потреби, реалізовувати можливості, а також вимагати від держави їх забезпечення й охорони. Серед найбільш значимих прав людини називають право на життя, свободу, недоторканість, мирні зібрання тощо.

Приватна особа, реалізуючи значну кількість належних їй прав, а також виконуючи покладені на неї обов'язки, вступає у відносини з публічною адміністрацією. Представники адміністрації при цьому видають владні приписи, які й породжують юридичні наслідки для особи. Відносини приватної особи з владарюючими суб'єктами характеризуються нерівністю становища сторін, неоднаковістю їх прав і обов'язків, а отже й перебіг таких відносин має відбуватися у відповідності до закріплених у законодавчих актах правил, що врахують ці особливості таким чином, щоб якнайліпше забезпечити реалізацію прав громадянина або юридичної особи.

В основі правового регулювання поведінки учасників цих суспільних зв'язків покладена ідея людиноцентризму як квінтесенція положень та уявлень про служіння держави людині. Закріплена в ст. 3 Конституції України, ця ідея відштовхнула право від застарілих парадигм, у яких людина вважалася об'єктом управлінського впливу з боку держави. Натомість за роки незалежності вже сформовано підхід, відповідно до якого приватній особі відводиться місце повноправного учасника публічно-правових відносин, зокрема, у сфері публічного адміністрування.

У законодавстві багатьох держав закріплено право на належне адміністрування. Воно є одним із основних прав людини, *acquis communautaire* Європейського Союзу та Ради Європи, найбільш значимим правом особи, що реалізується у її відносинах з публічною адміністрацією.

Законодавство України не містить відповідних положень, але різні змістовні аспекти цього права все ж відображені в нормативно-правових актах, які, приміром, регламентують порядок державної реєстрації, ліцензування підприємницької діяльності тощо.

Конституційними засадами права на належне адміністрування є наступні положення. Україна – це правова держава (ст. 1 Основного Закону України). Для сфери публічного адміністрування це означає обов'язок її

суб'єктів підпорядкуватися вимогам правових норм. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України). Довіра приватної особи до того, що представник влади буде діяти в межах, у спосіб і на підставі закону, забезпечується, в першу чергу, через закріплення певних правил, що регламентуватимуть відносини представників публічної адміністрації, та впорядковану процедуру.

З огляду на євроінтеграційні прагнення України варто згадати, що право на належне адміністрування визнається в законодавстві Європейського Союзу. Воно закріплено у ст. 41 Глави V Хартії основних прав Європейського Союзу, яка відображає унормовану модель доброчесних і відповідальних взаємовідносин громадян і органів влади та їхніх посадових осіб. Зокрема, цим документом закріплено, що кожна людина має право на неупереджений, справедливий розгляд її справи впродовж розумного строку інститутами і органами Європейського Союзу. Дане право передбачає, зокрема: (а) право кожної людини висловити свою думку до того, як до неї будуть застосовані заходи, які можуть спричинити для неї несприятливі наслідки; (б) право кожної людини на доступ матеріалів справи, що її стосується, при дотриманні конфіденційності, а також професійної та комерційної таємниці; (в) обов'язок адміністративних органів мотивувати прийняті рішення.

Об'єктивізація зазначених можливостей приватної особи потребує прийняття законодавчого акту, який за своєю сутністю і змістом стане основним законом публічної адміністрації, що зв'яже її приписами діяти на благо особи, з урахуванням її потреб і за чітко встановленими правилами. Таким актом в Україні має стати Закон про адміністративну процедуру.

В Україні про необхідність впорядкування діяльності публічної адміністрації було зазначено ще в Концепції адміністративної реформи, затвердженій Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 року. Стратегією реформування державного управління на 2016-2020 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р., розроблення законопроекту про адміністративну процедуру визначено як пріоритетне завдання.

Базовими ідеями, що мають бути закріплені в Законі України «Про адміністративну процедуру», слід назвати наступні засадничі принципи: 1) право бути вислуханою (або право на участь у процедурі); 2) принцип доступу до інформації; 3) принцип допомоги та представництва; 4) принцип викладу мотивів; 5) забезпечення засобів правового захисту.

Саме зазначені положення утворюють основний зміст права на належне адміністрування. Так, право бути вислуханою (яке можна інакше назвати як право на участь в адміністративному провадженні) означає забезпечення особі можливості надавати адміністративному органу факти та аргументи у справі. Іншими словами, це – право на обґрунтування своєї позиції. Особливої значимості воно набуває у випадках, коли суб'єкт публічного адміністрування приймає несприятливе для особи рішення (відмовляє їй у реалізації права або покладає обов'язок). Цей принцип буде дотри-

маний і в разі, коли особа вислухана на стадії перегляду рішення, тобто при адміністративному оскарженні. Хоча для ефективної реалізації прав приватної особи висловити свою позицію особі доцільніше до прийняття рішення.

«Бути вислуханою» означає можливість особи представити свою позицію не лише в усній, а й у письмовій формі залежно від того, що є більш прийнятним для неї. Щоб забезпечити особі право бути вислуханою, необхідно повідомити її про існування справи щодо неї, адже не всі провадження починаються за заявою особи, ініціювати справу може й суб'єкт публічного адміністрування. Не порушує право бути вислуханою необхідність невідкладно прийняти рішення, що стосується особи.

Принцип доступу до інформації означає, що особі за її запитом повинна надаватися інформація у справі щодо неї. Дієвість такої вимоги забезпечується можливістю отримати таку інформацію до прийняття адміністративним органом рішення, щоб особа її використала перед висловленням власної позиції. Винятком у питанні доступу до інформації є тільки інформація, яка містить державну або комерційну таємницю та персональні дані про особу.

Принцип допомоги та представництва фактично охоплює такі елементи, як обов'язок адміністративного органу сприяти особі в реалізації її прав, свобод та законних інтересів, а також її право брати участь в адміністративній процедурі особисто або через представника. Ефективність консультування може проявлятися в тому, що консультація, надана на адміністративній стадії, може усунути потребу в судовому провадженні. Консультація може стосуватися конкретної справи або ж роз'яснення законодавства.

Принцип викладу мотивів спрямовано на захист прав особи у відносинах з адміністративними органами через зобов'язання адміністрації вказувати на підстави та обставини прийняття рішення. Обґрунтування може бути викладене як безпосередньо в адміністративному акті, так і в документі, за допомогою якого акт доводиться до відома відповідної особи. Письмове наведення мотивів є відправною точкою для здійснення правового контролю за діяльністю публічної адміністрації.

Ще однією важливою гарантією права на належне адміністрування є обов'язок суб'єкта, який приймає рішення стосовно особи, зазначати засоби правового захисту. При чому має бути вказана вся інформація, необхідна для подання скарги (позову), зокрема, зазначено орган, уповноважений розглянути скаргу (позов), строки для оскарження тощо. Це, безумовно, поліпшить становище особи у відносинах із представниками влади, адже, як правило, особа діє без юридичного представника і не завжди знає, що їй робити у разі прийняття несприятливого рішення. А чітке розуміння порядку і способів оскарження рішення допоможе особі визначити свої подальші дії у ситуації, в якій вона має інше, ніж у публічної адміністрації, уявлення про те, яким мало б бути рішення щодо неї.

Впровадження в закон про адміністративну процедуру окреслених принципів поліпшить положення приватної особи у відносинах із публічною адміністрацією, адже закріпить її можливості вимагати від суб'єкта влади вчинення конкретних дій, прийняття рішень, наведення мотивів ви-

рішення справи. Такий законодавчий акт має бути ціннісно орієнтованим: процедура формування рішення адміністративним органом важлива не лише з точки зору ефективного виконання функцій публічної адміністрації, але й для правового захисту приватної особи та легітимізації адміністративного акта. Очевидно, що через адміністративну процедуру ідея людиноцентризму реально буде відображена в нормах права.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД,
ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН**

Ольга Петрівна ГЕТМАНЕЦЬ,

*доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри правового забезпечення господарської
діяльності Харківського національного
університету внутрішніх справ
<http://orcid.org/0000-0003-4826-5799>*

Проблеми правового регулювання фінансової діяльності органів місцевого самоврядування розглядаються в працях юристів, економістів, соціологів, фахівців з державного управління, з різних позицій їх формування, розподілу та використання у суспільних відносинах, проте у сучасних умовах проведення адміністративної реформи, формування об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) та орієнтації України на європейські стандарти та цінності життя, концепція правового регулювання місцевих фінансів потребує оновлення.

В наукових публікаціях досліджуються проблеми визначення місцевих фінансів, як базової основи розвитку місцевого самоврядування, спрямованого на забезпечення потреб мешканців регіонів. Проте на цей час дискусія продовжується, оскільки в сучасній економіці країни значна частина фінансових ресурсів формується, розподіляється та перерозподіляється через бюджети, до яких належать і бюджети ОТГ. Проте чинне законодавство не встановлює правові засади формування, розподілу та використання коштів бюджетів ОТГ, як самостійного правового інституту.

Бюджети ОТГ входять до системи місцевих бюджетів і відповідно до чинного Бюджетного кодексу України (далі – БК України), бюджет - це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Частина 1 ст. 2 БК України визначає бюджети об'єднаних територіальних громад в системі місцевих бюджетів, як бюджети, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, а також спроможними в порядку, встановленому законом [1].

Проте надана декларативна норма не несе змістовності, а має тільки вказівку на наявність плану формування територіальних громад та на їх спроможність. При наявності плану формування ОТГ, що затверджується Кабінетом Міністрів України, наявність вказаної «спроможності» місцевих бюджетів потребує уточнення, а саме який обсяг фінансових ресурсів, що є в розпорядженні територіальної громади, можливо вважати достатнім для виконання завдань і функцій встановлених законом та забезпечення мешканців якісними соціальними послугами.

Спроможність місцевих бюджетів залежить від кола джерел формування доходів місцевих бюджетів, їх обсягів та напрямів використання. Слід визначити, що всі складові формування доходів, тобто можливість залучення податкових та неподаткових платежів, а також напрямів використання коштів місцевих бюджетів регламентується нормами БК України і залежить від складу та обсягів природних ресурсів, матеріального виробництва та інших економічних факторів на відповідній території. Правові засади бюджетної діяльності ОТГ сурове регламентуються, але їх економічні можливості не рівні і їх використання залежить від прав органів влади на місцях, що потребує пошуку фінансових можливостей формування бюджетних коштів та їх ефективного використання.

Призначення фінансів ОТГ - обслуговування всіх суспільних потреб мешканців регіону. Слушним є висновок про елементи місцевих фінансів, що містить у дослідженні О.А. Музики-Стефанчук, яка зазначає «... фінансову основу органів місцевого самоврядування становлять кошти бюджетів, у тому числі кошти цільових бюджетних фондів, спеціальні кошти (фонди) бюджетних установ, фінанси підприємств, що перебувають у комунальній власності відповідної територіальної громади тощо, тобто фінансовою основою місцевого самоврядування є частина публічних фінансів, призначена для місцевих потреб» [2, с. 67]. Отже, економічна складова та правова основа місцевих фінансів на будь-якому рівні територіального устрою спирається на фінансово-правову основу.

В наукових працях простежується зв'язок та взаємозалежність між державними та місцевими фінансами. На основі аналізу доходів та видатків місцевих бюджетів та міжбюджетних трансфертів за 2009–2013 роки, І. Є. Чуркіна та Л. І. Бобошко роблять висновки про принципову необхідність фінансової децентралізації, реформування міжбюджетних відносин в Україні має базуватися на безумовній відмові від постійної дотаційності певних місцевих бюджетів за рахунок інших. Для вирішення проблеми наповнення дотаційних бюджетів автори пропонують використовувати такі альтернативні джерела, як: іноземні інвестиції, позикові кошти, гранти, тощо [3].

Разом з цим, як правило, у наукових публікаціях автори спираються саме на аналіз кількісних економічних показників і не надають пропозицій щодо джерел пошуку позабюджетних коштів, як альтернативного засобу наповнення місцевих бюджетів, а також позбавлення місцевих бюджетів залежності від державного, що в умовах децентралізації може і потребує регулювання по-новому, але цілком від дотаційності місцеві бюджети позбавити не може.

В розглянутих прикладах наукових досліджень мова йде про різні аспекти місцевих фінансів, як чинників, що впливають на формування, розподіл та використання загальнодержавних бюджетних коштів ОТГ, як сучасний правовий інститут і, як певний базис для порівняльної характеристики вітчизняної та закордонної практики складання місцевих бюджетів тощо. При цьому недостатньо уваги приділяється комплексному дослідженню складових елементів місцевих фінансів, заходів щодо їх розвитку в умовах адміністративно-територіальних перетворень в Україні, націлених на фінансове забезпечення прав і потреб громадян.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* від 24.12.2010 р., № 50.
2. Правове регулювання місцевих фінансів в Україні / [Солдатенко О. В., Антипов В. І., Музика-Стефанчук О. А. та ін.]; за заг. ред. О. В. Солдатенко. К. :Алерта, 2011. 244 с.
3. Чуркіна І. Є., Бобошко Л. І. Роль місцевих бюджетів у зміцненні фінансової незалежності регіонів. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/5-6\(76-77\)/uazt_2014_5-6_16.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/5-6(76-77)/uazt_2014_5-6_16.pdf)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОСМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Сергій Іванович МОСКАЛЕНКО,

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правового регулювання
авіаційної діяльності Львівської академії
Національного авіаційного університету
<http://orcid.org/0000-0001-7393-7775>*

На сьогодні важливого значення набуває космічна діяльність. Розвиток космічної діяльності пов'язаний з розвитком науково-технічного прогресу, розвитком міждержавних зв'язків.

Основним нормативним актом, що регулює в Україні розвиток та забезпечення космічної діяльності є Закон України «Про космічну діяльність». Зазначений нормативно-правовий акт встановлює основні засади правового регулювання космічної діяльності, статус космічних об'єктів.

Космічна діяльність - наукові космічні дослідження, використання космічного простору, розроблення, виробництво, ремонт та технічне обслуговування, випробування, експлуатація, управління об'єктами космічної діяльності (у тому числі їх агрегатами та складовими частинами), забезпечення запуску, запуск та повернення космічних апаратів, їх складових частин з космічного простору на землю.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про космічну діяльність» основними засадами космічної діяльності в Україні є:

- державна підтримка комерціалізації космічної діяльності та залучення інвестицій в космічну галузь України;
- відкриття космосу для громадян та юридичних осіб та можливість вільно досліджувати та використовувати космос, включаючи використання космічного простору та ресурсів, що містяться в ньому, з обмеженнями лише коли це необхідно для забезпечення дотримання інтересів національної безпеки держави Україна, а також дозволу та нагляду за неурядовими космічними заходами, щоб переконатися, що такі дії здійснюються відповідно до міжнародних зобов'язань України у космосі;
- еволюційність розвитку і послідовність реформування державної політики у галузі дослідження та використання космічного простору;
- ефективне використання науково-технічного потенціалу України, можливостей, які надає космічна діяльність, в інтересах національної економіки, науки, безпеки держави і в комерційних цілях;
- сприяння міжнародному співробітництву, збереження та розвиток існуючих міжнародних зв'язків у космічній галузі з урахуванням національних інтересів [1].

Відповідно до статті 7 зазначеного закону, космічна діяльність в Україні здійснюється на основі Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України, яка розробляється на п'ять років і затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Формування Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері космічної діяльності, разом із відповідними центральними органами виконавчої влади та Національною академією наук України виходячи із мети та основних засад космічної діяльності в Україні.

Україна як суб'єкт міжнародного космічного права здійснює свою космічну діяльність на засадах рівноправності з іншими державами з урахуванням своїх національних інтересів.

Україна забезпечує виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань у галузі космічної діяльності та несе відповідальність згідно з загальновизнаними нормами міжнародного права та положеннями міжнародних договорів України.

Чинним законодавством визначено, що об'єкти космічної діяльності, що виробляються в Україні і призначені для експлуатації на її території, підлягають обов'язковій сертифікації на відповідність вимогам експлуатаційної придатності, встановленим нормативно-правовими актами, з оформленням сертифіката відповідності. Вироблені за міжнародним замовленням в Україні об'єкти космічної діяльності, у тому числі їх агрегати та складові частини, підлягають сертифікації на відповідність вимогам експлуатаційної придатності за бажанням суб'єктів космічної діяльності України приватної форми власності. Порядок сертифікації космічної техніки в Україні визначається Системою сертифікації космічної техніки України, яка діє у межах Державної системи сертифікації (УкрСЕПРО).

Порядок випробування та сертифікації імпортованого об'єкта космічної діяльності або об'єкта космічної діяльності, що експортується з України, а також оформлення відповідних сертифікаційних документів встановлюється Правилами сертифікації космічної техніки в Україні, які затверджує Кабінет Міністрів України [1].

Таким чином, державному контролю підлягає космічна діяльність, а саме сертифікація, реєстрація космічних об'єктів, виконання польотів в космос, розвиток наукової діяльності в космічній сфері, тощо.

Список використаних джерел:

1. Про космічну діяльність: Закон України № 502/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1997, № 1, ст. 2.

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Олена Юхимівна СИНЯВСЬКА,

*доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри правоохоронної діяльності та
поліціїстики факультету №6 Харківського
національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-6386-4151>*

Запобігання та протидія корупції - одна з найактуальніших потреб сучасності, адже немає жодної країни, повністю позбавленої корупції. Для України корупція стала не тільки предметом постійних обговорень, але й фактором реальної загрози національній безпеці та конституційному ладу. На це вказує ряд досліджень [1, с. 19-21]:

1. За даними досліджень, саме корупція є однією з причин, що призвела до масових протестів в Україні наприкінці 2013 року – на початку 2014 року. Згідно з результатами дослідження «Барометр світової корупції» (Global Corruption Barometer) від Transparency International та Gallup International Association у 2013 році 68% українців були готові протестувати проти корупції, зокрема вийти на вулицю для цього були згодні 36%.

За даними 2016 року проблема корупції лишалася у трійці найактуальніших для нашої держави – це засвідчили 56% респондентів. На питання, чи знизився рівень корупції за останні чотири роки, 72% українців відповіли заперечно. Спроби Уряду змінити цю ситуацію 86% опитаних оцінили негативно. Найкорумпованішими українці назвали: державних службовців (65%), парламент (64%), працівників податкової сфери (62%), суддів (61%), президента та прем'єр-міністра (60%), представників місцевих органів влади (55%), поліцію (54%), керівників бізнесу (46%), релігійних лідерів (32%).

2. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводяться міжнародною організацією Transparency International, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі. І не зважаючи на те, що у 2018 році Україна піднялася у рейтингу «Індекс сприйняття корупції» на 10 позицій і зайняла 120-е місце серед 180 країн, згідно з результатами загальнонаціонального опитування населення України, що було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 травня 2018 року (опитано 2019 респондентів віком від 18 років в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей) абсолютна більшість населення (83%) вважала боротьбу з корупцією в Україні неуспішною, причому 50% – повністю провальною. А у 2019 році Україна спустилася у рейтингу «Індекс сприйняття корупції» на 6 позицій і зайняла 126-е місце серед 180 країн [2].

Правовим підґрунтям реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії корупції стало прийняття Верховною Радою України 14 жовтня 2014 року так званого антикорупційного пакету законів, а саме: Зако-

ни України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про запобігання корупції» та «Про Національне антикорупційне бюро України». Того ж дня було прийнято і новий закон «Про прокуратуру».

Зупинимось лише на деяких проблемних питаннях нормативно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні.

1. Перелік основних законодавчих актів, які утворюють антикорупційне законодавство України складають:

1) Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» – визначає першочергові заходи із запобігання та протидії корупції, що повинні створити основу для подальшого проведення реформи у цій сфері;

2) Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 – визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень;

3) Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 – визначає правові основи організації та діяльності Національного антикорупційного бюро України як державного правоохоронного органу, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових;

4) Кримінальний кодекс України (КК України) – встановлює відповідальність за вчинення корупційних злочинів, перелік останніх приведено у примітці до ст. 45 КК України;

5) Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) – главою 13-А закріплені адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією.

Цікаво, що де-факто правові та організаційні питання формування та реалізації антикорупційної політики, які визначені розділом III Закону України «Про запобігання корупції» були прийняті Верховною Радою України одночасно з Антикорупційною стратегією на 2014–2017 роки. Так, наприклад, ч. 3 ст. 18 Закону України «Про запобігання корупції» [3] передбачено, що Антикорупційна стратегія розробляється Національним агентством з питань запобігання корупції. Проте правовою основою створення даного органу став Закон України «Про запобігання корупції».

Необхідність затвердження Антикорупційної стратегії на рівні закону були обумовлені тим, що прийнята на підзаконному рівні правового регулювання Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки, затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001, так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики.

В той же час, Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки діяла до кінця 2017 року, а стратегію на наступні роки так і не було прийнято. Антикорупційна стратегія – це документ, який допомагає забезпечити командну роботу всіх органів влади для подолання корупції. Розробка і координація впровадження Антикорупційної стратегії є відповідальністю Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), закріпленою за

ним на законодавчому рівні. Розроблені проекти Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2019–2023 роки» та «Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020–2024 роки» так і не були остаточно прийняті.

2. Свого роду новелою Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. є визначення поняття «правопорушення, пов'язане з корупцією». Відповідно до статті 1 цього закону розрізняють наступні делікти: «корупційне правопорушення - діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність» та «правопорушення, пов'язане з корупцією - діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність» [3].

Одночасно, у Законі України «Про прокуратуру» від того ж числа (14.10.2014) було закріплено норму, відповідно до якої «Не може бути призначена на посаду прокурора особа, яка:

- 1) визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною;
- 2) має захворювання, що перешкоджає виконанню обов'язків прокурора;

- 3) має незняту чи непогашену судимість або на яку накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення» [4, ч. 6 ст. 27]. Таким чином, заборона призначати на посаду прокурора особу, на яку накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення, встановлена Законом України «Про прокуратуру», не мала сенсу, адже за вчинення корупційного правопорушення взагалі не передбачено адміністративної відповідальності. А накладення адміністративного стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, не було перешкодою для призначення на посаду прокурора, як це випливало із статті 27 Закону України «Про прокуратуру», що звісно було нелогічним та незрозумілим. І тільки 4 березня 2020 року відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» у пункті 3 частини шостої ст. 27 слова «корупційного правопорушення» замінили словами «правопорушення, пов'язаного з корупцією».

3. Багато питань викликає нормативно-правове регулювання притягнення осіб за вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень до дисциплінарної відповідальності. Статтею 65 Закону України «Про запобігання корупції» «Відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» (*Статтю 65 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 13-р/2020 від 27.10.2020*) встановлено, що за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень особи, зазначені в частині першій статті 3 цього Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку [3].

Відомо, що дисциплінарна відповідальність настає за дисциплінарний проступок, тобто за порушення трудової та службової дисципліни. Її особливістю є те, що особа, до якої застосовується подібний вид відповідальності, підпорядковується по службі (роботі) органу, що накладає стягнення. В той же час не існує чіткого переліку дисциплінарних проступків, за які особу можна притягнути до дисциплінарної відповідальності саме за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень.

Крім того, аналіз окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» свідчить про те, що їх порушення лише частково захищені деліктними нормами, які встановлюють відповідальність. Наприклад, статтею 172-7 КУпАП передбачено відповідальність за неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів, а також вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів. У той час як статтею 28 Закону України «Про запобігання корупції» передбачено, крім викладеного, що особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» зобов'язані у визначеному законом порядку повідомляти про наявність у неї потенційного конфлікту інтересів, вживати заходів щодо врегулювання реального та потенційного конфлікту інтересів. Частинами 3 та 4 зазначеної статті передбачено, що безпосередній керівник особи або керівник органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади протягом двох робочих днів після отримання повідомлення про наявність у підлеглої йому особи реального чи потенційного конфлікту інтересів приймає рішення щодо врегулювання конфлікту інтересів, про що повідомляє відповідну особу. Такий керівник зобов'язаний вжити передбачені Законом України «Про запобігання корупції» заходи для запобігання та врегулювання конфлікту інтересів такої особи.

Науковці прийшли до висновку, що дисциплінарна відповідальність у разі порушення норм Закону України «Про запобігання корупції» настає у разі:

1) вчинення суб'єктом дисциплінарної відповідальності корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, за яке судом до першого застосовано покарання або накладено стягнення (рішення суду набрало законної сили) у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такою що прирівнюється до цієї діяльності;

2) вчинення суб'єктом дисциплінарної відповідальності корупційного злочину, за яке його засуджено до покарання (вирок суду набрав законної сили), яке виключає можливість продовження її роботи (служби);

3) набрання законної сили рішенням суду про вчинення суб'єктами дисциплінарної відповідальності, на яких поширюється дія спеціального законодавства у сфері проходження служби, будь-якого адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, або корупційного злочину;

4) порушення обмежень (заборон), передбачених Законом України «Про запобігання корупції», які є підставою для припинення служби відповідно до положень спеціального законодавства;

5) вчинення суб'єктом дисциплінарної відповідальності корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення за умови не застосування до

нього покарання або не накладення на нього стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такою що прирівнюється до цієї діяльності, а також за умови застосування покарання, яке не виключає можливості продовження роботи (служби);

б) порушення суб'єктом відповідальності норм та обмежень (заборон), передбачених Законом України «Про запобігання корупції», які не захищені нормами кримінального та адміністративного деліктного законодавства [1, с. 411].

Наведені приклади ще раз підкреслюють необхідність чіткого, несуперечливого, внутрішньо узгодженого та зрозумілого для користувачів нормативно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні.

Список використаних джерел:

1. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення : підручник / В. Я. Настюк, О. Ю. Синявська, В. В. Мартиновський ; за заг. ред. В. Я. Настюка. Харків : Право, 2019. 512 с.
2. Індекс корупції CPI – 2019. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2019/>
3. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 № 1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
4. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕДЕННЯ РЕЄСТРУ МЕДІАТОРІВ

Ксенія Сергіївна ТОКАРЕВА,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного і адміністративного права
Національного авіаційного університету
<https://orcid.org/0000-0001-5705-5211>*

Визначення моделі ведення та оприлюднення реєстрів медіаторів залишається актуальним у сфері становлення інституту медіації в Україні. Багаторічна законопроектна діяльність підтверджує неоднозначність цього питання. Попередніми проектами закону про медіацію було запропоновано ведення реєстрів об'єднаннями медіаторів, організаціями, які забезпечують проведення медіації, спеціальним органом при Міністерстві юстиції тощо.

Станом на сьогодні прийнятим у першому читанні проектом Закону «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 року визначено, що ведення та оприлюднення реєстрів медіаторів покладено на об'єднання та організації, які забезпечують проведення процедури медіації. Крім цього, ст. 13 проекту закріплює право державних органів та органів місцевого самоврядування «вести та оприлюднювати реєстри медіаторів, яких вони залучають або послугами яких користуються» [1].

Досвід зарубіжних країн дозволяє виокремити три тенденції щодо суб'єкта ведення та оприлюднення реєстрів медіаторів: ведення реєстру державним органом (орган юстиції, суд, тощо); ведення реєстру однією недержавною організацією; ведення реєстру необмеженою кількістю організацій у сфері медіації [2]. Зокрема, яскравим прикладом держави, яка обрала централізоване управління діяльністю у сфері ведення реєстру медіаторів, є Австрія. Міністерство юстиції Австрії з 2004 року веде реєстр професійних медіаторів, який містить інформацію про персональні дані, освіту та спеціалізацію посередників [3]. Така модель є порівняно непопулярною серед інших зарубіжних держав, оскільки характеризується певним бюрократизмом та ускладнює доступ до професії медіатора.

У Нідерландах існує монополія на ведення реєстру медіаторів недержавною Федерацією медіаторів. До Федерації входять вчені-біхевіористи, юристи та державні службовці, які співпрацюють для зміцнення інституту медіації. Єдиний реєстр Федерації медіаторів Нідерландів є некомерційним та визнається судовою владою і юристами. Метою ведення єдиного реєстру визнано забезпечення та контроль високих стандартів якості послуг з медіації, що просуває посередництво у державі [4]. Створення та ведення реєстрів медіаторів необмеженою кількістю неурядових організацій є основною моделлю у більшості державах, зокрема, у Китаї, де щорічно за допомогою медіації вирішується близько 9 мільйонів спорів). У Китаї відсутній державний орган з медіації, тому кожен центр медіації створює власну програму підготовки медіаторів та веде свій реєстр медіаторів [5, с. 9].

Оскільки медіація характеризується гнучкістю, а найбільш поширеним принципом її регулювання є принцип мінімального втручання держави,

суворих вимог щодо моделі організації ведення реєстрів медіаторів не існує. Деякі держави поєднують вищезгадані моделі для забезпечення максимально високого рівня професійності спільноти посередників. Наприклад, в Словенії реєстри медіаторів ведуть Міністерство юстиції та професійні асоціації. Крім цього, у апеляційному суді столиці сформовано підрозділ альтернативного вирішення спорів. Голова суду складає реєстр медіаторів, які працюють у даному суді. Реєстр містить інформацію про медіаторів, які здійснюють свою діяльність у різних сферах суспільних відносин [6, с. 26]. Змішана модель ведення та оприлюднення реєстрів медіаторів діє також у Казахстані. Профільний закон у сфері медіації покладає обов'язок ведення реєстрів професійних медіаторів на організації медіаторів, тоді як реєстр непрофесійних медіаторів здійснює акім – голова місцевого органу виконавчої влади. Головною відмінністю між реєстрами професійних та непрофесійних медіаторів є оприлюднення у перших інформації щодо наявності сертифіката, який підтверджує проходження підготовки медіатора [7].

Отже, відкриті списки медіаторів дозволять споживачам обрати професійного посередника відповідно до особливостей конкретного спору, що підвищує ймовірність ефективного врегулювання спору. На нашу думку, оптимальною моделлю організації реєстрів медіаторів в Україні є поєднання кількох тенденцій: створення реєстрів необмеженою кількістю організацій у сфері медіації та загальнодержавного реєстру медіаторів, суб'єктом ведення якого стане уповноважений державний орган з медіації. Така модель забезпечуватиме доступ до нової професії медіатора та належний державний контроль за рівнем професійної підготовки медіаторів, а отже за якістю послуг медіації в цілому.

Список використаних джерел:

1. Про медіацію: проект Закону України від 19.05.2020 р. № 3504. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.
2. Лиско А., Коршівський Н. Реєстри медіаторів: зарубіжний досвід. *Блог Львівського центру медіації*. URL: <http://aphd.ua/reiestry-mediatoriv-zarubizhnyi-dosvid/>.
3. Das Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen Nr. 29/2003. URL: <https://mediatoren.justiz.gv.at/mediatoren/mediatorenliste.nsf/docs/home>.
4. De Mediatorsfederatie Nederland (MfN-register). URL: <https://mfregister.nl/>.
5. Исмаилова Р. Обзор практики внедрения медиации в 5 ведущих странах по АМРС по рейтингу «Ведение бизнеса». URL: www.uz.undp.org.
6. Борисова Е. А. Российская процедура медиации: концепция развития. *Вестник Московского университета*. Серия 11. Право. 2011. №. 5. С. 18-30.
7. О медиации: Закон Республики Казахстан от 28.01.2011 г. № 401-IV. Параграф «Юрист». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30927376#pos=290;-47.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Олександр Анатолійович ТРОЯНСЬКИЙ,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правового регулювання
авіаційної діяльності Львівської академії НАУ*

Стан законності та правопорядку в державі обумовлюється належним виконанням правоохоронними органами покладених на них завдань і функцій. У правоохоронній діяльності використовуються, як правові, так і не правові засоби (організаційні, виховні тощо). Серед правових засобів особливе місце належить державному примусу та його складовій – адміністративному примусу. В системі адміністративного примусу значну роль у попередженні адміністративних правопорушень відіграють адміністративно-запобіжні заходи.

На сьогодні законодавством України не закріплена система адміністративно-запобіжних заходів, оскільки зазначені заходи досить різноманітні і передбачені в значній кількості нормативних актів, що породжує багато проблем як в теоретичному їх осмисленні, так і у практичному використанні.

На відміну від адміністративних стягнень запобіжні заходи не виконують функції покарання особи, до якої вони застосовуються. Ці заходи, не маючи карального характеру, не потребують встановлення вини правопорушника як обов'язкової умови їх застосування [1, с. 75].

На відміну від заходів адміністративного припинення, адміністративно-запобіжні заходи не переривають безпосередньо правопорушення, а попереджують, відвертають його вчинення.

Є. О. Безсмертний та А. Т. Комзюк визначають ці заходи, як комплекс заходів впливу морального, фізичного, організаційного та іншого характеру, які дозволяють виявляти і не допускати правопорушення, забезпечувати громадський порядок і громадську безпеку за різних надзвичайних обставин [2, с. 31; 3, с. 76].

Підставами застосування адміністративно-запобіжних заходів можуть бути реальне припущення про намір особи скоїти правопорушення, протиправну дію, виникнення обставин, що погрожують громадській та особистій безпеці громадян, що супроводжуються насильством та інші надзвичайні ситуації, що ставлять під загрозу життя і здоров'я населення і вимагають проведення аварійно-рятувальних і відновлюваних робіт [4, с. 98].

Залежно від мети застосування адміністративно-запобіжні заходи поділяють на: 1) заходи, які застосовуються для попередження чи виявлення конкретних правопорушень; 2) заходи, які застосовуються для забезпечення громадського порядку і громадської безпеки [5, с. 101].

Особливістю адміністративно-запобіжних заходів є те, що вони не пов'язані із вчиненням особами правопорушень, їх використання допускається й за відсутності останніх. В окремих випадках ці заходи застосовуються у зв'язку з вчиненням правопорушення, але направлені не безпосе-

редньо на правопорушників, а на інших осіб з метою забезпечення їх безпеки. Крім того вони є заходами примусового впливу на різних осіб, тобто примусовий характер цих заходів полягає у реалізації владних і односторонніх дій, які не погоджуються з протилежною стороною.

До заходів, які застосовуються для попередження чи виявлення конкретних правопорушень відносяться: перевірка документів особи; опитування особи; поверхневий огляд особи, речі, транспортного засобу; зупинення транспортних засобів; входження на земельні ділянки, в жилі та інші приміщення громадян тощо.

На практиці адміністративно-запобіжні заходи найчастіше застосовуються правоохоронними органами, але в останній час держава делегувала частину функцій по застосуванню окремих запобіжних заходів і недержавним структурам, таким як громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону, служби безпеки спортивної споруди (футбольного клубу), суб'єкти охоронної діяльності, служби авіаційної безпеки авіаційних суб'єктів тощо.

Працівникам правоохоронних органів, крім звичайних умов, дуже часто доводиться діяти в надзвичайних, особливих умовах, викликаних різноманітними явищами соціального, природного, техногенного та воєнного характеру.

З метою забезпечення громадського порядку і громадської безпеки за різних надзвичайних обставин працівники правоохоронних органів наділені повноваженнями щодо застосування таких адміністративно-запобіжних заходів: 1) тимчасове обмеження доступу громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти; 2) обмеження (заборона) руху транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць та автомобільних шляхів); 3) використання транспортних засобів і засобів зв'язку, які належать підприємствам, установам і організаціям.

У статті 33 Конституції України [6] закріплено, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Крім того, в ст. 39 Основного Закону передбачено, що обмеження щодо реалізації права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Такі адміністративно-запобіжні заходи як тимчасове обмеження доступу громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти, а також обмеження (заборона) руху транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць та автомобільних шляхів застосовується працівниками правоохоронних органів з метою забезпечення: державної таємниці; вимог режиму; національної безпеки; громадського порядку; громадської безпеки; охорони життя і здоров'я людей, а також захисту їх прав і свобод; збереження речових доказів.

Підставою застосування даних адміністративно-запобіжних заходів є виникнення надзвичайних ситуацій соціального (втеча з-під варти осіб, затримання злочинців, порушення громадського порядку під час масових за-

ходів), техногенного (аварії, катастрофи, пожежі), природного (стихійне лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія) та воєнного (збройна агресія, загроза нападу тощо) характеру.

Момент примусу при обмеженні або забороні доступу полягає в тому, що громадяни, незалежно від їх волі і бажання, не можуть потрапити на окремі ділянки місцевості чи об'єкти, а спроби проникнути на них розцінюються як правопорушення, в результаті чого можуть застосовуватися інші заходи примусу [3, с. 168].

У зв'язку з тим, що в діючих законодавчих актах підстави та порядок застосування адміністративно-запобіжних заходів детально не визначені, або визначені лише в підзаконних нормативних актах, під час їх застосування на практиці посадовими особами допускаються порушення прав і свобод громадян. Досить часто посадові особи при застосуванні запобіжних заходів не повідомляють громадянам про причини застосування до них таких заходів, а також не доводять до їх відома нормативно-правові акти, на підставі яких вони застосовуються, що в свою чергу породжує конфліктні ситуації між громадянами та посадовими особами.

В останній час положення про підстави та порядок застосування превентивних заходів знайшли своє законодавче закріплення лише в розділі V Закону України «Про Національну поліцію» [7].

Відповідно до ст. 19 Конституції України [6] правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

З метою забезпечення прав та свобод громадян важливе значення має детальне законодавче закріплення у законодавчих актах, які регламентують діяльність органів державної влади та недержавних установ щодо застосування примусових заходів: переліку уповноважених посадових осіб, які мають право застосовувати зазначені вище заходи; підстав та порядку їх застосування; необхідності повідомлення громадян посадовими особами про причини застосування до них заходів примусу та доведення до їх відома нормативно-правових актів, на підставі яких застосовуються зазначені вище заходи.

Список використаних джерел:

1. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 232 с.
2. Безсмертний Є. О. Адміністративно-запобіжні заходи, що застосовуються органами внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / . – Харків, 1997. 176 с.
3. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / за ред. О. М. Бандурки. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. 336 с.
4. Административное право России / в 3 ч. : учебник. / гл. ред. А. П. Коренев. Москва : Щит-М, 1999. Ч.1. 280 с.
5. Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 408 с.

6. Конституція України: Закон України від 28 чер.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.12.2020).

7. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 06.12.2020).

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У КОНЦЕПЦІЇ «ДЕРЖАВА У СМАРТФОНІ»

Маріям Рзаївна ЧАЛАБІЄВА,

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник НДІ державного
будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН
<https://orcid.org/0000-0002-4126-0138>*

Діджиталізація стала новою ерою у процесі розвитку системи державних послуг. Інформатизація та цифровізація країни автоматично наближає Україну до бажаного «європейського рівня». Тому вектор розвитку новітніх технологій у сфері державних послуг є не тільки доцільним та актуальним, а й символізує відмову від радянської моделі державності.

Особливим механізмом у процедурі впровадження концепту «Держава у смартфоні» є, насамперед, сервіс «Дія» (скорочення від «Держава і я»), який представляє собою мобільний застосунок та цілий портал із державними послугами онлайн [1].

Враховуючи тематичну багатоманітність електронних державних послуг, можна провести паралель між типологією інструментів «Дії» (та інших державних медіа-сервісів) і правами людини, якими вони опікуються:

- Єдиний державний веб-портал відкритих даних [5] – створений для забезпечення своєчасного розміщення органами влади інформації, яка підлягає оприлюдненню, а також будь-яких інших даних, що відповідають визначенню публічної інформації у формі відкритих даних. Майданчик дає змогу реалізувати право особи на інформацію, та на задоволення політичних інтересів, які гарантовані Конституцією (ст. 34, 36) [4];

- онлайн система «eHealth» (eZdorovya) [2] та портал «Helsi.Me» [3] – цифрова трансформація природно торкнулася сфери охорони здоров'я, а вищевказані системи дають змогу обмінятися медичною інформацією, обрати лікаря, записатися на прийом, отримати електронне направлення та інше. Так, у статті 3 Конституції України регламентовано, що основними її засадами є визнання людини, її життя та здоров'я, честі та гідності, недоторканості і безпеки як найвищої соціальної цінності. А стаття 27 – гарантує невід'ємне право на життя, яке держава зобов'язана захищати [4];

- «Дія. Цифрова освіта» [6] – платформа містить освітні серіали з медіа-грамотності. Завдяки цьому проєкту кожен українець отримує можливість і вільний доступ до знань з цифрової грамотності. Таким чином, платформа дає змогу реалізувати право на освіту, яке регламентовано ст. 53 Конституції України [4];

- «Дія. Бізнес» [7] – майданчик поки працює у тестовому режимі, але вже надає цілий спектр професійних консультацій та сервісних послуг підприємцям. Отже, це сприяє реалізації права кожного на зайняття підприємницькою діяльністю, яка не заборонена законом, права на працю, що

включає змогу заробляти собі на життя роботою, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (статті 42,43 Конституції України) [4].

Водночас, «Дія» надає допомогу по безробіттю, пропонуючи заповнити заяву про надання чи поновлення статусу безробітного та заяву про призначення чи поновлення допомоги по безробіттю [1];

- Електронний суд [8] – це вдалий результат симбіозу судової реформи та ідеї цифрового суду, який забезпечує ефективний документообіг між учасниками судового процесу, судами, та третіми суб'єктами, що беруть участь у судових процесах. Опосередковано реалізує право осіб на судовий захист (стаття 55 Конституції України) [4].

Крім того, на платформі «Дія» [1] можливо:

- ознайомитись (та залишити електронну заяву) на отримання послуг муніципальної няні, допомоги при народженні дитини, і навіть зареєструвати її місце проживання.

Сервіс «єМалятко» пропонує за однією заявою отримати більш ніж 10 державних послуг для новонародженого від різних органів влади. Отже, реалізується принцип «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою», який гарантується ст. 51 Конституції [4];

- подати декларацію про відходи, отримати дозвіл на водокористування, що дає змогу забезпечити екологічну безпеку і підтримати екологічну рівновагу на території України (ст. 16 Конституції) [4];

- отримати довідку про доходи пенсіонера, зокрема, для отримання субсидій, таким чином реалізується право на соціальний захист населення, яке закріплено у статті 46 Конституції України, та інше.

Процес діджиталізації суспільних відносин провокує появу цифрових прав у населення, які гостро потребують нормативно-правового врегулювання. Загалом, оцифрування державних послуг стає новітнім викликом сучасності. У випадку забезпечення державою кібербезпеки та гарантування цифрової рівності, громадськість отримає значну перевагу у вигляді оптимізації часу, відкритості системи дій державних органів та оперативної реалізації прав і свобод людини й громадянина.

Список використаних джерел:

1. «Дія». Державні послуги онлайн Офіційний веб-сайт. URL : <https://diia.gov.ua/> (дата звернення : 07.12.2020).
2. «eHealth» (eZdorovya). Офіційний веб-сайт. URL : <https://ehealth.gov.ua/> (дата звернення : 07.12.2020).
3. «Helsi. Me». Офіційний веб-сайт. URL : <https://helsi.me/about> (дата звернення : 07.12.2020).
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 07.12.2020).
5. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. Офіційний веб-сайт. URL : <https://data.gov.ua/> (дата звернення: 07.12.2020).
6. «Дія. Цифрова освіта». Офіційний веб-сайт. URL : <https://osvita.diia.gov.ua/> (дата звернення : 07.12.2020).
7. «Дія. Бізнес». Офіційний веб-сайт. URL : <https://business.diia.gov.ua/> (дата звернення : 07.12.2020).
8. «Електронний суд». Офіційний веб-сайт. URL : <https://id.court.gov.ua/> (дата звернення : 07.12.2020).

БЕЗПЕКА ГРОМАДИ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ЗАРУБІЖНОЇ ПРЕВЕНТИВНОЇ ПРАКТИКИ

Наталія Семенівна ЮЗІКОВА,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного і
кримінального права Дніпровського
національного університету
імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0000-0003-0879-2228>*

Україна повинна відстоювати власні національні інтереси, у тому числі у системі міжнародних відносин, які визначають співробітництво у сфері запобігання та протидії злочинності.

Положення, що містяться у міжнародних правилах, принципах спрямовують зусилля держав на створення умов, що дозволяють забезпечити гідне життя дитини у суспільстві; приділення особливої уваги до розвитку особистості у період коли підліток найбільш схильний до суспільно неприйнятної поведінки шляхом надання освіти, формування життєво необхідних соціально-корисних навичок у просторі максимально вільному від можливості вчинити злочин чи правопорушення.

Міжнародні декларації, угоди представляють собою загальновизнані принципи, що мають обов'язкову юридичну силу для тих країн, які до них приєдналися та сприяють розумінню і прийняттю пануючих правових цінностей та ідей у сфері забезпечення розвитку особистості дитини та запобігання її соціально неприйнятній активності.

Пріоритети у сфері громадського порядку та безпеки повинні бути як на національному, так і на місцевому рівнях, враховуючи специфіку та криміногенну ситуацію кожного регіону. Разом з тим, оскільки існує безліч факторів, що впливають на зростання злочинності, має бути обов'язково скоординований та міжвідомчий підхід. Тобто у цьому напрямку мають бути спільні зусилля усіх державних органів на всіх рівнях.

Ефективна та добре функціонуюча система пвенції вимагає професійної кваліфікації у сфері запобігання злочинам усіх суб'єктів, залучених до профілактичної політики та профілактики діяльності. Це стосується всіх рівнів системи - як загальнонаціонального, так і регіонального і місцевого (муніципального) рівня.

Держави, де громадяни отримують регулярну інформацію про ситуацію та потенціал безпеки та заходи щодо захисту себе та власності, що надаються владою, мають досвід підвищеної довіри громадян до цих органів та більшої мотивації громадськості співпрацювати з цими органами влади (повідомляти про злочини та правопорушення, волонтерство, щоб сприяти підвищенню громадської безпеки тощо).

Досліджуючи зарубіжний досвід формування безпечного середовища, можна звернути увагу на досвід Чехії. У сфері міжнародного співробітництва із попередження злочинності Чеська Республіка зосередила свою увагу

насамперед на членстві та співпраці в рамках основних міжнародних відносинах. Європейські органи зосереджують свою увагу на такому співробітництві та спрямовують напрямки профілактики в регіонах або у всьому світі. В рамках Організації Об'єднаних Націй Чеська Республіка представлена в ряді органів Міністром внутрішніх справ (Комісія ООН з попередження злочинності, Комітет ООН з прав людини з ліквідації расової дискримінації, Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Управління з наркотиків та злочинності тощо) і несе відповідальність за виконання своїх зобов'язань, що випливають з прийнятих міжнародних договорів і конвенцій та рекомендацій. Міжнародний вимір запобігання злочинам буде зосереджений насамперед на ЄС. Міністр внутрішніх справ представляє Чеську Республіку в Європейській мережі з попередження злочинності (EUCPN), яка визначає завдання державам-членам через багаторічну стратегію, спрямовану на зміцнення ролі попередження злочинності та більш ефективні профілактичні заходи у всьому Європейському Союзі [1, с. 15].

З 2015 року Міністерство внутрішніх справ підтримує проект «Волонтер з безпеки». Він спрямований на просування волонтерства для муніципалітетів та широке залучення громадськості до підтримки програм, призначених для муніципалітетів (наприклад, округів муніципалітету Праги), яка підтримує такі заходи, як поширення інформації для підвищення обізнаності про злочини, підтримку профілактичної діяльності, інформування про безпеку дорожнього, створення мережі людей, які надаватимуть допомогу Поліції, в пошуках загублених дітей або відсутніх людей похилого віку, картографування та повідомлення про нелегальні звалища, автомобільні затони, пошкоджені або відсутні знаки дорожнього руху тощо. Волонтери громадської безпеки не мають спеціальних привілеїв чи повноважень, але вони сприяють розвитку громадянського суспільства [2, с. 111].

Сьогодні Чехія може слугувати прикладом побудови міжнародного партнерства, із збереженням національних інтересів, та використання наукових знань і результатів відповідних досліджень. Сучасна чеська стратегія запобігання злочинності на період 2016-2020 роки є тому підтвердженням. Стратегія реалізує пріоритети, визначені політикою уряду країни, що включає, серед іншого: зосередження уваги на профілактичних програмах, співробітництві з органами місцевого самоврядування та створення балансу між індивідуальними елементами запобігання та репресій з метою ефективного усунення причин соціального конфлікту; комплексний підхід до напруженості в соціально-небезпечних сферах; досягнення високих стандартів захисту прав людини; зосередження зусиль із мінімізації потенційних і реальних ризиків; ресоціалізація після звільнення з в'язниці; створення належних умов для захисту жертв злочину тощо. Характеризуючи превентивну діяльність уряд акцентує увагу на профілактиці, особливо щодо ювенальної злочинності. Поряд з цим, урядом заплановано залучення волонтерів до більш широкого спектру превентивної діяльності за для забезпечення безпеки та правопорядку у регіонах, особливо найбільш криміногенних [3].

Що стосується національної превентивної практики, то запровадження таких акцентів у діяльність із запобігання злочинності буде доцільним

при створенні відповідної програми тривалої дії, особливо зосереджуючи увагу на молодіжному середовищі.

Поліція Чехії забезпечує стабільне та своєчасне фінансування профілактичних заходів та проектів, як з ресурсів, що знаходяться в програмі профілактики злочинності.

Досвід Чехії показує наскільки виявляється корисним, залучення регіонів до превентивної політики на своїй території, використання власних стратегій безпеки ґрунтуючись на власній політиці субсидій. Така регіональна практика співробітництва і партнерства є доцільною і для регіонів України. Місцеве самоврядування повинно приділяти більше уваги саме профілактичній діяльності та співпрацювати з іншими органами попередження злочинності саме на місцях із урахуванням відповідної криміногенної ситуації у окремому регіоні.

Ще одним корисним для запровадження у вітчизняну превентивну діяльність є досвід неурядових організацій, які виступають в ролі виконавчого агента, призначеного на підставі відкритого тендеру. Вони допомагають жертвам злочинів та працюють із правопорушниками. З цією метою вони використовують свої власні ресурси, а також державне фінансування (у формі грантів, контрактів на послуги та ін.). Така практика є корисною та може бути ефективною у профілактиці кримінальних правопорушень в Україні. Держава повинна зацікавити та створити умови для розвитку таких організацій.

Наукові установи, науково-дослідні установи також сприяють запобіганню злочинності і свотренні безпечного середовища у суспільстві. Залучаючи науку, використовуючи відповідні дослідження та інноваційні проекти, створюється потужна база для здійснення ефективної та адресної превентивної діяльності та забезпечення безпеки у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Crime Prevention Strategy in the Czech Republic for 2016 to 2020. URL: <http://www.mvcr.cz/mvcren/article/documents-on-the-crime-prevention>
2. Клемпарський М. М. Особливості зарубіжного досвіду протидії злочинності неповнолітніх та можливість його використання в Україні. *Форум права*. 2015. № 4. С. 110-113.
3. Уряд Чеської Республіки URL <http://www.mvcr.cz/mvcren/> (дата звернення 20.11.2020).

Права та свободи людини в системі кримінальної юстиції в Україні

AS FOR DETERMINATION OF CERTAIN STAGES OF PREVENTIVE FORENSIC EXPERT ACTIVITY

Nataliia FILIPENKO,

*PhD in Law, Docent, Associate Professor at the
Department of Law of National Aerospace University
«Kharkiv Aviation Institute»*

<https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>

Andriy BUBLIKOV,

*Senior Researcher at the R&D and Publishing
Laboratory of National Scientific Centre «Hon. Prof. M.
S. Bokarius Forensic Science Institute»*

Identifying the causes and conditions of crimes while expert research is the basis of preventive activities of forensic institutions of Ukraine providing a number of laws and regulations, determining the legal status of forensic subjects of forensic activity, including forensic institutions; others devoted to the direct regulation of certain areas and forms of preventive activities. At the same time, preventive work of a forensic expert should not be limited to the establishment of criminogenic factors that are in causal connection with the criminal case under investigation. In order to minimize criminal influence, it is necessary to identify in the case all circumstances that have preventive significance, regardless of whether they contributed to the crime commission or can contribute to the commission of a similar or any other.

This issue was not the subject of detailed study and analysis, some aspects of it were partially raised and covered in research papers of I. A. Aliyev, O. M. Bandurka, R. S. Belkin, I. M. Danshin, O. M. Litvinov, V. P. Kolmakov, G. M. Minkovskyi, P. P. Mikhailenko, V. V. Sabadash, F. P. Fursova, O. V. Shesler, G. A. Khan and other scientists. However, taking into account complexity of the issue under research, it remains very relevant. The need to identify the causes and conditions of crimes, provided for in laws and regulations, in the vast majority of cases is defined as a task, a duty, and sometimes, as the right of subjects engaged in preventive activities. In addition, the issue regarding groups/species of causes and conditions of crime is debatable and therefore open. In addition, in special professional literature there is a substitution of one concept for another.

In the theory of legal sciences while considering issues of preventive activity, such terms as *causes*, *conditions*, *determinants* are usually used, as well as the terms: *circumstances that contributed to the crime* and *factors that determine crime* are used.

In criminology, the causes of a particular crime are interpreted differently. Some scientists understand particular crime causes as such circumstances, phenomena and procedures that as a result of their influence gave rise to anti-social views of the person guilty of the crime [1, p. 22; 2, p. 226; 3, p. 49; 4, p. 212-213]. Others believe that specific criminal behavior is the result of interaction of anti-social personality traits and the crime situation. In this case, anti-social personality traits, especially criminogenic motivation, are the cause of criminal behavior, because motivation is the main source of criminal activity of an individual (according to V. M. Kudryavtsev, circumstances of this group are objective life circumstances directly affecting individual behavior currently and merge with the specific situation) [5, p. 38]. The third group of experts believes that causes of offenses are all influencing the decision to commit an offense and what contributes to the decision, the result achievement: conditions [6, p. 33]. Other scientists consider them in a complex (set), i.e. without identifying separately the causes and conditions of crime [7].

Thus, the causes and conditions of crime are a compound set of criminogenic circumstances that in varying degrees in interaction with the offender identity and other factors determine the commission of crimes. Criminology significant is the differentiation of crime factors depending on their nature into objective and subjective; external and internal; political, economic, organizational and managerial, socio-psychological, legal and ideological. Accordingly, measures to prevent crime should be aimed at overcoming its causes and conditions, taking into account the specifics of their formation and action, as well as the level of interaction with other factors of crime.

From the point of view of theoretical nature of our research, it should be emphasized that task of experts in various areas of forensic science is to assist pre-trial investigation bodies, based on specific expertise identify determinants of crimes contributing to crime and develop preventive recommendations to their eliminating.

Methods of expert work as for identifying the causes and conditions contributing to crime commission and the development of preventive measures to their eliminating, largely depends on the specific area of expertise in which preventive activities are carried out. However, it is possible to note some general provisions [8, c. 17-19]. Methodologically correct work of an expert on identification of reasons and conditions promoting commission of crimes, provides a number of stages:

1. Definition of expert task, study of material evidence, other objects and materials of the case and their assessment from the preventive point of view. If the expert is asked a special question of preventive nature, then specific wording should understand its essence. The task, formulated in general form, requires an analysis of all material evidence and other content in the case related to the issue.

2. Preliminary development of directions of preventive activity, criminogenic factors to that it is necessary to pay attention first of all at establishment of the reasons and conditions promoting crime commission.

3. Study of regulations, guidelines, professional sources, information on criminogenic factors previously registered in the expert institution, content of

previously conducted expert studies that are directly relevant to solving a specific preventive task.

4. Research on of separately studied objects and circumstances contributing to the crime commission . When an expert performs a multi-object research; it is advisable to record common circumstances that in the expert opinion, determine the crimes that will allow them to be grouped accordingly in the future. At the same stage, data indicating the need for comparative researches are recorded.

5. Conducting comparative researches to establish a fact that has preventive value. For example, conducting a comparative research on signatures on behalf of different recipients of money on the payroll in order to establish the fact of execution of these signatures by one person.

6. Apply for additional materials if the examination is ordered by a court or pre-trial investigation body or to get acquainted with the case content related to the subject of forensic examination (for example, samples, information about case circumstances, instructional materials, etc.) and consulting other experts.

7. Synthesis and analysis in conjunction with other circumstances of information obtained about the causes and conditions contributing to crime commission.

8. Registration of preventive research results performed as a final stage. They should be set out quite clearly, clearly, understandably, fully and objectively. This means the maximum possible specification of those objective factors and circumstances that determine the commission of crimes, as well as the individualization of persons involved in emergence of criminogenic factors.

Summarizing the above, we would like to note that assistance of pre-trial investigation bodies in identifying and eliminating/minimizing the causes and conditions of crimes while expert research will contribute to the further intensification of preventive activities.

УТВЕРДЖЕННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ І СПРЯМОВАНOSTІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Артем Євгенович ГОЛУБОВ,

*кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник, доцент кафедри права
Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»;
<https://orcid.org/0000-0001-8608-4206>*

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, права і свободи в демократичних державах визнаються найвищою соціальною цінністю, виступаючи основним об'єктом утвердження і забезпечення. І це не випадково, адже їх визнання та належна реалізація мають вкрай важливе значення для створення умов для самореалізації особи, розвитку суспільства та держави.

Відповідно, визнання на рівні держави цих цінностей як найвищих, а також, наприклад, як в ст. 3 Конституції України, проголошення головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини, передбачає необхідність вжиття певної системи дій, спрямованих на належну реалізацію цих положень. Слід зазначити, що, як правило, конституційний рівень закріплення вказаних або подібних за змістом положень дає підстави визнавати їх засадами (принципами) функціонування держави, а також її органів та їх посадових осіб.

В контексті нашого дослідження нас цікавить можливість підтвердження або спростування того факту наскільки в діяльності державних органів, зокрема органів системи кримінальної юстиції України, віднайшов своє втілення у нормативному вигляді вказаний вище обов'язок-принцип. Тобто наскільки правове положення щодо обов'язку утвердження і забезпечення прав і свобод людини в діяльності вказаних органів виступає саме як її засада, тим самим визначаючи її зміст і спрямованість.

Дослідивши систему нормативно-правових актів, якими закріплено правовий статус та принципи діяльності органів системи кримінальної юстиції України, можна констатувати те, що проголошений у ст. 3 Основного Закону принцип, який має бути втілений у формі однієї з засад, яка визначає зміст і спрямованість діяльності органів системи кримінальної юстиції України, своє відображення та закріплення в повному обсязі у нормативно-правових актах, якими регламентовано діяльність вказаних органів, не віднаходить.

Наведений висновок засновано на використанні відповідних методів дослідження (абстрагування, аналіз, порівняння, узагальнення, гіпотетичний метод тощо), обґрунтовується наведеними в доповіді міркуваннями та підтверджується констатацією відповідних фактів. Методика дослідження вказаного питання побудована на висуненні гіпотези (визнання відповід-

них положень ст. 3 Конституції України в силу їх засадничого характеру принципом діяльності органів держави), аналізі та узагальненні змісту окремих норм правової основи діяльності системи органів кримінальної юстиції України, а також порівняння цих положень із нормами Конституції України та міжнародно-правових актів у сфері прав людини, зокрема Загальної декларації прав людини та Конвенції про захист прав та основоположних свобод.

Так, насамперед відмітимо, що до елементів системи органів кримінальної юстиції України автором пропонується віднести: органи, які наділені повноваженнями з виявлення та припинення злочинів; органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування; інститут державних обвинувачів (прокуратура); органи, які розглядають кримінальні справи; органи та установи виконання кримінальних покарань; адвокатура; органи забезпечення прав, свобод осіб та сприяння діяльності суб'єктів кримінальної юстиції. Такий погляд на структуру цих органів заснований не тільки на аналізі їх системи, а й обумовлений врахуванням функціонального призначення та системних зав'язків елементів в середні системи кримінальної юстиції.

Щодо аналізу правової основи діяльності системи органів кримінальної юстиції України, то він зокрема засвідчив наступне:

- в ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» йдеться про те, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами;

- ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» передбачає, що цей орган здійснює покладені на нього функції з метою захисту прав і свобод людини, а ст. 3 цього Закону прямо визначає, що діяльність прокуратури ґрунтується на засадах верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю;

- ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» визначає, що це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, до числа завдань Національної поліції (ст.2) віднесено охорону прав і свобод людини, а принципом її діяльності визначено дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України (ст.7);

- ст. 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» містить положення, відповідно до якого державне бюро розслідувань організовується і діє на засадах верховенства права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави;

- ст. 3 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» зазначає, що до основних принципів діяльності Національного бюро відноситься повага та дотримання прав і свобод людини і громадянина;

- ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» передбачає, що завданням цього органу є захист прав громадян, а діяльність Служби без-

пеки України, її органів і співробітників ґрунтується на засаді поваги до прав і гідності особи (ст.3);

- ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» передбачає, що до основних принципів її діяльності відноситься повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина;

- ст. 3 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» передбачено, що основними принципами діяльності Державної прикордонної служби України зокрема є повага і дотримання прав та свобод людини та громадянина;

- з аналізу ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» можна дійти висновку, що в цілому адвокатська діяльність, особливо у формі захисту та представництва, спрямована на забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого або в забезпеченні реалізації прав клієнта;

- ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» до числа засад, на яких ґрунтується оперативно-розшукова діяльність, відноситься принципи верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини;

- ст. 5 Закону України «Про пробацію», яка визначає принципи пробації, до їх числа відноситься засади дотримання прав і свобод людини і громадянина та поваги до людської гідності;

- ст. 3 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» вказує, що Державна охорона здійснюється зокрема на принципах законності, поваги до прав, свобод, гідності людини і громадянина;

- ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» поняття «правова допомога» визначає не інакше як надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Узагальнюючи положення наведених нормативно-правових актів, якими регламентовано діяльність органів системи кримінальної юстиції України або пов'язані сфери діяльності, слід зазначити не в усіх них прямо вказується на те, що функціонування таких органів або відповідна правозастосовна діяльність у цій сфері здійснюються саме на ґрунті ст. 3 Конституції України, зокрема з урахування засади утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Але якщо врахувати положення ст. 19 Конституції України, то вказане положення ст. 3 Основного Закону є обов'язковим до втілення у зміст діяльності органів системи кримінальної юстиції України та має визначати її спрямованість. Свого часу ще в Концепції реформування кримінальної юстиції України 2008 року метою реформування органів кримінальної юстиції було визначено вдосконалення їхньої діяльності за європейськими стандартами з метою підвищення рівня захисту прав людини і основоположних свобод. Тому відповідні кроки по подальшому посиленню правозахисної ролі системи кримінальної юстиції України та утвердження і забезпечення прав і свобод людини завдяки діяльності її органів є актуальною потребою сьогодення.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВИ ДЕРЖАВНОСТІ ЗА КНИГОЮ ЛЬЮІСА КЕРРОЛА «АЛІСА В КРАЇНІ ДИВ»

Георгій Юрійович ІВАНОВ,

*студент гуманітарно-правового
факультету Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Науковий керівник: *к. ю. н., доцент
Філіпенко Н. Є.*

Теорія держави та права – одна із небагатьох фундаментальних правничих дисциплін, що поєднує у собі синтез знань не тільки наук правового блоку, а й синтезує в собі великий доробок інших наук, таких як філософія, мистецтво та література.

Одна із основних тем, які розкриває теорія держави та права (далі – ТДП), є вивчення державного устрою та ознак держави, дослідження яких відкриває нам можливість і здібність не лише класифікувати та здійснювати аналіз, але й спосіб розуміння всіх недолік та прогалин у структурі колишніх і теперішніх держав світу. Тільки через це осмислення юрист здатен задіяти прикладну функцію ТДП, а саме виробити рекомендації, план чи політичну програму щодо покращення та оновлення юридичного життя в країні, захист прав та основних свобод людини. Проте для досягнення цієї мети ми не маємо обмежувати себе лише державами минулого і сьогодення, адже багато чого можуть розповісти й ті держави, які людство просто видумало у своїй фантазії.

Фентезі – літературний жанр літератури, дія якого відбувається у вигаданому світі, де чудеса і вигадка нашого світу є реальністю. Використовуючи його ми здатні поглибити своє розуміння державного устрою і його ознаки, через бачення людей, які змальовували вигадані світи, у кожній із яких існувала суверенна організація - держава. Прикладами таких праць є «Утопія» Томаса Мора, «Пісня льоду і полум'я» Джорджа Мартіна і, авжеж, знаменитий твір із дитинства «Аліса в країні див», державу якої, ми зараз і проаналізуємо.

У своїй мандрівці головна героїня зустрічає багатьох героїв, серед яких є і правителі певних держав. Проаналізуємо державу Червоної Королеви. За своїм державним устроєм вона є авторитарною монархією, з унітарною територіальною організацією. Серед її ознак присутнє наявність: території, суверенітету, грошової одиниці із системою оподаткування, без чого не може існувати держава, символічні ознаки (корона, трон, королівський палац, герб і прапор), судова система і процес (суд над червоним валетом), певні збройні сили.

Проблемою існування миру і порядку в королівстві, з юридичного погляду, полягає у тому, що в країні відсутні хоча б основні нормативні закони через, які могло б здійснюватися саме законодавство держави та реалізація

свобод, прав, свобод і обов'язків підданих. Читаючи твір можна зрозуміти, що автор також акцентує нашу увагу в необхідності захисту свободи та сприянні розвитку творчого розвитку кожного, як незалежної особи, бо без цього не можливий розвиток всього суспільства.

Отже, «Аліса в країні див» Льюїса Керрола здатна показати нам, юристам, що ніяка держава не здатна нормально функціонувати без певних законів, щоб спрямовували її діяльність та захищали б права і свободи всіх громадян.

КРИМІНАЛЬНА КІБЕРПРОТИПРАВНІСТЬ-ЧИННИК ЗАГРОЗ БЕЗПЕКИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Юлія Володимирівна КЛЕТЬОНКІНА,

*студентка Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»*

Науковий керівник: *к.ю.н., професор
Шинкаренко І. Р.*

У чинній Доктрині інформаційної безпеки України визначено, що до важливих інтересів особи та життєво важливих інтересів суспільства і держави. відноситься забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації; забезпечення конституційних прав людини на захист приватного життя; захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів. Окрім того до таких інтересів відноситься всебічне задоволення потреб громадян, підприємств, установ і організацій усіх форм власності у доступі до достовірної та об'єктивної інформації; розвиток та захист національної інформаційної інфраструктури; формування ефективної правової системи захисту особи, суспільства та держави від деструктивних пропагандистських впливів; безпечне функціонування і розвиток національного інформаційного простору та його інтеграція у європейський і світовий інформаційний простір; забезпечення розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів України та ін [1].

Таким чином проблема кіберзлочинності є дуже актуальною та важливою в наш час. Означене обумовлено бурхливим розвитком інформаційних технологій в Україні і як наслідок розвитком злочинності у цій сфері. З'явився новий феномен кіберзлочинність.

Кіберзлочинність входить до трійки головних небезпек в усьому світі. Найбільше від цього виду злочинності страждають розвинені країни . З розвитком речей , які мають доступ до Інтернету, під удар частіше потрапляють банківські онлайн-сервери , електромережі , бортові комп'ютери автомобілів , літаків , а як наслідок – люди [2].

Згідно з дослідженням Асоціації виробників програмного забезпечення (BSA), рівень піратства в Україні становив 84%. За оцінками Міжнародного альянсу інтелектуальної власності (ІІРА), Україну визнано «піратом №1» у світі [3].

Щорічно зростає кількість кримінальних правопорушень зв'язаних з використанням електронно обчислювальних пристроїв та інформаційних систем. Так у 2017 році в Україні відбулася масштабна атака вірусом Retya: були уражені енергетичні компанії, українські банки, аеропорт «Бориспіль», аеропорт Харкова, Чорнобильська АЕС, урядові сайти, київський метрополітен тощо.

Фактично була створена глобальна кіберзагроза критичній інфраструктурі України. За даними експертів Міжнародного валютного фонду, економічні втрати від атаки вірусу «Petya» становили майже 850 млн доларів [4].

Враховуючі означене, вимоги нормативних актів у сфері національної безпеки [5] та спираючись на думки науковців можемо виокремити основні види загроз безпеці у сфері критичної інфраструктури:

- комп'ютерна злочинність;
- інформаційний тероризм;
- розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави;
- намагання маніпулювати громадською думкою, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації;
- прояви обмеження свободи слова і доступу громадян до інформації та інших їхніх прав і свобод;
- поширення ЗМІ культу насильства, жорстокості, порнографії та інших проявів аморальності;
- поширення ідеологій та впливу деструктивних неокультів;
- небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки, пов'язаних з інформаційною сферою;
- інспірування інших деструктивних процесів в інформаційній сфері нашої держави.

Означені загрози трансформуються у конкретні злочини, що визначають особливості методики попередження, виявлення їх окремих видів.

В той же час системно історичний підхід до вивчення феномену кримінальної кіберпротиправності свідчить, що звичайний управлінський підхід до протидії кримінальній кіберпротиправності не може бути ефективним.

Адекватність організаційних, спеціальних та процесуальних заходів кіберзагрозам повинна будуватися на синергетичному підході.

Якщо вивчити міжнародний та національний досвід протидії кримінальній кіберпротиправності, то можемо констатувати, що сьогодні не враховується значна кількість чинників, що впливає на формування оптимальної системи протидії загрозам у кіберсфері.

В останні роки методами синергетики було здійснено моделювання таких складних самоорганізуючих систем як формування громадської думки і демографічних процесів. Означений досвід необхідно використовувати при реструктуризації системи протидії кіберзагрозам у сфері критичної інфраструктури.

Але якщо більшість систем Всесвіту носить відкритий характер, то це означає, що у Всесвіті домінують не стабільність і рівновага, а нестійкість і нестабільність. Нестабільні системи мають здатність сприймати відмінності в зовнішньому середовищі і враховувати їх в своєму функціонуванні. Так, деякі слабкіші дії можуть робити більший вплив на еволюцію системи, чим дії, хоч і сильніші, але не адекватніші власним тенденціям системи [6].

Таким чином, можемо зробити висновок, що кіберзлочини – є досить небезпечними кримінальними правопорушеннями, що потребує удосконалення не тільки кримінального законодавства а й формування відповідної моделі моніторингу ситуації загроз у кіберпросторі.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017.
2. Аналітичний звіт щодо аналізу гібридних загроз у секторі громадської безпеки та цивільного захисту. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ. 2019. 13 с.
3. Газізова Ю. Ера цифрових технологій – ера нових злочинів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Випуск 29, 2020. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA013606
4. Веселова Л. Ю. Кібернетичні загрози у контексті сучасного сприйняття їх в Україні/ *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Випуск 29, 2020. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-22> URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/15443>
5. Загрози національній безпеці держави в інформаційній сфері. URL : https://pidruchniki.com/1834071936975/politologiya/zagrozi_natsionalniy_bezpetsi_derzhavi_informatsiyniy_sferi
6. Шинкаренко І.Р. Синергетика та її значення у формуванні оперативно-розшукової політики та стратегії: теоретично-прикладні проблеми. *Сучасні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 3 червня 2011 р. Запоріжжя*. Запоріжжя: Юридичний інститут ДДУВС, 2011. 206с. С. 185-188.

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА НА ОСОБИСТУ ТАЄМНИЦЮ ЛЮДИНИ

Дмитро Юрійович КОНДРАТОВ,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінального права і кримінології
факультету №1 Харківського національного
університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0001-5426-4878>*

Нові політичні та економічні умови життя суспільства породили не тільки позитивні демократичні перетворення, але й цілу низку труднощів, пов'язаних з необхідністю реального, повноцінного і всеосяжного захисту прав та законних інтересів громадян. Зміни, що відбуваються у сфері політики, економіки, реформування законодавства, вивели Україну на абсолютно інший рівень. Правова система нашої держави сприйняла і відобразила в Конституції найбільш прогресивні ідеї світової спільноти щодо захисту прав людини, тому у сучасних умовах подальшого розвитку України як європейської, демократичної, соціальної і правової держави особливої уваги набувають питання правового регулювання відносин, пов'язаних із визначенням пріоритету людини як особистості та найвищої соціальної цінності, з удосконаленням механізму державного захисту її прав і свобод, у тому числі й найцінніших для сучасної людини прав на повагу особистого життя. У контексті реалізації цього права особливу значимість набуває кримінально-правове забезпечення конфіденційності різних видів інформації з обмеженим доступом (або ж таємниць), до яких, зокрема належить і особиста таємниця людини. Від того, наскільки забезпечена недоторканність особистої таємниці, як глибоко держава може проникати в зміст цієї таємниці, та які підстави для цього вона вважає законними й достатніми, залежить ступінь свободи особи в державі, рівень демократизму та гуманності її політичного режиму.

Громадське життя кожного індивіда полягає у його участі в суспільному виробництві й інших сферах громадського буття, вони як можуть бути врегульовані законодавством, так і залишатися поза межами такої регламентації, а деякі суспільні відносини в цій сфері врегульовані лише частково. Так, однією з найбільш гострих на сьогоднішній день є проблема захисту права особи на недоторканність приватного життя і, зокрема, на особисту таємницю. Захист приватного життя громадян – невід'ємний атрибут правової держави.

Враховуючи важливість для будь-якої людини її особистого життя, відносини у цій сфері повинні бути забезпечені правовою охороною, у тому числі і кримінальним законодавством України. Так, відповідно до ст. 32 Конституції ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя [1]. Тим самим на рівні Конституції закріплюється право людини на таємницю приватного життя.

Право на приватне життя – емнісна юридична категорія. Воно складається з ряду правомочностей. Насамперед необхідно зазначити, що громадянин має можливість перебувати поза службою в стані деякої відособленості від держави, суспільства, колективу. Зокрема, людина сама визначає коло своїх знайомств і зміст розмов з рідними, близькими, знайомими. При цьому вона повинна бути впевненою, що інформація особистого характеру не стане надбанням держави або інших осіб [2, с. 113]. Тому під приватним життям, на нашу думку, необхідно розуміти сферу життєдіяльності окремої особи, яка включає в себе зв'язки цієї особи з іншими людьми, її приватні справи, сімейні стосунки тощо, тобто все, що пов'язане з її способом життя і не має публічного характеру.

Проте, з цього приводу, І. А. Петрухин справедливо зауважував, що не будь-яка особиста таємниця є таємницею приватного життя. Особисті таємниці, але не таємниці приватного життя, нерідко містяться в поштово-телеграфній кореспонденції (про приватне життя в ній може бути не сказано ні слова) [3, с. 16].

Особисті таємниці не тільки органічно пов'язані з правом на охорону приватного життя, але й виступають його логічним розвитком, оскільки без них приватне життя немислиме, як немислимо існування сучасного суспільства взагалі. Отже, особиста таємниця в житті кожної людини займає особливе місце, оскільки являє собою певні відомості, незаконне розголошення (або передача) яких може завдати шкоди інтересам її власника. Поняття «таємниця» може охоплювати різні сторони життєдіяльності людини, однак загальним для них є те, що у кожному конкретному випадку йдеться про інформацію, що несе конфіденційний характер, доступ до якої та її розповсюдження можливі лише за згодою її власника або у чітко визначених законом випадках. З цього приводу Конституційний Суд України зазначає, що «збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [4, с. 22]].

Національне законодавство передбачає понад 20 видів таємниць, які регулюються нормами різних галузей права, проте кримінальне законодавство України забезпечує охорону не всіх категорій таємниць, а лише деяких з них, що на думку законодавця є найбільш важливими. Зокрема, чинний Кримінальний кодекс України містить ряд норм, які спрямовані на охорону певних видів особистої таємниці людини. Так окремі конституційні права і свободи захищаються нормами, що містяться в статтях розділу V Особливої частини КК України, зокрема, це такі кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК України), за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК України), за порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України) тощо. Треба зазначити, що подібні норми містилися і в Кримінальному кодексі УРСР 1960 року, а саме ст. 131 передбачала відповідальність за порушення таємниці листу-

вання, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, ст. 115-1 передбачала відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) тощо. Проте, ці норми не в повному обсязі забезпечували охорону прав людини у сфері особистого життя. Чинне ж кримінальне законодавство України хоча й набуло значних позитивних змін та певного вдосконалення у цій сфері, але для повноцінного забезпечення особистої таємниці людини, на нашу думку, цього ще не достатньо. Крім того, певні конфіденційні відомості, що становлять особисту таємницю людини, можуть міститися і в інших різновидах таємної інформації, наприклад, комерційної, банківської, службової або професійної таємниці тощо. Зокрема, у КК України передбачено ряд таких норм, що встановлюють відповідальність за розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України), незаконне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків (ст. 145 КК України), порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України), порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України), розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України) тощо.

Недостатня теоретична розробка питань, що стосуються кримінально-правової охорони особистої таємниці людини призводить до неможливості удосконалення державних механізмів охорони, точної кримінально-правової кваліфікації, зниження превентивного впливу та охоронного потенціалу закону про кримінальну відповідальність відносно реалізації зазначених прав людини. Саме тому з урахуванням сучасних тенденцій демократичного, правового, європейського прагнення розвитку нашої країни, кримінально-правові норми, що забезпечують охорону різних видів особистої таємниці людини потребують подальшого теоретичного вивчення та внесення науково обґрунтованих пропозицій щодо їх вдосконалення.

Виходячи з вищенаведеного і задля належного врегулювання правового режиму інформації, якою є особиста таємниця людини, на нашу думку, доцільно на законодавчому рівні надати характеристику інформації, що відноситься до особистої таємниці людини, визначити перелік відомостей, які не можуть бути віднесені до такої таємниці, а також передбачити механізм захисту даної інформації, зокрема і кримінально-правовими засобами. На цій підставі пріоритетними напрямками подальшого наукового дослідження вважаємо комплексний аналіз проблем кримінально-правової охорони особистої таємниці людини, вироблення практичних рекомендацій з удосконалення кримінального законодавства України, що встановлює відповідальність за порушення особистої таємниці людини, вирішення дискусійних питань кваліфікації таких посягань та реалізації кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.12.2020).

2. Кондратов Д. Ю. Поняття таємниці особистої кореспонденції в кримінальному праві. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України*. 2005. Вип. 3. С. 113-120.

3. Петрухин И. Л. Личные тайны (человек и власть). Москва: Институт государства и права Российской Академии наук, 1998. 232 с.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. *Вісник Конституційного суду України*. 2012. № 2. С. 14-24.

ЩОДО СПОСОБІВ ПОКРАЩЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ТА СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ЗАСТАВИ В УКРАЇНІ

Григорій Сергійович КРАЙНИК,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін та
адміністративного права
Харківського університету*

Як правило, коли йдеться про права люди при здійсненні кримінального провадження, згадують насамперед про права суб'єктів кримінальних правопорушень. Інша сторона, яка потребує захисту своїх прав державою, є потерпілий, оскільки їй кримінальним правопорушенням завдано певної шкоди.

Частина 1 ст. 55 КПК України містить положення, що «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди». У частині 2 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України зазначено: «Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого» [1]. Визначення суб'єкта кримінального правопорушення наведено у ст. 18 Кримінального кодексу (далі – КК) України [2].

1. Розглянемо практику Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо застосування застави, які є обов'язковими для України [3].

Так у рішенні Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «Летельє проти Франції» від 26.06.1991 р. Суд зазначив, що коли єдиною підставою продовження строку тримання під вартою є побоювання, що обвинувачений зникне і таким чином уникатиме потім явки на судовий процес, його належить звільнити, якщо він у змозі забезпечити достатні гарантії такої явки, наприклад, через внесення застави [4, с. 106].

У рішенні ЄСПЛ у справі «Мангурас проти Іспанії» від 28.09.2010 р., посилаючись на п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, заявник стверджував, що сума застави у його справі є необґрунтовано високою та не враховувала конкретні умови його особистого життя. ЄСПЛ підтвердив, що внесення застави може вимагатися лише за наявності законних підстав для затримання особи, а також те, що уповноваженні органи влади повинні приділити визначенню суми застави стільки ж уваги, скільки і вирішенню питання про необхідність подальшого тримання обвинуваченого під вартою. Є обґрунтованим врахування й суми збитків, у заподіянні яких ця особа обвинувачується. Заявника було позбавлено волі на 83 дні і звільнено після надання сплати застави в сумі 3 мільйони євро [5, с. 121]. Зміст зазначеного рішення ЄСПЛ частково відображено в ч. 5 ст. 182 КПК України, де надається можливість слідчому суду

або судді при вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину може перевищувати 80 розмірів мінімальної заробітної плати при вчиненні тяжкого злочину чи перевищувати 300 розмірів мінімальної заробітної плати при вчиненні особливо тяжкого злочину [1].

Але при вчиненні нетяжких злочинів розмір застави є фіксованим, що не відповідає змісту рішення ЄСПЛ «Мангурас проти Іспанії» від 28.09.2010 р. [5, с. 121] та *порушує права потерпілих від кримінальних правопорушень на справедливий суд*. Зміна класифікації кримінальних правопорушень відбулася на підставі набрання чинності з 1 липня 2020 р. Законом України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII [6].

2. У чинній редакції ст. 299 КПК України не допускається можливості застосування застави при вчиненні кримінальних проступків. На мій погляд, це *порушує права суб'єктів кримінальних правопорушень, котрі вчинили кримінальний проступок, на можливість застосування застави як запобіжного заходу*. Оскільки кримінальний проступок визнається найменш суспільно небезпечним кримінальним правопорушенням (ст. 12 КК України), то суб'єкт, винний у його вчиненні, переважно не уникатиме потім явки на судовий процес, а тому його належить звільнити, якщо він у змозі забезпечити достатні гарантії такої явки, наприклад, через внесення застави. Саме такий висновок випливає з рішення ЄСПЛ «Летельє проти Франції» від 26.06.1991 р. [4]. Тому доцільним видається сформулювати зміст ч. 1 ст. 299 КПК України таким чином: «Під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у виді домашнього арешту або тримання під вартою». Для несуперечливого застосування застави, у разі внесення змін у ч. 1 ст. 299 КПК України, слід також доповнити ч. 5 ст. 182 КПК України вказівкою на можливість застосування застави при вчиненні кримінальних проступків, що свідчитиме про системність змін до КПК України та урахування положень рішення ЄСПЛ «Летельє проти Франції» від 26.06.1991 р.

3. На даний час дозволяється застосовувати заставу щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину, – від вісімдесяти до трьохсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Це положення щодо дозволу будь-якої форми вини за найбільш тяжкі злочини не враховує таких обставин: 1) заставу за вчинення умисних особливо тяжких злочинів потерпілі від кримінальних правопорушень та інші особи вважають «відкупом» від правосуддя; 2) це може порушувати право потерпілих на належне здійснення правосуддя, оскільки при вчиненні особливо тяжких умисних злочинів суб'єкти прагнуть уникнути кримінальної відповідальності; 3) в окремих випадках застосування застави дає можливість суб'єктам таких злочинів впливати на слідство, свідків та суд, що теж не сприяє належному правосуддю.

Як було зазначено раніше, у рішенні ЄСПЛ «Мангурас проти Іспанії» від 28.09.2010 р. не слід визначати максимального розміру застави, надавати це питання на розсуд суду. Пропоную п. 3 ч. 5 ст. 182 КПК України викласти в такій редакції: «...щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні *необережного* особливо тяжкого злочину, – від вісімдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб до максимального розміру, визначеного судом».

Для кращого захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень при застосуванні застави пропоную:

1) враховуючи рішення ЄСПЛ «Мангурас проти Іспанії» [5], щоб за злочини будь-якого ступеня тяжкості суд мав можливість збільшувати розмір застави. Зокрема, у ч. 5 ст. 182 КПК України шляхом надання можливості слідчому суду або судді збільшити розмір застави при вчиненні нетяжких злочинів;

2) п. 3 ч. 5 ст. 182 КПК України викласти в такій редакції: «...щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні *необережного* особливо тяжкого злочину, – від вісімдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб до максимального розміру, визначеного судом».

Для кращого захисту прав *суб'єктів кримінальних правопорушень* при застосуванні застави пропоную:

1) у чинній редакції ст. 299 КПК України надати можливість застосування застави при вчиненні кримінальних проступків, враховуючи рішення ЄСПЛ «Летельє проти Франції» від 26.06.1991 р. [4]. Варто сформулювати зміст ч. 1 ст. 299 КПК України таким чином: «Під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у виді домашнього арешту або тримання під вартою»;

2) для дієвого застосування застави, у разі внесення змін у ч. 1 ст. 299 КПК України, для системності змін до КПК України, слід також доповнити ч. 5 ст. 182 КПК України вказівкою на можливість застосування застави при вчиненні кримінальних проступків.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відом. Верхов. Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88. Зі змінами.
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відом. Верхов. Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. Зі змінами.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
4. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Летельє проти Франції» від 26 червня 1991 р. У кн.: Макбрайд Д. Європейська Конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: К.І.С., 2010. 576 с.
5. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Мангурас проти Іспанії» (Mangouras v. Spain) від 28 вересня 2010 р. URL: <http://hrllib.kz/wp-content/uploads/2016/08/2010-%D0%9C%D0%B0%BD%D0%B3%D1%83%D1%80%D0%B0%D1%81-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D0%98%D1381%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8.pdf>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2019. № 17. Ст. 71.

ПРАВА ДИТИНИ У КОНТАКТІ З ЗАКОНОМ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Наталя Миколаївна КРЕСТОВСЬКА,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри морського права
Національного університету
«Одеська морська академія»*

<https://orcid.org/0000-0001-5562-8143>

Одним з пріоритетів Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року є створення системи правосуддя, дружнього до дитини. В контексті дотримання міжнародних стандартів прав дитини важливе значення має гуманізація кримінального провадження за участю дітей, які можуть виступати в таких статусних ролях як підозрюваний/обвинувачений, свідок, потерпілий. Закон України «Про охорону дитинства» увів поняття «дитина у конфлікті з законом» (стаття 1), утім не наводячи його визначення. Діти у конфлікті з законом відносяться цим Законом до категорії дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. До цієї ж категорії закон відносить дітей, складні обставини життя яких пов'язані з залученням до найгірших форм дитячої праці, жорстоким поведінням, зокрема домашнім насильством. По суті, це діти – жертви правопорушень, хоча й не усіх їх видів. У доктрині ювенального права усі категорії дітей, залучених до судового провадження, охоплюються поняттям «дитина у контакті з законом» (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, заявники тощо).

2011 року Указом Президента України № 597/2011 було схвалено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Основний акцент в Концепції було зроблено на профілактику правопорушень серед дітей, удосконалення захисту прав дітей у конфлікті з законом, впровадження відновного правосуддя та ресоціалізацію дітей у конфлікті з законом. Діти-потерпілі та діти-свідки у Концепції не згадувалися. Новий Кримінальний процесуальний кодекс, увівши окремий інститут кримінального провадження щодо неповнолітніх, суттєво не змінило становища дітей-потерпілих та дітей-свідків у кримінальному провадженні, хоча позначилося на становищі дітей у конфлікті з законом (підозрюваних та обвинувачених). Разом з тим у червні 2012 р. Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська Конвенція), яка безпосередньо стосується становища дітей – жертв насильницьких злочинів.

Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні може розглядатися як перший, і з різних причин, не зовсім послідовний крок до створення ювенальної юстиції. Тим часом у світі уже було поставлено питання про розширення рамок захисту прав дітей у сфері кримінальної юстиції та юстиції загалом, що своїм результатом мало формування концепту правосуддя, дружнього до дітей, «клієнтом» якого є не тільки ди-

тина-правопорушник (що властиве ювенальній юстиції), але й дитина – жертва чи свідок кримінального правопорушення, дитина – заявник, позивач, відповідач, взагалі кожна дитина, яка потребує правового вирішення судом її життєвої ситуації. У «Керівних принципах щодо юстиції, дружньої до дитини», ухвалених Комітетом Міністрів Ради Європи у листопаді 2010 р. на перше місце поставлений *принцип участі* дитини у вирішенні справи, яка її стосується, що означає права дитини: бути поінформованою про свої права; мати доступ до суду; отримати юридичну консультацію та бути вислуханою у ході процесу, до якого дитина залучена. Цей принцип означає також повагу до точки зору дитини, зрозуміло, з урахуванням рівня її зрілості та здатності висловити свою думку.

Принцип дотримання найкращих інтересів дитини у системі правосуддя, дружнього до дитини, означає, що кожна справа, до якої залучена дитина, має бути оцінена з урахуванням її інтересів, причому при оцінюванні інтересів дитини, погляди та думки дитини мають бути належним чином враховані. Усі права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне ставлення мають поважатися протягом усього провадження. Усіма установами юстиції має бути прийнятий комплексний підхід, щоби належним чином врахувати усі інтереси, що можуть опинитися під загрозою, включно психологічне та тілесне здоров'я, правові, соціальні та економічні інтереси дитини. Зокрема, до дитини-правопорушника мають застосовуватись не тільки обмеження та покарання. Такій дитині має надаватись правова, соціальна, психологічна допомога, мають бути забезпечені її права на охорону здоров'я, на отримання освіти тощо.

Сутність *принципу поваги до гідності дитини* полягає у тому, що з дітьми в системі юстиції мають поводитися з турботою, співчуттям, чесно та з повагою впродовж будь-якої процедури або справи, зі спеціальною увагою до їх особистої ситуації, благополуччя та специфічних потреб та з повагою до їхньої фізичної та психічної цілісності. Належне поводження має надаватись дітям незалежно від причини, через яку вони увійшли в контакт з юридичними та неюридичними процедурами або іншим втручанням та безвідносно їхнього правового статусу та дієздатності у будь-якій процедурі або справі.

Інакше кажучи, юстиція, дружня до дитини, має однаково уважно ставитись до потреб, інтересів, поглядів дитини-правопорушника, дитини-потерпілого, дитини-свідка, взагалі – до будь-якої дитини, що потребує правової та соціальної допомоги. Для дитини-потерпілого та дитини-свідка мають бути створені усі умови для запобігання їхньої вторинної віктимізації. Прикладом таких особливих процедур, здатних запобігти травмуванню дитини, потерпілої від насильницького злочину, є проведення її допиту в режимі відеоконференції, коли дитина перебуває не в залі суду, а в сусідньому приміщенні і спілкується виключно з суддею за посередництвом відеоапаратури. Таким чином, вона не бачить обличчя насильника і не отримує додаткових негативних емоцій від контакту з ним.

Режим юстиції, дружньої до дитини, передбачає, що права дітей мають бути захищені від дискримінації з будь-якої підстави, такої як стать, раса, колір шкіри або етнічна належність, вік, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, соціально-

економічне становище, статус батьків, зв'язок з національною меншиною, майно, походження, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність або інший статус.

І, нарешті, *принцип верховенства права* повністю застосовується до дітей так само як до дорослих. Він має діяти в усіх судових, позасудових та адміністративних провадженнях. Вимоги законності, справедливості, презумпція невинуватості, право на правову допомогу, на доступ до суду та право на апеляцію мають бути гарантовані дітям так само як і дорослим і не можуть бути зменшені або скасовані під приводом кращих інтересів дитини. Крім того, діти повинні мати право доступу до ефективного механізму подання скарг.

Сприяння виконанню країнами Ради Європи положень «Керівних принципів щодо юстиції, дружньої до дитини» визначено як один з п'яти пріоритетів нової Європейської Стратегії щодо прав дітей, схваленої конференцією, що відбулась 5-6 квітня 2016 р. у Софії. Безперечно, це стосується і України.

18 грудня 2018 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1027-р було схвалено Національну Стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Наголошено на необхідності вирішення основних системних проблем юстиції щодо дітей, подолання прогалин у системі міжвідомчої взаємодії, забезпечення профілактичної, соціально-виховної роботи та роботи, спрямованої на ресоціалізацію неповнолітніх, які схильні до протиправної поведінки та вчинили правопорушення, а також на посилення захисту прав дітей, які потерпіли від правопорушень, зокрема насильницького характеру, та дітей, які є свідками правопорушень. Отже, Стратегія уперше в історії країни поставила мету не тільки посилити увагу до дітей, які вчинили правопорушення, але й до інших категорій дітей у контакті з законом. Конкретні завдання Стратегії щодо дітей-жертв та дітей-свідків є скромнішими:

- забезпечити єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»;
- вирішення проблемних питань, що виникають під час судового розгляду у провадженнях за участю дітей, які є свідками або потерпілими, зокрема в частині визначення їх правового статусу.

Між тим у нормах КПК України простежується певна невідповідність Керівним принципам. Вони спрямовані переважно на дотримання прав дітей у конфлікті з законом (підозрюваних чи обвинувачених), тоді як права дітей у контакті з законом (свідків і потерпілих) певною мірою обійдені увагою законодавця.

Утім КПК України не є єдиним законодавчим актом, який регулює усі аспекти кримінального провадження за участю дітей. Зокрема, Законом України «Про безоплатну правову допомогу» (пункт 2) частини 1 статті 14) передбачено надання дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах (тобто й дітям у конфлікті з законом та дітям – жертвам правопорушень) безоплатної вторинної правової допомоги (далі – БВПД). Вона включає такі види правових послуг як: 1) захист; 2) здійснення представництва

інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру.

Закон України «Про безоплатну правову допомогу» надає право на БВПД усім особам, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень КПК України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії (пункт 7 частини 1 статті 14).

Спільним наказом Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки та Міністерства охорони здоров'я від 19.08.2014 № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення» затверджені нові для України визначення. Зокрема, вдосконалено уточнено поняття жорстокого поводження з дитиною, відтепер ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю, трактуються як насильство над дитиною.

Дружні до дітей «зелені кімнати» створені з метою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних справах, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини. Успішність опитування дитини визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому воно буде проведено; попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями, та компетентністю осіб, що проводять допит.

Утім наразі в Україні відсутня спеціальна процедура проведення допиту/опитування дитини-свідка чи жертви злочину в рамках кримінального провадження, яка відповідала би міжнародним стандартам захисту прав дитини та враховувала би зарубіжний досвід; немає чіткого алгоритму дій представників органів і служб, що причетні до допиту дитини у контакт з законом, а також немає достатньої кількості фахівців, які б могли проводити опитування за міжнародними стандартами.

У підсумку зазначимо, що права дитини у контакт з законом, визначені, в актах національного законодавства, за своїм змістом не відрізняються або слабо відрізняються від процесуальних прав дорослих учасників кримінального провадження, а права дітей-свідків чи потерпілих певною мірою поступаються права дитини у конфлікті з законом в частині визначеності та додаткових гарантій реалізації. Зокрема, зважаючи на міжнародні стандарти поводження з дітьми у контакт з законом, є доцільним закріплення в законодавстві норм щодо обов'язкової участі психолога у допиті дітей у контакт з законом, мінімізація числа осіб, які проводять допит/опитування дитини – жертви або свідка насильства, проведення допиту у спеціально пристосованому приміщенні, обов'язкової відеофіксації слідчих дій з використанням їх в подальшому в якості доказу у суді та конфіденційності процесу; права дитини на вибір захисника тощо.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИК ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ, ПЕРЕДБАЧЕНОМУ СТАТТЕЮ 280 КК УКРАЇНИ

Владислав Геннадійович КУНДЕУС,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та
кримінології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-2430-5437>*

Стаття 280 Кримінального кодексу України (далі - КК) встановлює кримінальну відповідальність за примушування працівника залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електричного чи магістрального трубопровідного транспорту до невиконання своїх службових обов'язків шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищення майна цього працівника чи близьких йому осіб [1].

Відповідно до ст. 32 Закону України від 10.11.1994 № 323 «Про транспорт» до складу авіаційного транспорту входять підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, аерофотозйомки, сільськогосподарські роботи, а також аеропорти, аеродроми, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту [2]. Як зазначає О. В. Брусакова, - «У результаті законодавчого розуміння складу авіаційного транспорту можна дійти висновку, що в цьому випадку авіаційний транспорт розуміється у широкому сенсі не лише як сукупність безпосередньо транспортних авіаційних засобів, а й як цілісна система, яка включає також сукупність об'єктів забезпечення функціонування авіаційного транспорту, управління повітряним рухом тощо» [3, с. 47-48]. Отже, залежно від складу авіаційного транспорту, його працівників можна умовно поділити на дві групи.

До першої групи належать працівники, професії яких є загальними для всіх видів економічної діяльності. Кваліфікаційні характеристики з вимогами до рівня професійних знань і обов'язків для таких професій встановлює Випуск 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників [4]. Працівники таких професій, безпосередньо не беруть участь у авіаційній діяльності (сторож, вантажник, тракторист тощо).

До другої групи належать працівники, професії яких безпосередньо пов'язані із авіаційною діяльністю. Кваліфікаційні характеристики з вимогами до рівня професійних знань і обов'язків для таких професій встановлює Випуск 68 «Авіаційний транспорт» Довідника кваліфікаційних характеристик професій [5].

Цю групу умовно можливо поділити на дві підгрупи: а) працівники, професії яких безпосередньо пов'язані з експлуатацією повітряних суден чи

обслуговуванням повітряного руху (працівники, що здійснюють льотну експлуатацію, технічне обслуговування повітряних суден, організацію повітряного руху, технічну експлуатацію наземних засобів зв'язку, навігації, спостереження); б) працівники, професії яких безпосередньо не пов'язані з експлуатацією повітряних суден чи обслуговуванням повітряного руху.

До першої підгрупи слід віднести працівників, що охоплюються загальним поняттям «авіаційний персонал». Відповідно до п. 9 ст. 1 Повітряного кодексу України від 19 травня 2011 року (далі - ПК) авіаційний персонал – це особи, які пройшли спеціальну фахову підготовку, мають відповідне свідоцтво і здійснюють льотну експлуатацію, технічне обслуговування повітряних суден, організацію повітряного руху, технічну експлуатацію наземних засобів зв'язку, навігації, спостереження [6]. Відповідно до п. 4 ст. 49 ПК України наявність свідоцтва є необхідним для таких спеціальностей осіб авіаційного персоналу: пілот повітряного судна; диспетчер управління повітряним рухом (диспетчер служби руху); персонал з технічного обслуговування повітряних суден; члени випробувального екіпажу; член екіпажу пасажирського салону (бортпровідник); диспетчер із забезпечення польотів [6]. Склад авіаційного персоналу державної авіації України визначає Інструкція про класифікацію авіаційного персоналу державної авіації України від 05.01.2015 р. № 3. Зокрема, авіаційний персонал державної авіації України - персонал, який пройшов спеціальну фахову підготовку, має свідоцтво (документ встановленого зразка), а саме: льотний склад суб'єктів авіаційної діяльності державної авіації, наземний склад авіації суб'єктів державної авіації, наземний склад авіації, який безпосередньо здійснює керівництво польотами та управління повітряним рухом або виконує операції з підтримання льотної придатності (технічної експлуатації) повітряних суден, їх компонентів та обладнання [7].

До працівники, професії яких безпосередньо не пов'язані з експлуатацією повітряних суден чи обслуговуванням повітряного руху, можна віднести працівників, що не зазначені у п. 4 ст. 49 ПК України, але кваліфікаційні характеристики з вимогами до рівня професійних знань і обов'язків для їх професій встановлює Випуск 68 «Авіаційний транспорт» Довідника кваліфікаційних характеристик професій [5].

Отже, до працівників повітряного транспорту належать працівники, які безпосередньо беруть участь у авіаційній діяльності, так і працівники, що безпосередньо не беруть участь у авіаційній діяльності. Проте, на наш погляд, у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 280 КК, до працівників повітряного транспорту мають належати не усі працівники повітряного транспорту.

Зокрема, в науці кримінального права об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 280 КК, визначають нормальну роботу транспорту, безпеку руху та експлуатації [8, с. 726; 9, с. 462; 10, с. 118]. У науковій літературі під безпекою руху або експлуатації розуміють відсутність небезпеки, такий стан, за якого не заподіюється і не може бути заподіяна шкода життю і здоров'ю людей, власності, іншим соціальним цінностям внаслідок руху або експлуатації джерел підвищеної небезпеки транспортних засобів відповідних видів, а також функціонування матеріальної інфраструктури об'єктів транспорту [8, с. 717]. Отже, суспільна небезпечність

правопорушення, передбаченого ст. 280 КК (в частині примушування працівника повітряного транспорту) полягає у діянні суб'єкта заподіювати або створювати загрозу заподіяння істотної шкоди відносинам у сфері безпеки руху або експлуатації авіаційного транспорту. Таким чином, працівником повітряного транспорту, щодо якого здійснюється примушування до невиконання своїх обов'язків, має бути тільки той працівник, у випадку невиконання яким своїх службових обов'язків може бути заподіяна або створена загроза заподіяння істотної шкоди таким відносинам. До таких працівників, на наш погляд, слід відносити тільки працівників, що здійснюють льотну експлуатацію, технічне обслуговування повітряних суден, організацію повітряного руху, технічну експлуатацію наземних засобів зв'язку, навігації, спостереження, тобто належать до авіаційного персоналу.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зробити наступні висновки.

1. Поняттям «працівник повітряного транспорту», у кримінальному правопорушенні, передбаченому статтею 280 КК України, мають охоплюватися тільки працівники авіаційного транспорту, що належать до авіаційного персоналу.

2.3 метою однакового і правильного застосування положень КК та приведення його положень до норм законодавства України в галузі цивільної авіації пропонуємо диспозицію ч. 1 ст. 280 КК викласти у наступній редакції: *«1. Примушування особи авіаційного персоналу чи працівника залізничного, водного, автомобільного, міського електричного чи магістрального трубопровідного транспорту до невиконання своїх службових обов'язків шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб».*

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Брусакова О.В. Галузь авіаційного транспорту як об'єкт державного регулювання. *Право і безпека – Право и безопасность – Law and Safety*. 2020. № 1(76). С. 46-51.
4. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 1. Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04#Text>
5. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 68: «Авіаційний транспорт». Професії керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та робітників. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va488361-02#Text>
6. Повітряний кодекс України: Закон України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 48/49. – Ст. 536
7. Інструкція про класифікацію авіаційного персоналу державної авіації України, що Затверджено Наказом Міністерства оборони України від 05.01.2015 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0079-15#Text>
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, 2001. 1104 с.
9. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. Е. Л. Стрельцова. – Х.: ООО «Одиссей», 2002. 672 с.
10. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ: Елтон-2, 2012. 704 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО МОТИВИ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Олександр Михайлович МИХАЙЛОВСЬКИЙ,

*студент 2 курсу магістратури Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник: *к.ю.н. Новіков О. В.*

Боротьба зі злочинністю як складна системна протидія злочинності із застосуванням силових та несилових засобів та власною методикою досягнення результату займає провідне місце серед функцій держави в цілому та є головним завданням правоохоронних органів. Оскільки повністю викоринити злочинність неможливо, головною метою будь-якої влади, що в тому числі і формує політику боротьби зі злочинністю, є зменшення показників цієї злочинності, особливо по найбільш тяжким і небезпечним видам злочинів.

Для досягнення цієї мети безперечно необхідно вивчати особистість злочинця та жертви, фактори злочинності, причини і умови окремих злочинів, фонові для злочинності явища. Лише систематизувавши ці знання можливо напрацювати необхідну стратегію та методи боротьби зі злочинністю та ефективно застосовувати їх на практиці.

Окремий злочин та злочинність в цілому неможливо розглядати без осіб, що вчиняють ці злочини. А. Ф. Зелінський влучно зазначає, що особа злочинця — альфа й омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є автором злочину, а її «провадження» перетворює громадянина на злочинця, який відхиляється суспільною свідомістю [1]. Проте, особа злочинця є фундаментальною категорією не лише кримінальної психології, а й кримінології, криміналістики та кримінального права. Дослідження особи злочинця є важливим для розробки конкретних заходів профілактики, запобігання та припинення як злочинності в цілому так і окремих злочинів.

М. М. Демідов під особою злочинця як елементом криміналістичної характеристики розуміє стійку криміналістично значиму сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також поведінки після вчинення злочину [2].

Вивчення мотивації злочинної поведінки є важливим кроком для дослідження особи злочинця в цілому. Мотив поведінки – це внутрішнє спонукання до дії, бажання, яке визначається потребами, інтересами, почуттями тощо. Мотив вчинення злочину – це рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого [3]. За мотивом формується мета як передбачуваний чи бажаний результат певного діяння.

Мотиви можуть бути різноманітними та відповідно по-різному класифікуються. Так, наприклад, за характером вчиненого мотиви поділяють на

низькі (наприклад, помста, користь, хуліганський) та такі, що не мають низького характеру (наприклад, співчуття, прагнення допомогти іншій людині, жалість тощо).

Помилково вважається, що існують злочини, які вчиняються без мотиву. Такі думки засновані в тому числі і на неправильному аналізі Кримінального Кодексу України. Мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину у тих випадках, коли він безпосередньо вказаний у диспозиції кримінального закону. В інших випадках, встановлення мотиву є не обов'язковим. Проте це не означає, що його не існує взагалі. Вважаю, що будь-які дії людини мають певні мотиви і злочинні дії в тому числі. Мотив дає відповідь на питання: чому людина повела себе так, а не інакше в певних обставинах.

М. Й. Коржанський, А. В. Савченко та деякі інші науковці також приримуються точки зору, що безмотивних злочинів немає. В той же час необережні злочини (по ним виникають найбільші сумніви у науковців) характеризуються мотивом до дії, а не до наслідків [4].

У цьому контексті цікавою і неоднозначною видається позиція ВС №202/5997/17 від 26.06.2019, де зазначено, що умотивованість та цілеспрямованість є ознаками усвідомленої вольової діяльності людини. Прояв таких ознак є неможливим у разі порушень психічних функцій, за яких особа нездатна усвідомлювати характер і значення своїх діянь та керувати ними [5].

З цієї позицією не можна погодитись, адже мотив як рушійна сила вчинку є завжди. Навіть бажання вчинити злочин без мотиву саме по собі вже є мотивом, внутрішнім спонуканням, причиною. Щодо людей, які мають певні психічні відхилення, то вони мають свої мотиви, на які вплинув (або не вплинув) їх психічний стан. Проте такий стан не може ці мотиви нейтралізувати і перекреслити.

Дійсно, якщо особа визнається неосудною, то мотив, мета, умисел не встановлюються. Тоді йде мова про відсутність суб'єктивної сторони злочину у такої особи в цілому (відповідно і мотиву також). Саме це обґрунтування лежить в основі кримінально-правової науки і додає більшої структурованості, чіткості при кваліфікації злочинів та звільненні осіб від кримінальної відповідальності. В свою чергу, при більш широкому трактуванні мотивів злочинної поведінки, аналізуючи роль мотиву в житті кожної людини при здійсненні чи не здійсненні тих чи інших дій (не обов'язково злочинних), можна прийти до висновку про їх абсолютну наявність в кожній життєвій ситуації.

Дослідження мотивації злочинної поведінки є важливим кроком для встановлення причин злочинності в цілому. Це допомагає ефективно боротись зі злочинністю як шляхом розслідування вже вчинених злочинів, так при і профілактиці (попередженні) злочинної поведінки. Оскільки внутрішнє спонукання до вчинення тих чи інших дій (в тому числі злочинних) виникає у кожної людини індивідуально, саме встановлення мотивів є ключем до встановлення особи злочинця та здійсненні ефективної боротьби зі злочинністю.

Список використаних джерел:

1. Зелінський А. Ф. Кримінальна психологія: Наук-практ.вид. К.: Юринком Інтер, 1999. С. 9.
2. Демидов Н. Н. Изучение личности преступника в процессе расследования: дисертація канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2003. 187 с
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010.
4. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. К.: Атіка, 2002.
5. Постанова ККС ВС від 26.06.2019 у справі №202/5997/17. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_26_06_2019_roku_u_spravi_202_5997_17/.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ НА АВТОШЛЯХАХ УКРАЇНИ

Віталій Іванович ПАВЛИКІВСЬКИЙ,

*доктор юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського університету*

Ксенія Володимирівна ЮРТАЄВА,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінального права і кримінології
Харківського національного
університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-6096-2020>*

В умовах розвитку технологій в сучасному світі проблема транспортної безпеки стає все гострішою. Сьогодні, в Україні фіксується найвища смертність на дорогах серед більшості розвинутих країн, близько 5000 українців [1]. За 15 років ведення офіційної публічної статистики в Україні загинуло від ДТП 74 тис осіб. Реальні показники є ще гіршими, так лише розходження в офіційних даних Національної поліції та Міністерства охорони здоров'я щодо загиблих від ДТП за 13 років складає майже 16 тис загиблих [1]. За результатами експертів, смертність на автошляхах України на 30-50% вище від офіційних даних. Підтверджують ці припущення й інші статистичні дані, які свідчать про вкрай складну ситуацію з дотримання безпеки на автошляхах України. Справа в тому, що рівень автомобілізації в Україні набагато нижчий ніж в країнах Європи (в європейській країнах приблизно 500 авто на 1 тис. людей, в Україні 200, тобто в 2,5 рази менше). Логічно, що більша кількість автомобілів повинна свідчити про більшу небезпеку і кількість травмованих на автошляхах. Однак і в цьому випадку Україна, маючи найнижчі показники автомобілізації населення, перевищує всі європейські показники травмованості на дорогах (див. табл 1).

	Населення, млн чол.	Загинуло	Загинуло на 1 млн чол.	Кількість авто/тис чол.	Кількість авто, млн	Загинуло на 1 млн авто
Україна	42	3 410	81,2	202	6,9	494,2
Німеччина	83	3 206	38,8	555	45,8	70,0
Велика Британія	66	1 792	27,1	469	30,8	108,6
Франція	67	3 477	52,0	479	32,0	80,8
Італія	61	3 283	54,2	625	37,8	86,8
Іспанія	47	1 810	39,0	492	22,8	79,0
Польща	38	3 026	79,7	571	21,6	140,0

Таблиця 1. Кількість загиблих у ДТП у 2016 році в країнах Європи

Як видно з таблиці, в Україні вкрай низький рівень автомобілізації, але при цьому найвищий показник загибелі людей в ДТП на 1 млн машин. Цей показник в Україні тільки за офіційними даними вище, ніж в країнах ЄС, *більш ніж в п'ять разів*, а якщо врахувати розбіжності офіційних та реальних даних, то в Україні лише смертність на дорогах вище, ніж в країнах Євросоюзу, приблизно в 7,5 рази. При цьому необхідно також враховувати щорічну значну кількість травмованих та істотні матеріальні збитки від такої кількості ДТП.

Причинами такої ситуації експерти називають неналежний стан дорожнього покриття, недотримання вимог безпеки водія та іншими учасниками дорожнього руху, недосконале законодавство, вибіркове правосуддя, відсутність невідворотності покарання, незадовільний технічний стан транспортних засобів, низькі штрафні санкції тощо. Останній фактор, на думку представників МВС є ключовим для забезпечення безпеки та порядку на автошляхах України [2]. Тим не менш, поглиблений аналіз кількості автопорушень та практик підвищення розмірів штрафу за їх скоєння свідчить про зворотне. З моменту введення в дію Кодексу України про адміністративні правопорушення 1984 р. простежується тенденція систематичного (кожні декілька років) підвищення штрафних санкцій за порушення правил дорожнього руху, в тому числі за управління транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння, зокрема у 1985, 1989, 1991, 1992, 1994, 1997, 2009, 2014, 2015, 2016, 2019, 2020 роках.

Репресивні тенденції простежуються і в спробах криміналізації управління транспортним засобом в стані алкогольного сп'яніння [3]. Однак аналіз статистичних даних щодо зазначеного періоду не підтверджує прямої залежності між посиленням покарання та зменшенням або збільшенням кількості правопорушень в зазначеній сфері. Зокрема, незважаючи на суттєве підвищення розмірів штрафу у 2014 та 2016 році статистика кількості облікованих кримінальних правопорушень за ст. 286 КК, в тому числі вчинених в стані алкогольного сп'яніння за вказаний період невинно зростала.

Не заперечуючи зазначені фактори у формуванні небезпечної ситуації на дорогах країни, на нашу думку, одним з пріоритетних напрямків підвищення ефективності в цьому напрямку є впровадження сучасних систем безпеки, які здатні суттєво знизити смертність під час ДТП. За висновками експертів оснащення всіх нових автомобілів такими системами як попередження про бокову перешкоду (сліпі зони (BSW)), автоматичне екстрене гальмування (АЕВ), попередження з'їзду з полоси руху (LDW), адаптивний круїз-контроль, запобігання управлінню у нетверезому стані (DADSS) [4] здатне якщо не повністю, то частково вирішити зазначену проблему.

Відмова держави та суспільства від активної участі у вирішенні питань нормативного врегулювання впровадження активних систем безпеки у транспортні засоби призведе до ситуації, при якій зазначені системи, незважаючи на їх ефективність, будуть надаватися як опція за додаткову плату. Не є однозначним і відношення українського суспільства з приводу впровадження відповідних змін у систему безпеки дорожнього руху, в тому числі з використанням автономних та автоматизованих транспортних за-

собів. Однак основою ефективного впровадження нових нормативних положень є сприйняття та підтримка останніх з боку суспільства.

Проведене нами у 2020 році дослідження за темою «Автономні автомобілі на автошляхах загального користування» дає можливість сформулювати певні узагальнені висновки [5]. Серед опитаних жителів України спостерігається значна зацікавленість щодо автономних транспортних засобів. 50% чоловіків та 36% жінок висловилися за впровадження АТЗ на автошляхах України. В той же час більшість респондентів вважає, що на нинішньому етапі матеріально-технічного розвитку і з урахуванням консервативних поглядів українське суспільство нині ще не готове до запровадження руху як автономних, так і автоматизованих транспортних засобів на дорогах загального користування (понад 60% скептично ставляться до можливості швидкого врегулювання цього питання на території України). Однак беззаперечної підтримки отримала теза про те, що держава вже на сьогоднішньому етапі розвитку автоматизованих та автономних транспортних засобів повинна активно втрутитися в питання врегулювання діяльності з приводу використання автономних та автоматизованих транспортних засобів на автошляхах України.

Таким чином, чинна протидія правопорушенням у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху шляхом подальшого посилення каральних заходів навряд чи може призвести до ефективних результатів та радикального зменшення кількості ДТП на автошляхах України. На нашу думку, лише розробка та впровадження комплексної програми дозволить досягти означеного результату. Основними напрямками вдосконалення в зазначеній програмі повинні стати:

- реалізація принципу невідворотності, а не суворості покарання за недотримання правил дорожнього руху;
- розробка та впровадження нового порядку обліку ДТП з більш широким набором облікових даних за кожною дорожньо-транспортною пригодою;
- поширення автоматичної фіксації порушень ПДД;
- закріплення у якості обов'язкових складових системи безпеки автомобіля автоматизованих помічників руху транспортного засобу (попередження про бокову перешкоду (сліпі зони (BSW)), автоматичне екстрене гальмування (АЕВ), попередження з'їзду з полоси руху (LDW), адаптивний круїз-контроль, запобігання управлінню у нетверезому стані (DADSS));
- розробка законодавчої бази щодо впровадження та використання на автошляхах України автоматизованих та автономних транспортних засобів.

Список використаних джерел:

1. Смерть на дороге: что скрывает официальная статистика по ДТП в Украине. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/09/3/640036/> (дата звернення 27.11.2020).
2. У МВС хочуть підвищити штрафи за перевищення швидкості. URL: <https://ua.112.ua/suspilstvo/u-mvs-khochut-pidvyshchyty-shtrafy-za-perevyshchennia-shvydkosti-540721.html> (дата звернення 27.11.2020).

3. Закон України № 2617-VIII від 22.11.2018 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 17, ст. 71.

4. Lawmakers Should Require Proven Safety Systems on All New Cars. A Consumer Reports study says requiring crash avoidance features would cut traffic deaths in half. URL: <https://www.consumerreports.org/car-safety/lawmakers-should-require-proven-safety-systems-on-all-new-cars/> (дата звернення 27.11.2020).

5. Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук. Опитування: «Автономні транспортні засоби на автошляхах загального користування». URL: <https://prss.pro/polls/test/> (дата звернення 27.11.2020).

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА КНИГОЮ ДЖОНАТАНА СВІФТА «МАНДРИ ГУЛЛІВЕРА» (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕБУВАННЯ У ДЕРЖАВІ БРОБДИНГНЕГ)

Софія Антонівна ПЕВЕНЬ,

*студентка гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

Науковий керівник: к. ю. н., доцент
Філіпенко Н. Є.

«Мандри Гуллівера» - це розповідь письменника про різні види державного устрою. За допомогою свого героя Лемюеля, який подорожує країнами, автор намагається зрозуміти, чи існує в світі державний устрій, де звичайній людині було б добре, де б у повній мірі були захищені її основні права та свободи.

У другій частині «Мандрів Гуллівера» видатного англійського філософа, письменника та публіциста Джонатана Свіфта, вигаданий герой – Лемюель Гуллівер, знову зазнає корабельної аварії, але на цей раз не в Ліліпутії, дивній землі, населеній крихітними людьми, а в Бробдінгнезі, країні гігантів, де на північ від Сан-Франциско. У своїх перших трьох подорожах Гуллівер жодного разу не зустрічає первісних народів. Єдині люди, з якими він спілкується або проводить час – члени високорозвинених товариств. Смію припустити, що Д. Свіфт використовує цей роман, щоб критикувати політичного становища Англії в XVIII столітті, майже повну відсутність захищеності осіб із боку держави, а також піддаючи різкому осуду королівський двір Георга I.

На тлі моральних підвалин Бробдінгнега і в порівнянні з бробдінгнегами «буденність» Гуллівера оголює багато з його недоліків. Гуллівер виявляється дуже гордою людиною, який приймає безумство і злобу європейської політики, партій і суспільства як природні, піддаючи різкій критиці повну відсутність захисту прав та невід'ємних свобод людини в Англії того періоду. За словами короля Бробдінгнега, англійці – «огидні паразити».

Жителі Бробдінгнега є морально праведною расою: ненавидять війни, жадібність і корупцію, поважають людини та її потреби. Своєю країною король управляв, керуючись тверезим глуздом, неупередженістю і добротою. Закони у Бробдінгнезі були написані такою простою мовою, що мали тільки одне тлумачення, армія представляла собою громадянське ополчення і охороняла порядок всередині країни. Гуллівер обговорює європейську політику з королем, який іронічно коментує його розповіді. Тут, так само як і в першій частині, сатирично критикуються людські і громадські звичаї, але вже вустами глави держави. Коли Гуллівер розповів про порох та вогнепальну зброю і запропонував налагодити його виробництво, король заборонив йому навіть згадувати про цей диявольський винахід. «Цей монарх, який володіє всіма якостями, що забезпечують любов, повагу і пошану, обдаро-

ваний великими здібностями, величезним розумом, глибокою вченістю і дивовижним талантом управляти, майже обожнюваний підданими, внаслідок надмірної непотрібної педантичності, абсолютно незрозумілої нам, європейцям, випустив з рук засіб, який зробив би його володарем життя, свободи і майна свого народу, - писав Д. Свіфт про зброю.- Але я стверджую, що подібний недолік є наслідком невігластва цього народу, у якого політика досі не зведена на ступінь науки, якою зробили її більш витончені уми Європи».

На завершення можу сказати, що суспільство бробдінгнєгів містить деякі риси практичної та моральної утопії, де панує мир, добра воля і спокій, повага до громадян та захист їх прав, чесність справжнього фантастичного світу. Їх закони заохочують милосердя і благодать, у повній мірі захищають основні права та свободи людини.

ЩОДО РОЛІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Антон Олександрович ПОЛЯНСЬКИЙ,

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-
видавничої та науково-методичної діяльності
Національного наукового центру «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Серафима Геннадіївна ГАСПАРЯН,

*кандидат юридичних наук, провідний науковий
співробітник відділу міжнародного
співробітництва та роботи з іноземцями
Національного наукового центру «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Світлана Олександрівна АНДРЕНКО,

*кандидат юридичних наук, завідувачка відділу
підвищення кваліфікації Національного наукового
центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Олена Миколаївна ШЕВЦОВА,

*науковий співробітник відділу підвищення
кваліфікації Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави, закріплення в Конституції України положення про найвищу соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки вимагає формування нових підходів до захисту прав людини.

В умовах розвитку демократії, додержання прав і свобод людини створення належної та ефективної національної системи судового захисту стає одним з головних завдань держави. Віднині головним змістом і спрямованістю діяльності нашої держави стають права і свободи людини та гарантії їх здійснення. Утвердження та забезпечення цих прав і свобод Конституція України покладає на державу як її головний обов'язок [1]. Вступ України до Ради Європи, з одного боку, став суттєвим кроком нашої держави в процесі європейської інтеграції, а з іншого – засвідчив прийняття Україною на себе цілої низки міжнародно-правових зобов'язань, насамперед, щодо поваги та захисту прав людини. Чільне місце серед виконаних зобов'язань перед Радою Європи займає ратифікація Україною Конвенції

про захист прав і основних свобод людини у 1997 р. з визнанням юрисдикції Європейського суду з прав людини. Повага до демократичних цінностей, верховенство права та захист прав людини визначені в основних документах, пов'язаних з інтегруванням України до Європи, таких, як Копенгагенські критерії – перепустка для вступу до Європейського Союзу, План дій «Україна – ЄС» тощо. У більшості демократичних держав основним механізмом захисту прав людини є дотримання вимог справедливості та правосуддя. Велику роль у захисті законних прав та інтересів громадян відіграє судова експертиза.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1) [2]. Правові основи, принципи організації і основні напрямки судової експертизи визначені в Законі України «Про судову експертизу».

Судова експертиза здійснюється в процесі судочинства державними судово-експертними установами і ґрунтується на принципах: законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження (ст. 3) [2]. На наш погляд, суттєвим недоліком цієї статті Закону є відсутність основоположного принципу дії будь-якого державної чи приватної судово-експертної установи – принципу дотримання та захисту прав, свобод та інтересів осіб.

Дотримання прав і свобод людини і громадянина, прав юридичних осіб повинно бути головною умовою судово-експертної діяльності (має дотримуватися рівноправ'я громадян, право на особисту недоторканність, гідність особистості, недоторканність приватного життя, особиста й сімейна таємниця тощо). Справедливим є твердження, згідно з яким загалом судовий експерт, експерт (фахівець, спеціаліст) – це не зацікавлена у результатах провадження особа, яка на професійній основі володіє необхідними для вирішення судово-експертних завдань спеціальними знаннями, уміннями та практичними навиками. Даний суб'єкт процесуальних відносин, що не має і не повинен мати зацікавленості, залучаються до участі у справі, щоб сприяти суду в об'єктивному дослідженні обставин справи і тим самим забезпечувати здійснення судом своєї основної мети – захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав або інтересів осіб [3, с. 219-221].

Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, як слушно зазначає О. О. Кочура, посилаючись на інших науковців, здійснюється шляхом участі спеціалістів, тобто незацікавлених в результатах досудового розслідування осіб, які володіють спеціальними знаннями та навичками та запрошуються для участі у процесуальних діях слідчим, прокурором, судом для вирішення спеціальних питань, що виникають під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Тобто, спеціальні знання використовуються у різних формах (при експертизі, консультації, участі спеціаліста (фахівця) у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях. Таким чином, залучення спеціаліста при проведенні процесуальних дій та застосування його спеціальних знань є одним із засобів забезпечення повноти доказів з метою встановлення істини у кримінальному провадженні та захисту осіб, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, а також з метою охорони прав, свобод і законних інтересів всіх учасників кримінального провадження [4, с. 285].

Доречно також звернути увагу на те, що під час здійснення судово-експертної діяльності відповідні підрозділи судово-експертних установ, а також окремі фахівці (науковці) з відповідних галузей знань наділені й певними повноваженнями у сфері протидії злочинності та захисту законних прав і свобод людини, які зводяться до того, що вказаними суб'єктами може здійснюватися вплив на прояви протиправних посягань на стадіях формування умислу, готування або замаху. Інакше кажучи, вказані суб'єкти під час здійснення судово-експертної діяльності можуть здійснювати діяльність, пов'язану з попередженням злочинності – як однієї з можливих сфер протидії злочинності у цілому [5].

Так, Д. П. Гуріна, на прикладі здійснення окремих видів судових експертиз зазначає, що під час проведення економічних експертиз, крім вирішення питань, що безпосередньо поставлені перед експертом, доволі часто можуть бути встановлені обставини, які мають значення для профілактики правопорушень, захисту законних прав і свобод фізичних та юридичних осіб. Зокрема, за допомогою експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності встановлюють недоліки у здійсненні бухгалтерського обліку чи недостатній контроль з боку осіб, на яких покладений цей обов'язок законодавцем, що призвело (чи могло призвести) до скоєння правопорушень. Під час проведення дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності експертові, як фахівцеві у своїй галузі, краще, ніж будь-кому іншому, зрозумілі шляхи та способи усунення виявлених недоліків бухгалтерського обліку і контролю. Тому судовий експерт може підготувати рекомендації щодо заходів із профілактики економічних правопорушень. Отже, можливості експертів щодо профілактики економічних правопорушень достатньо великі [6, с. 95–98].

На закінчення необхідно сказати, що механізм захисту законних прав і свобод людини є досить складним і «динамічним». Він постійно модернізується, але залишається ще далеким від досконалості. Важливу роль в цьому механізмі належить безпосередньо судовій експертизі.

Список використаних джерел:

1. Бакірова І. О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист та місце органів юстиції України у здійсненні правосуддя. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_9254.
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02. 1994 р. № 4038-XII зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*, 1994, № 28. Ст. 232.
3. Бараняк В., Несімко О. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 884. С. 218–222.
4. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 284–286.
5. Філіпенко Н. Є. Поняття, сутність та значення експертної превенції. *Вісник кримінологічної асоціації України*. № 2 (21) 2019. С. 172–185.
6. Гуріна Д. П. Експертна профілактика під час проведення економічних досліджень. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали науково-практичної конференції (25 березня 2016 року, м. Київ), Ч. 2. С. 95–98.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Олена Євгеніївна СОЛОВЙОВА,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінального процесу, криміналістики
та експертології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-5625-2122>*

Загальновизнані засади та норми міжнародного права є основою кримінального процесуального статусу особи, визначаючи характер і зміст забезпечення прав і законних інтересів в рамках національної правової системи. Віднесення їх до числа передумов формування теоретичної моделі забезпечення прав і законних інтересів особи у кримінальному процесі обумовлено наступними факторами:

- 1) концептуальним значенням міжнародного права для доктрини кримінального провадження в цілому;
- 2) обов'язковістю для держав, які визнали відповідні міжнародні акти, закріплених в них засад при формуванні національної системи кримінального процесуального права;
- 3) розвитком вітчизняної науки кримінального процесу та визначенням тенденцій та перспектив вдосконалення кримінального провадження у відповідності з загальновизнаними нормами міжнародного права;
- 4) визнанням переваги загальновизнаних засад та норм міжнародного права в науковій концепції забезпечення прав та законних інтересів особи;
- 5) недопущенням відступів від загальновизнаних засад та норм міжнародного права при розробці та вдосконаленні процесуального статусу особи.

Ґрунтуючись на загальновизнаних засадах, належить проводити розробку і процесуальних засобів забезпечення прав та законних інтересів людини та громадянина, тобто змісту її статусу, та системи забезпечення щодо здійснення охорони та захисту прав учасників кримінального провадження.

Порядок кримінального провадження на території України встановлюється Кримінальним процесуальним кодексом України, який заснований на Конституції України та загальновизнаних засадах і нормах міжнародного права. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України КПК України та інших законів України [1; 2].

Ґрунтуючись на загальновизнаних засадах, належить проводити розробку і процесуальних засобів забезпечення прав та законних інтересів людини та громадянина, тобто змісту її статусу, та системи забезпечення у відношенні здійснення охорони та захисту прав учасників кримінального провадження.

Серед норм міжнародного права, які відносяться до предмета регулювання кримінального процесуального права, найбільше значення мають:

- універсальні норми, що закріплюють правовий статус людини: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.);

- норми, що прийняті міжнародними організаціями, які стосуються статусу окремих учасників кримінального процесу: Загальні принципи незалежності суду (1985 р.); Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку (1979 р.); Декларація загальних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (1985 р.); Основні положення про участь адвокатів (1990 р.);

- норми, що стосуються статусу осіб, які піддаються кримінальному переслідуванню: Конвенція ООН проти катувань та інших жорстких, нелюдських або принижуючих гідність видів звернення та покарання (1984 р.); Звід принципів захисту всіх осіб, що затримані або ув'язнені у будь-якій формі (1988 р.);

- норми, що визначають порядок міжнародного співробітництва щодо процесуальних питань: Європейська конвенція про видачу (1957 р.); Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (1959 р.); Мінська конвенція про взаємну правову допомогу та правові відносини щодо цивільних, сімейних та кримінальних справ (1992 р.);

- рішення міжнародних організацій, а також міжнародних судів та трибуналів, рішення Європейського суду щодо прав людини, що прийняті за скаргами громадян України [3; 4; 5; 6; 7].

Зазначені норми закріплюють основні права і свободи особи, а також засади, якими повинні керуватися у своїй діяльності посадові особи при розслідуванні кримінального провадження. Ці норми мають велике значення для кримінального провадження, оскільки слугують орієнтиром для більшості держав у визначенні національної концепції кримінального провадження і складають його основу.

Наприклад, у Статуті ООН справедливість визнана підґрунтям світового порядку. У ст. 1 Статуту вказується, що метою підтримання миру та безпеки повинна досягатися відповідно до принципу справедливості. Справедливість також знайшла відображення у Загальній декларації прав людини 1948 р., в Міжнародних пактах про економічні, соціальні та культурні права, про громадянські та політичні права 1966 р., у Статуті Ради Європи 1945 р., у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та у багатьох інших міжнародних актах. Віденська декларація про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики ХХІ століття, прийнята десятим Конгресом ООН 15 квітня 2000 р., вказала на відповідальність кожної держави за введення та підтримання справедливої, відповідальної та ефективної системи кримінального провадження [8].

Більшою мірою міжнародне співтовариство звертається до питання про правове положення особи у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим значна більшість вихідних положень присвячені саме захисту її прав та свобод. Наприклад, Загальна декларація прав людини містить декілька норм, що визначають правове положення учасників кримінального прова-

дження: ст. 7 – право на захист закону і відповідне з боку закону відношення; ст. 8 – право на ефективне відновлення в правах; ст. 9 – право на рівність при розгляді кримінального провадження, гласність та справедливість судового розгляду, незалежність та неупередженість суду; ст. 10 – презумпція невинуватості, право на захист, законність обвинувачення; ст. 11 – недоторканість приватного, особистого життя, особистості та житла; ст. 12 – право на власність [3; 8].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права дає ще більш розширене уявлення про права осіб, що втягуються у кримінальні процесуальні відношення. Так, у ст. 9 передбачається право на свободу та особисту недоторканість, що має прояв у тому, що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту або триманню під вартою. Обов'язково виконання правил тримання під вартою, що закріплені в законі. Також тут передбачено право кожного, підданого незаконному арешту на компенсацію. У ст. 14 вказується право на рівність перед судом, презумпції невинуватості, право користуватися рідною мовою, право запрошувати захисника та т.і. У ст. 17 вказується на право кожного на особисту недоторканість, недоторканість житла, таємницю особистого життя, на честь та гідність [4].

В Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при здійсненні правосуддя» від 20 грудня 1971 р. №2858 відображається, що «Генеральна асамблея ...знову підтверджує засади, що стосуються прав людини при здійсненні правосуддя, що закріплені у ст.ст. 5, 10 та 11 Загальної декларації прав людини, а саме право не піддаватися нелюдському відношенню чи покаранню, право на справедливий та відкритий розгляд незалежним та неупередженим судом, та право вважатися невинуватим доти, доки винуватість не буде встановлена...» [8].

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 р. визначає мету щодо надання сприяння уряду та міжнародному співтовариству у їх зусиллях, що направлені на забезпечення справедливості та надання допомоги жертвам злочинів і жертвам зловживання владою та закріплює наступні положення: право на рівність; право на доступ до правосуддя та якнайшвидшу компенсацію; право знати про правові засоби компенсації та свої права у кримінальному процесі; право на отримання відповідної допомоги протягом всього судового розгляду; право особисто викладати свою думку; право на позасудове урегулювання конфлікту; право на реституцію і т.і. [5].

Аналіз цих положень дозволяє зробити висновок, що основною засадою виступає обов'язок держави створити правила про проведення розслідування та судового розгляду щодо кримінального провадження, які б відповідали тим, що проголошені міжнародним співтовариством. Перш за все, ці правила повинні враховувати основні права та свободи особи, однак принципове значення має і сукупність основних прав і свобод особи, які зобов'язані визнавати.

Так, відповідно до п. 25 ст. 3 КПК України учасники кримінального провадження це - сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя

особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробачії, секретар судового засідання, судовий розпорядник [2]. Зміст цієї статті вказує, що до їх кола закон відносить не тільки осіб, що втягуються у кримінальне провадження, але і самих суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, тобто посадових осіб та органи, що розслідують кримінальне провадження та ведуть судовий розгляд.

У сучасних умовах з'ясування змісту статусу учасників кримінальних процесуальних правовідносин має важливе значення (практичне, юридичне, соціальне) для визначення засобів та способів захисту прав та законних інтересів особи та громадянина [9, с. 63]. Поява у кримінальному провадженні того чи іншого учасника в теорії кримінального процесу пов'язують з початком здійснення захисту їх прав і законних інтересів тощо.

Звідси, статус суб'єкта кримінальних процесуальних відносин складається з сукупності процесуальних прав, що передбачені законом. Процесуальні права удосконалюють матеріальні права [10, с. 250], що не входять до змісту процесуального статусу особи, при цьому процесуальні права надають можливість учаснику кримінального провадження захищати матеріальні права, що визначаються з можливості захищати відповідні права особи і законні інтереси.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* від 23 липня 1996 року, № 30. – Ст.141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 18 вересня 2020р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (Дата звернення: 14.12.2020).
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. К., 1992. С. 18–24.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. К., 1992. С. 36–62.
5. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступления и злоупотребления властью. *Советская юстиция*. 1992. № 9 - 10. С. 39-40.
6. Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века. // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. К., 2002. 293 с.
7. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам – Київ, 1996. С. 12–17.
8. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. / Упоряд. Т. Яблонської. К., 1999. 342 с.
9. Слінько С. В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності: Монографія. Харків. 2003. 282 с.
10. Король В. В., Юрчишин В. Д. Сутність категорії «учасник кримінального провадження» в науці кримінального процесуального права. *Право і суспільство*. К., 2018. № 6. С. 245-253.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Дмитро Анатолійович СОРОЧАН,

*ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової
підготовки Харківського національного
університету внутрішніх справ*

Свобода від насильства – одне з основних прав людини. Утім від різних форм насильства страждають як жінки, так і чоловіки, дівчата та хлопці. Факти насильства і жорстокості щодо дітей викликають особливе занепокоєння. Останнім часом у закладах освіти спостерігається зростання кількості випадків свідомого жорстокого ставлення старших і сильніших учнів до менших і слабших членів шкільного колективу [1, с. 12].

Аналіз адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу потрібно розпочинати з визначення нормативно-правової основи, яка регулює вказану сферу.

Із метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, здоров'я, освіти та з огляду на світові суспільні течії, 18 грудня 2018 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Вищезазначеним законом сформульовано визначення булінгу та внесені зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, де передбачено адміністративну відповідальність за цькування в закладах освіти [2, с. 90].

Загалом, нормативно-правову основу діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу умовно можна поділити на дві частини: 1) загальні законодавчі акти; 2) відомчі нормативно-правові акти. Окремо потрібно зауважити, що профілактика булінгу і запобігання та протидія домашньому насильству це різні сторони однієї проблеми, які перебувають у постійній тісній взаємодії.

До загальних законодавчих актів потрібно віднести: Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП), Закон України «Про освіту», Закон України «Про Національну поліцію», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3; 4; 5; 6].

До відомчих нормативно-правових актів: Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджену наказом МВС України № 1044 від 19 грудня 2017 року, Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника, затверджений наказом МВС України № 654 від 01 серпня 2018 року, Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, затверджений спільним наказом МСП України та МВС України № 369/180 від 13 березня 2019 року, наказ МОН України № 1646 від 28 грудня 2019 року «Деякі пи-

тання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» [7; 8; 9; 10].

Ряд авторів, досліджуючи питання діяльності правоохоронних органів України щодо запобігання та протидії булінгу зазначають, що підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України під час виконання своїх завдань керуються багатьма нормативно-правовими актами. Частина з них – це міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інші – норми національного законодавства. Аналізуючи чинне законодавство, автор приходить до висновку, що за останні кілька років законодавець вніс низку змін, які характеризуються посиленням компонента захисту прав дітей. Так, позитивною новелою є зміна формату діяльності підрозділу превенції – тепер основним завданням ювенальної поліції стала профілактична діяльність, замість каральної, але разом із тим є і негативні тенденції. Наприклад, законодавець не прописав конкретного механізму взаємодії з іншими підрозділами поліції, наприклад під час розшуку безвісти зниклої дитини [11, с. 121].

Тому чітке й ґрунтовне визначення адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції щодо запобігання та протидії булінгу є важливим аспектом у подолання зазначених проблем.

Ефективність боротьби з таким явищем, як булінг у більшій мірі залежить від стану взаємодії органів поліції (ювенальна превенція) та закладів освіти (дитячі садки, школи, гімназії, ліцеї). У цьому напрямі є позитивні зрушення: 28 грудня 2019 року Міністерством освіти і науки прийняло наказ № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти», який закріпив порядок реагування працівників закладів освіти у разі настання випадку булінгу (цькування).

Окрім зазначеного, доповнено Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, яка затверджена наказом МВС № 1044 від 19 грудня 2017 року щодо порядку взяття на профілактичний облік дітей. А саме у пп.7 п.10 зазначено, що взяттю на профілактичний облік підлягає дитина, яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу. Аналогічно, підставами для зняття дитини з профілактичного обліку є відсутність випадків вчинення булінгу (цькування) впродовж року після останнього такого факту [7].

Також потрібно зупинитися на такій формі булінгу як кібербулінг. Національне законодавство досить розмито встановило його ознаки та обставини вчинення. У нормативному визначенні булінгу закріплено, що це можуть бути діяння, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій. Що саме мав на увазі законодавець не зрозуміло. Наприклад, «дизлайк» під відео чи фото у соціальних мережах буде охарактеризовано як булінг, і яким чином діяти органам поліції у зазначеному випадку?

Таким чином, зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про освіту» зробило проблему булінгу актуальною як серед правознавців так і поліцейських. Негативне соціально-економічне становище та великі прогалини у морально-етичному вихованні

підростаючого покоління призвело до зростання кількості випадків свідомого жорстокого ставлення старших і сильніших до менших і слабших членів учбового закладу. Роль Національної поліції у зазначеній сфері не може зводитися лише до взяття на профілактичний облік дитини. Необхідно розробити комплекс превентивних та виховних заходів, які будуть направлені на недопущення проявів булінгу серед неповнолітніх.

Список використаних джерел:

1. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / В.Л. Андрєєнкова, В.В. Байдик, Т.В. Войцях, О.А. Калашник та ін. Київ : ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
2. Ведернікова А. О. Американський досвід кримінально-правового регулювання булінгу. *Вісник Луганського Державного Університету Внутрішніх Справ Імені Е.О. Дідоренка*. Том 2 № 90 (2020). С. 90-102.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
4. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
7. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ МВС № 1044 від 19.12.2017. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> (дата звернення: 01.12.2020).
8. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: наказ МВС № 654 від 01.08.2018. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> (дата звернення: 01.12.2020).
9. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства: наказ МСП України та МВС України № 369/180 від 13.03.2019. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> (дата звернення: 01.12.2020).
10. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ МОН України № 1646 від 28.12.2019. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text> (дата звернення: 01.12.2020).
11. Пісоцька К. О. Нормативно-правове забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1 (30), 2020. С.117-121.

СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ ЯК КРИМІНОГЕННИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Марина Василівна ФОМЕНКО,

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального права і
кримінології факультету № 1 Харківського
національного університету внутрішніх справ
<http://orcid.org/0000-0002-6606-5769>*

Епоха змін диктує свої правила. Не дивлячись на широке коло прав і свобод людини, закріплених в Основному законі як гарантії їх забезпечення, більшість з них носить лише декларований характер. Протиріччя між наявними та постійно зростаючими потребами людей і нерівними можливостями їх задоволення здобуває особливо гострого характеру стосовно молоді.

XX ст. характеризується появою численних оригінальних кримінологічних концепцій, серед яких, з огляду на тематику нашої роботи, нас найбільш цікавить ідея соціальної нерівності як криміногенний фактор формування підліткової злочинності сьогодення, розвинута в межах соціологічного напрямку причин злочинності.

Ще відомий американський кримінолог Е. Пауел зазначав, що в основі росту злочинності знаходяться соціальні потрясіння і класові битви [1]. Загальновідомо, що соціальна нерівність не існує незалежно від нерівності економічної. Остання неминує породжує одним – привілейовані права, іншим — обмеження в правах. Невдоволеність підлітків умовами навчання, відсутність рівних можливостей досягнення успіху, що зумовлено яскраво вираженою соціальною диференціацією, зумовлює молодь до інтеграції в різноманітні групи, об'єднані спільними проблемами соціальної адаптації. Учасників таких груп, як правило, виходячи із субкультурної концепції, започаткованої А. Коеном, об'єднуює спільна незадоволена потреба в самоствердженні, яка призводить до спроб реалізувати себе в негативних формах активності – злочинах, насиллі або приводить до ретритизму.

Прибічники класового підходу, такі як Д. Доунс і П. Уїлліс стверджують, що на фоні класового поділу, який приводить до соціальної нерівності і напруги, і зароджуються субкультури [2]. Р. Клауорд і Л. Оулін виходять з того, що особи, які займають різне положення в соціальній структурі, не мають рівних шансів на успіх [3]. Останні диференціювали молодіжну субкультуру на такі різновиди: злочинна, конфліктна та ретретистська.

З огляду на реалії сучасних буднів, молодіжну злочинність сьогодення можна розглядати як різке протистояння пануючим нормам, виклик з метою привернення уваги до своїх прав і культурних цінностей. У той же час у діючому національному законодавстві досить рідко можна знайти прямі вказівки на обмеження прав представників одного соціального рівня і утвердження прав іншого. Заборона, як і привілея, зовнішньо звернена до всього суспільства, однак фактично може застосовуватися з урахуван-

ням соціального класу. При реалізації задекларованих прав з'являються різноманітні перепони, відразу розділяючи молодих людей на різні соціальні та далеко нерівні в правах групи.

Посилаючись на основні положення представників соціологічного розвитку кримінологічної науки, пропонуємо виділити наступні деструктивні наслідки соціальної нерівності, які здійснюють рушійний вплив на свідомість підлітка у виборі засобів досягнення успіху.

По –перше, багатство розглядається як символ успіху, соціального просування. Американський дослідник Е. Мейо вважає такий процес результатом соціальної аномії [1]. Ми розглядаємо мету досягнення грошового успіху, роз'єднану із засобами її досягнення, в якості одного із елементів, породжуючого аномію.

Вдруге, надзвичайне значення, яке придається в нашому суспільстві накопленню багатства в якості символу успіху. Такий підхід перешкоджає встановленню повністю ефективного контролю над використанням інституційно врегульованих способів придбання статку.

Втретє, обман, корупція, аморальність, злочинність – весь набір заборонених засобів становляться звичною справою, коли різні соціальні верстви населення мають нерівні шанси на успіх (права одних соціальних груп, які реалізуються законними засобами, для інших – є недоступними, окрім звернення до злочинних способів досягнення).

На завершення, вчетверте, наслідування еталонів злочинних ролей. Представники більш низького соціального рівня мають власні особисті еталони незаконного успіху. Дорослі, які належать до нижчого соціального класу і які досягли успіху незаконними засобами, є прикладом для «наслідування» у молодих людей цього ж соціального рівня.

Не має сумніву, делінквентна поведінка підлітка не може бути піддана розумінню і поясненню поза тих культурних і соціальних умов, в яких вона мала місце. Соціальна нерівність в такому контексті може бути розцінена як один із наслідків неузгодженості між встановленими суспільством цінностями і інституційно організованими засобами їх задоволення.

Список використаних джерел:

1. Вольфганг М. Социология преступности. М., 1966. С. 318
2. Downes D. The delinquent solution: a study in subcultural theory. London : Routledge&Kegan Paul, 1966. 284 p.
3. Клауорд Р., Оулин Л. Дифференциация субкультуры. Социология преступности (современные буржуазные теории) / М. Вольфганг. Москва, 1966. С. 334–354

ПСИХІЧНА НЕДОТОРКАНІСТЬ ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ ТА ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Олександр Миколайович ХРАМЦОВ,

*доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського
національного університету ім. В. Н. Каразіна
<http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>*

Особиста недоторканість є особистим немайновим правом, яке людина отримує з народження. Як зазначає М. А. Гора, до особистих немайнових прав людини, які вона отримує з народження відносяться: право на життя, на охорону здоров'я, на особисту недоторканість, на сім'ю (батьків), на безпечне для життя й здоров'я середовище, на ім'я, на індивідуальність, на свободу творчості, свободу пересування та деякі інші права [1, с. 80]. Слід зазначити, що право на недоторканість людини (фізичної особи) характеризується двома складовими: правом на фізичну недоторканість і правом на психічну недоторканість. Є неприпустимим обмежувати право людини на недоторканість лише правом на фізичну недоторканість. Саме ідеальна, духовна складова відрізняє людину від тварин і вона повинна належним чином бути захищеною. Порухення права на фізичну недоторканість призводить до нанесення шкоди життю, здоров'ю людини або створює загрозу спричинення такої шкоди у різних сферах життєдіяльності останньої. Порухення права на психічну недоторканість може також призводити до смерті людини, нанесення їй фізичної шкоди, нанесення різних видів психічної шкоди, впливу на її свідомість тощо. Нами підтримується позиція Ф. М. Рудинського, який виділяє три види недоторканості: фізичну (життя, здоров'я), моральну (честь та гідність), духовну (можливість на підставі свободи волевиявлення розпоряджатися своїми вчинками, не бути підданим незаконному примусу [2, с. 213-214]. Два останніх види створюють саме психічну недоторканість.

Зміст природного права людини на фізичну та психічну недоторканість характеризується трьома взаємопов'язаними елементами. Їх ще називають можливості-правомочності. До них відноситься: 1) право на позитивні дії, тобто право користуватися й розпоряджатися своїм тілом, окремими його органами і тканинами, право вільно здійснювати вчинки відповідно до власної свідомості та волі; 2) право вимагати від інших суб'єктів виконання їх юридичного обов'язку не втручатися в фізичну та психічну складову особи без її дозволу, не допускати будь-якого негативного фізичного та психічного впливу на людину; 3) право на державний захист у різних формах (в тому числі і кримінально-правовими засобами) від неправомірних посягань на фізичну та психічну складову особи. Тільки разом ці елементи створюють суб'єктивне право на особисту недоторканість людини. Як справедливо наголошує В. П. Грובה, соціальна природа особистої недоторканості фактично полягає у забезпечуваному суспільному відноси-

нами стані, за якого вона має можливість бути захищеною від посягань у відносинах посадових осіб і громадян, а також громадян між собою, що дозволяє їй задовольняти свої інтереси і потреби, реалізовувати свою свободу, розвивати себе, використовуючи для цього природні і соціальні можливості [3, с. 99].

Виходячи з викладеного, право людини на особисту психічну недоторканість – це суб'єктивне, особисте, немайнове право людини на забезпечення недоторканості природного протікання психічних (інтелектуальних, вольових та емоційних) процесів від негативних протиправних впливів з боку інших осіб.

Психічна недоторканість є і об'єктом кримінальних правопорушень. Нами підтримується позиція щодо визнання об'єктом кримінальних правопорушень саме суспільних відносин. Суспільно небезпечне діяння може впливати на різні елементи суспільних відносин: їх предмет, суб'єктів або соціальний зв'язок. Той елемент суспільних відносин на який впливає злочинець в теорії кримінального права називають предметом злочинного впливу. «Під предметом злочинного впливу слід розуміти той елемент суспільних відносин, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, який піддається безпосередньому злочинному впливу і якому, отже, в першу чергу, завдається шкоди» [4, с. 97]. Психічна недоторканість як складова частина суспільних відносин характеризує їх соціальний зв'язок, а саме право людини на психічну недоторканість від суспільно небезпечних посягань.

Таким чином, психічна недоторканість як об'єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини, які забезпечують недоторканість природного протікання психічних (інтелектуальних, вольових та емоційних) процесів в організмі людини від негативних протиправних впливів з боку інших осіб. Слід зазначити, що право на особисту недоторканість достатньо захищено нормами законодавства про кримінальну відповідальність. Але це в більшості випадків стосується саме права на фізичну недоторканість. Психічна недоторканість людини захищається законодавством про кримінальну відповідальність недостатньо. Але така ситуація залежить не стільки від законодавства, а скільки від діяльності правоохоронних, судових та інших державних органів. Для покращення ситуації з кримінально-правовою охороною психічної недоторканості людини слід здійснити низку важливих кроків щодо вдосконалення діючого законодавства про кримінальну відповідальність та практики його застосування.

Список використаних джерел:

1. Гора М. А. Класифікація особистих немайнових прав фізичних осіб. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С. 78-81
2. Рудинский Ф. М. Наука прав человека и проблемы конституционного права (труды разных лет). Москва: ТФ «Мир», 2006. 234 с.
3. Грובה В.П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканість». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97-101.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків: Юринком Інтер, 2001. 416 с.

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ САНКЦІЙ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ТА ІНШІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗГІДНО РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Юлія Сергіївна ЧУБ,

*студентка Відокремленого підрозділу
«Фаховий коледж Харківського університету»*

Науковий керівник: *к. ю. н. Крайник Г. С.*

Поняття «кримінальне правопорушення» є дуже важливим як для науки кримінального права, так і для слідчої та судової практики. Воно є фундаментальним для кримінального права, оскільки є початком цієї галузі. Це поняття лежить в основі багатьох норм Загальної й усіх норм Особливої частин Кримінального кодексу України. Так, у ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України чітко визначено, що кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [1]. Таким чином, тільки активна поведінка (дія) чи пасивна поведінка (бездіяльність), як прояв поведінки людини, може бути віднесена до кримінального правопорушення.

У правозастосуванні особлива увага приділяється відмежуванню кримінального правопорушення від інших правопорушень та від малозначних діянь. Щоб безпомилково відмежовувати такі поняття, потрібно знати усі ознаки кримінального правопорушення, звертаючи увагу насамперед на ті, які відрізняють його від інших правопорушень. Головними критеріями в цьому випадку є суспільна небезпечність діяння та протиправність, адже кримінальні правопорушення посягають на найважливіші суспільні інтереси (життя, приватну власність, громадську безпеку, здоров'я, громадський порядок, моральність тощо). Відповідно й покарання в даному випадку повинно бути набагато серйозніше, ніж за інші правопорушення. Зокрема, Кримінальний кодекс України застосовує такі покарання, як арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Крім того, інші правопорушення розташовані в різних нормативно-правових актах, а кримінальний закон поширює свою дію лише на такий вид небезпечних діянь як кримінальне правопорушення. У частині 2 ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що «принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [2]. Існують випадки, коли кримінальна практика України відрізняється від практики ЄСПЛ, де по-іншому розуміють поняття кримінального правопорушення. Причиною цього є невідповідність адміністративного та кримінального законодавства положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3; 4].

Законодавство України (ст. 63 Кримінального кодексу України [1], ст. 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення [5], ст. 461,

462 Митного кодексу України [6]) повною мірою не відповідає практиці Європейського Суду з прав людини щодо розгляду справ та покарання за кримінальні правопорушення. Прикладом такого є справи ЄСПЛ «Гурепка проти України» [7], «Надточій проти України» [8]. Тобто для ЄСПЛ не важливим стає те, за яким кодексом має притягнутися до відповідальності особа, що вчинила правопорушення: Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України, а головне – тяжкість покарання (санкції). Спираючись на рішення ЄСПЛ, можемо говорити про такі висновки щодо зміни в нашому законодавстві. Насамперед, зміна санкцій щодо покарання за кримінальні правопорушення. Ст. 63 Кримінального кодексу України «Позбавлення волі на певний строк» говорить нам про позбавлення волі на строк від одного до п'ятнадцяти років, в той час, коли Європейський Суд з прав людини вважає позбавленням волі призначене покарання доками, та навіть годинами. Але беремо до уваги те, що все таки він визнає важливість обмеження або позбавлення волі для покарання за злочин. Тому пропозиція щодо розгляду удосконалення цієї статті знаходить свій зміст у зміні санкцій на підставі рішень ЄСПЛ не від 1 року, а від 1 дня.

Прикладом є вже вище згадана справа «Гурепка проти України», в якій чітко виражена різниця поглядів законодавства України і Європейського Суду з прав людини на розмежування між адміністративним та кримінальним правопорушенням. Беремо до уваги ст. 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Адміністративний арешт», що інформує про строки арешту до 15 діб [5]. ЄСПЛ, в свою чергу, визнає необхідність застосування у такому випадку не адміністративного, а кримінального провадження відповідно до КПК України, але з меншими строками відбування покарання. Тому доречною є зміна санкції в ст. 32 КУпАП - з 15 діб до 3 годин адміністративного арешту, на підставі поглядів ЄСПЛ.

Іншою є також думка ЄСПЛ на Митний кодекс України. На відміну від нашого Уряду, Європейський Суд з прав людини вважає його аналогічним за характером з Кодексом України про адміністративні правопорушення. А саме в порівнянні адміністративних правопорушень і адміністративної відповідальності (розділ II КУпАП) з розділом VIII Митного кодексу України «Порушення митних правил та відповідальність за них». Найбільш суворі з правопорушень, як показує практика ЄСПЛ у справі «Надточій проти України» [8], можна ототожнювати з кримінальними правопорушеннями. А тому, відповідно для їх розгляду варто застосовувати Кримінальний процесуальний кодекс України. Виходячи з нормативно-правового акту, можна стверджувати про доцільне зменшення санкцій покарання в ст. 461 «Види адміністративних стягнень за порушення митних правил» та ст. 462 «Основні та додаткові адміністративні стягнення» Митного кодексу України. Адже в справі ЄСПЛ, зазначені правопорушення мають кримінальний характер і тому тягнуть за собою кримінальне обвинувачення. Тож європейська практика поняття кримінального правопорушення визначає насамперед через суворість покарання, а не назву нормативного акту, де визначено поняття кримінального правопорушення.

Таким чином, можемо говорити, що законодавство України (ст. 63 Кримінального кодексу України, ст. 32 Кодексу України про адміністратив-

ні правопорушення, ст. 461, 462 Митного кодексу України) частково не відповідає практиці Європейського Суду з прав людини щодо розгляду справ та покарання за кримінальні правопорушення та санкціям за інші правопорушення.

Із урахуванням практики ЄСПЛ, пропоную встановити такі строки щодо відповідальності: 1) у ст. 63 Кримінального кодексу України «Позбавлення волі на певний строк» - мінімальний строк від одного дня (а не одного року, як зараз); 2) у ст. 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Адміністративний арешт» - максимальний строк до 3 годин адміністративного арешту (а не до 15 діб, як зараз).

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відом. Верхов. Ради України*. 2013. № 9-13. Ст. 88.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.). URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-001.htm>.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10>.
6. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4495-17>.
7. Справа ЄСПЛ «Гурепка проти України» від 06 вересня 2005 р. (Заява № 61406/00). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_437
8. Справа ЄСПЛ «Надточій проти України» від 15 травня 2008 р. (заява № 7460/03). URL: http://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_6/Nadtochiy.pdf

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НС(Р)Д

Ігор Ростиславович ШИНКАРЕНКО,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри права Національного
аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
<https://orcid.org/0000-0001-5524-2259>*

Василь Павлович ЗАХАРОВ,

*доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри ОРД Львівського державного
університету внутрішніх справ*

Андрій Валерійович ФЕДОТЕНКО,

*кандидат юридичних наук, начальник відділу
Управління стратегічних розслідувань в
Запорізькій області ДСР НП України*

Реформа кримінального судочинства у значної кількості країн пострадянського простору наприкінці 1990-х років, що продовжувалася фактично до 2020-го року призвела до зміни співвідношення кримінального процесу і ОРД. Означене призвело до формування двох моделей негласного провадження: оперативно-розшукового та проведення негласних слідчих(розшукових) дій у межах кримінального провадження. Одночасно здійснювалося становлення особливих систем правового регулювання негласних-секретних дій: в одній групі країн регулювання здійснюється національними КПК в іншій окремими законодавчими актами у сфері кримінальної розвідки та негласного розслідування або оперативно-розшукової діяльності [1, с. 6].

Як наслідок термінологія у вказаних країнах істотно відрізняється. В Естонії це «розшукові дії», в Литві – «інші процесуальні заходи», в Латвії – «спеціальні слідчі дії», в Молдові – «спеціальна розшукова діяльність», а в Україні – «негласні слідчі (розшукові) дії» [2, с. 24].

Таке різноманіття не тільки на міждержавному рівні а й у межах національного кримінально-процесуального законодавства призводить до загрози створення системних загроз правам людини під час прийняття рішення, санкціонування та проведення НС(Р)Д.

Про це свідчить також, аналіз думок науковців та практикуючих адвокатів. Так аналіз публікацій за останні 5-ть років свідчить про наявність проблем щодо забезпечення прав і свобод людини під час проведення С(Р)Д та НС(Р)Д:

1. Порухення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права кожного на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

- спостерігається значний обсяг надання дозволів на проведення С(Р)Д, що обмежують права і свободи людини (наприклад: надання судами дозволів на тимчасовий доступ до речей і документів понад 200000- 270000 щорічно);

- аналогічною є ситуація у сфері проведення НС(Р)Д, щорічно судді надають більше 100 тисяч дозволів на їх проведення;

- незаконне проведення НС(Р)Д за відповідну грошову винагороду [3];

- практика ЄСПЛ дотримується стандарту, що обмеження прав і свобод людини під час проведення негласних ССМП-НС(Р)Д може бути виправданим за умови що обмеження повинні бути адекватні та мати ефективні гарантії проти зловживань[4].

2. При прийнятті рішення слідчим суддею про надання ухвали на проведення НС(Р)Д порушується процедурний стандарт запропонований ЄСПЛ для оцінки того, чи існують адекватні і ефективні гарантії від зловживань при проведенні негласних заходів, необхідно перевірити такі аспекти:

- характер, масштаби і тривалість можливих заходів,

- підстави, необхідні для дозволу на їх проведення;

- органи, уповноважені дозволяти, проводити і контролювати такі заходи;

- способи правового захисту, передбачені національним законодавством [5].

Окрім того значна кількість авторів звертає увагу на порушення процесуальних вимог щодо отримання ухвали слідчого судді на проведення С(Р)Д, НС(Р)Д та ОРЗ, що значно обмежують права і свободи людини [6].

Окрема група авторів акцентує увагу на недосконалості моделі та видів судового контролю у цій сфері [7].

Визначити підґрунтя означених проблем та напрямки їх подолання можливо тільки на ґрунті історико-системного підходу до проблеми злочинності та її загрози державі, найважливішими правам та свободам окремих громадян та всієї спільноти в цілому.

Другий підхід це ступінь небезпеки використання негласних та спеціальних заходів, що у значному ступені обмежують права і свободи людини та створюють на ґрунті своєї таємності основу для значних масових порушень прав і свобод людини.

Таким чином визначити реальні загрози правам і свободам людини можливо скрізь призму відповідності стану чинного законодавства та процедури проведення НС(Р)Д-ССМП-ОРЗ стандартам ЄСПЛ.

До таких загальних стандартів відноситься:

По-перше, у національному законодавстві повинен бути вичерпний список злочинів, підготовка або вчинення яких може привести до проведення окремих ССМП-НС(Р)Д [8].

По-друге, чітко визначений перелік суб'єктів, що можуть здійснювати ССМП-НС(Р)Д, що обмежують права та свободи людини.

По-третє, повинна бути конкретизація ССМП-НС(Р)Д стосовно відповідних кримінальних проступків, та тяжких та особливо тяжких злочинів на ґрунті принципу адекватності-пропорційності.

Здійснений нами аналіз чинного кримінального законодавства з урахуванням думок фахівців у галузі кримінального права, а також відповідних змін до чинного КК та КПК України та законодавства у сфері регулювання діяльності правоохоронних органів, що реалізують політику у сфері протидії злочинності проведенням ОРЗ та за дорученням слідчого та ухвали слідчого судді проведення НС(Р)Д, що обмежують права і свободи людини, можемо констатувати, що С(Р)Д, НС(Р)Д - ОРЗ з обмеження прав і свобод людини можуть використовуватися для попередження, виявлення та припинення наступних видів злочинів:

- злочини проти основ національної безпеки України (тяжкі та особливо тяжкі – 81,25%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти життя та здоров'я особи (13,33%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти волі, честі та гідності особи (42,86%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (35, 71%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (тяжкі злочини 3%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти власності (32,65%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини у сфері господарської діяльності (16,65%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти довкілля (тяжкі злочини 5%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти громадської безпеки (45,45%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти правосуддя (6,9%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) 53,25%);
- тяжкі та особливо тяжкі злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (84,21%).

Таким чином, можемо констатувати, НС(Р)Д, що обмежують права і свободи людини, можуть використовуватися у кримінальних провадженнях майже за фактами вчинення кожного четвертого кримінального правопорушення передбаченого з КК України. Взагалі велась до липня 2020 року, та не ведеться й далі статистика про кількість НС(Р)Д щодо конкретного злочину, передбаченого КК України [9]. Це не повною мірою відповідає стандартам Євросоюзу, тому що:

До липня 2020 року у чинному Кримінальному Процесуальному Кодексі та України було визначено, що негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені статтями 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 КПК, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [10].

Відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні? виокремлена група НС(Р)Д, які проводяться незалежно від тяжкості злочину, а саме: зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України) та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) [11]. Однак законодавець не конкретизував їх види.

Відповідно до змін у КК України запроваджено окремий вид кримінальних правопорушень – кримінальний проступок. У новітній редакції ст. 12 КК кримінальним проступком є діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Як наслідок вказаних новел, у КПК України запроваджено новітню ст. 40-1. Згідно змісту якої запроваджено інститут дізнавачів. Відповідно до Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України підрозділи дізнання органів Національної поліції України (далі - підрозділи дізнання) здійснюють досудове розслідування кримінальних проступків, віднесених до підслідності органів Національної поліції України, у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі - КПК України) [12].

У частині 2, ст. 40-1 передбачено, що дізнавач уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених Кримінальним Процесуальним Кодексом. Окрім того на законодавець уповноважив дізнавачів звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій. В той же час ст. 246 КПК визначає, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

В той же час не надання переліку конкретних видів кримінальних правопорушень, а саме конкретних кримінальних проступків під час розслідування яких можуть використовуватися конкретні НС(Р)Д може стати підставою порушення основних прав і свобод людини.

Загалом у країнах Європи та Америки, використовувати ССМП-НС(Р)Д, що обмежують права і свободи людини, можливо для попередження та виявлення наступних злочинів:

- злочини проти світу і державна зрада;
- підривання демократичного ладу і законності;
- шпигунство або загроза міжнародної безпеки;
- злочини проти національної обороноздатності;

- вбивство, геноцид, викрадення людей з метою викупу;
- захоплення заручників;
- знищення майна шляхом підпалу або вибухів в транспортних засобах і отруєння;
- тероризм;
- проти основних політичних і економічних інтересів Держави;
- виготовлення або міжнародної торгівлі деякими забороненими виробами і підкупу офіційних осіб;
- крадіжка зброї, боєприпасів, вибухових і радіоактивних речовин, токсичних або бактеріологічних матеріалів і торгівля ними;
- контрабанда зброї і наркотиків;
- незаконне поширення виробів і технологій, що знаходяться під міжнародним контролем;
- грабежі при обтяжливих обставинах;
- професійна скупка краденого;
- викраденні літака, диверсії проти повітряного судна;
- фальшивомонетництво при обтяжливих обставинах;
- злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів;
- злочини при обтяжливих обставинах;
- вимагання при обтяжливих обставинах.

Наступним протиріччям, що може стати підґрунтям правопорушень при проведенні НС(Р)Д є невизначеність того хто може конкретно здійснювати НС(Р)Д. Виходячи з проведеного нами чинного кримінально-процесуального законодавства здійснювати НС(Р)Д, узгоджують та надають ухвалу на проведення:

- рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК, - слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних негласних слідчих (розшукових) дій та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій [10, ст 246 КПК];

- виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину [10, ст 246 КПК];

- проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням - уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи та відповідно ст. 40-1 дізнавач може проводити негласні слідчі (розшукові) дії під час здійснення досудового розслідування кримінальних проступків, що віднесені до його підслідності.

Таким чином аналіз чинного законодавства та думок науковців дозволяє поділити суб'єкти НС(Р)Д на ті, що можуть їх ініціювати, та тих, хто їх здійснює [13, С. 118-120; 14, с. 44]. Відповідно до ст.232 КПК Республіки Казахстан негласні слідчі дії, за винятком негласного контролю поштових та інших відправлень, виробляються за дорученням органу досудового розслідування уповноваженим підрозділом правоохоронного або спеціального державного органу з використанням форм і методів оперативно-розшукової діяльності [15, ст. 232].

Підсумуючи здійснений нами аналіз стану відповідності національного законодавства у сфері негласного кримінального провадження можемо констатувати, що у галузі регулювання здійснення НС(Р)Д, дозволяє констатувати, що воно загалом відповідає вимогами ЄСПЛ до національних систем законодавства з використання ССМП-НС(Р)Д), що обмежують права та свободи людини. Однак потребує актуалізації норми щодо конкретизації об'єктивних та суб'єктивних складових негласного провадження, а саме:

1. Запровадження норм з конкретним переліком:

- тяжких та особливо тяжких злочинів за фактами вчинення яких можливо здійснювати НС(Р)Д, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді);

- кримінальних проступків, не тяжких злочинів за фактами вчинення яких можливо здійснювати НС(Р)Д, що які проводяться незалежно від тяжкості злочину : зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України) та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України).

2. Конкретно які особисто НС(Р)Д можуть проводити слідчі, дізнавачі, а які тільки за їх дорученням уповноважені оперативні підрозділи.

Список використаних джерел:

1. Експрес-аналіз ефективності використання негласних слідчих (розшукових) дій: аналітичний огляд / С. В. Албул, М. П. Водько, О. Є Користін та ін. Одеса : ОДУВС, 2015. 36 с.

2. Правовое регулирование специальных (тайных) следственных действий в постсоветских странах: аналитический обзор / подготовлен А. Банчуком. Бишкек: ООН, 2014. 84 с.

3. Баганець О. В. Порушення прав громадян під час незаконного тримання під вартою, обшуків, арешту майна та НСРД. URL: [https://protocol.ua/ru/porushennya_prav_gromadyan_pid_chas_nezakonnogo_trimannya_pid_vartoyu_obshukiv_areshtu_mayna_ta_nsrtd/\(2.12.2020-, 8:10\)](https://protocol.ua/ru/porushennya_prav_gromadyan_pid_chas_nezakonnogo_trimannya_pid_vartoyu_obshukiv_areshtu_mayna_ta_nsrtd/(2.12.2020-, 8:10)).

4. Дроздов О., Дроздова О. ЄСПЛ визнав порушення Конвенції у справі «Хамбардзумян проти Вірменії» щодо незаконного використання даних НСРД URL: [https://unba.org.ua/publications/print/5131-espl-viznav-porushennya-konvencii-u-spravi-hambardzumyan-proti-vmenii-shodo-nezakonno-go-vikoristannya-danih-nstrd.html\(02.12.2020, 8:20\)](https://unba.org.ua/publications/print/5131-espl-viznav-porushennya-konvencii-u-spravi-hambardzumyan-proti-vmenii-shodo-nezakonno-go-vikoristannya-danih-nstrd.html(02.12.2020, 8:20)).

5. Слюсар А. Практика Європейського суду з прав людини. URL: [https://vkr.ua/publication/yak-z-bukv-nstrd-sklasti-slovo-pravomirnist-praktika-ievropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini\(2.12.2020 - 9:00\)](https://vkr.ua/publication/yak-z-bukv-nstrd-sklasti-slovo-pravomirnist-praktika-ievropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini(2.12.2020 - 9:00)).

6. Ємельянов В. Про обов'язковість процесуальної форми під час НС(Р)Д URL: [http://kdkako.com.ua/pro-obov%CA%BAyazkovist%CA%B9-protsestual%CA%B9noyi-formy-pid-chas-nstrd/\(01.06.2020, 23:45\)](http://kdkako.com.ua/pro-obov%CA%BAyazkovist%CA%B9-protsestual%CA%B9noyi-formy-pid-chas-nstrd/(01.06.2020, 23:45)).

7. Павлюковець Т. Судовий контроль за НПСД <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/uvaga-vas-znimaє-prihovana-kamera.html> (2.12.2020 – 9:00)
- 8 Справочное руководство по уголовному судопроизводству. URL: http://polis.osce.org/library/f/3071/1897/OSCE-AUS-SPM-3071-RU-Справочное_руководство_по_уголовному_процессу.pdf.
9. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25. Ст.31. З наступними змінами і доповненнями № 805-IX від 16.07.2020, ВВР, 2020, № 36, ст.273.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. *Голос України*. 2012. 19 травня (№№ 90–91) (із змінами та доповненнями, № 2581-VIII від 02.10.2018, *Відомості Верховної Ради*, 2018, № 46, ст.371 № 2599-VIII від 18.10.2018, ВВР, 2018, № 46, ст.374
11. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 ГП України, МВС України, СБ України, ДПС України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#text\(02.12.2020, 23:20\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#text(02.12.2020, 23:20)).
12. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: НАКАЗ МВС України 20.05.2020 № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (06.12.2020, 17:32).
13. Білічак О. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: система і класифікація. *Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 2014). К.: Центр правових досліджень, 2014. С. 118-120.
14. Вязмікін С. А. Організація проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Дніпропетровськ, 25-26 верес. 2014 р.). Д.: Дніпроп. ДУВС, 2014. С. 43-45.
15. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. *Кодекс Республики Казахстан* от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. URL: <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1400000231>.

ПОВНОВАЖЕННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ

Дмитро Андрійович ЯРОВЕЦЬ,

*аспірант кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу Одеського
державного університету внутрішніх справ*

Діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України як напрямок правоохоронної діяльності Національної поліції України – це система поліцейських заходів та повноважень, методів та способів їх реалізації, що здійснюються з метою попередження вчинення правопорушень серед неповнолітніх або попередження чи зменшення їх негативних наслідків, зниження рівня правопорушень в державі та в окремих регіонах, забезпечення високого рівня публічної безпеки та порядку. Профілактична робота з дітьми та підлітками сьогодні визнається одним із пріоритетних завдань, які постають перед органами Національної поліції. Саме з цією метою у грудні 2017 року наказом МВС України було створено підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України відповідно до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», статті 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», статті 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877 [1].

Загалом, сам термін «ювенальна превенція» слід розглядати як правову систему заходів щодо попередження та запобігання дитячій злочинності. Безперечно, органи внутрішніх справ і раніше долучалися до діяльності у цій сфері. Однак необхідність прийняття рішення щодо створення спеціалізованих органів ювенальної превенції була зумовлена «необхідністю переорієнтації діяльності підрозділів кримінального блоку, що спеціалізувалися на боротьбі зі злочинністю неповнолітніх, із репресивно-профілактичної на превентивно-виховну діяльність, спрямовану на роботу з дітьми категорії так званого «правоохоронного ризику», а також попередження будь-яких загроз безпеці дітей» [2].

З моменту створення підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України активно впроваджують заходи щодо налагодження їхньої роботи. Зокрема, ведеться облік дітей, щодо яких поліцейські ювенальної превенції здійснюють профілактичну роботу. Відомості про взяття на профілактичний облік неповнолітнього подаються до відповідної інформаційної підсистеми бази даних, що входить до єдиної інформаційної системи МВС. Крім того, розробляються необхідні організаційно-управлінські документи та запроваджується за погодженням з Міністерством освіти і науки України у навчальні програми та плани відповідних навчальних дисциплін для всіх форм навчання в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання модулі тематики «Забезпечення прав дитини».

Не менш важливим напрямом роботи органів ювенальної превенції є налагодження активної взаємодії з громадськістю та навчальними закладами. Продовжується реалізація проекту, «Шкільний офіцер поліції», який було започатковано ще з 2016 року: Налагоджуючи тісну співпрацю з населенням, працівники поліції проводять виховні бесіди з неповнолітніми, зокрема, з таких питань, як особливості адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень, протидія булінгу, запобігання домашньому насильству тощо. Така діяльність спрямована на підвищення присутності поліції та її роботи з населенням у різних сферах його життєдіяльності, зокрема, у галузі існування певного соціуму на конкретній території, забезпечення публічної безпеки в межах останньої, профілактики правопорушень в школі та підвищення правосвідомості неповнолітніх, а також усієї частини населення тощо [3]. Державний інститут проблем сім'ї та молоді виділяє шість основних причин злочинної поведінки неповнолітніх: соціальні та економічні аспекти становища сучасного українського суспільства; функціональну неадекватність сім'ї; відчуження від шкільного середовища; вади й обмеженість соціалізації дітей в інтернативних закладах; проблеми в організації дозвілля; негативний вплив засобів масової інформації [2].

Разом з тим, статистика кримінальних проваджень, учасниками яких є неповнолітні, вказує на те, що навіть зі створенням та реформуванням органів ювенальної превенції ситуація зі злочинністю серед цієї вікової категорії змінюється поволі. Тому гостро постає питання щодо подальшого реформування діяльності поліції у цій сфері, приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та створення умов щодо його реалізації в нашій країні, а також підготовки кадрів у сфері ювенальної превенції. Окремо варто наголосити на тому, що забезпечення безпеки суспільства Національною поліцією України неможливо без розуміння якісної співпраці усіх підрозділів, в тому числі, і підрозділів ювенальної превенції. Вищезазначені питання впливають не тільки на чітке та ефективне виконання норм чинного законодавства, але й на досягнення відповідного високого рівня безпеки суспільства та держави.

Актуальність проблем дитинства для перспективи розвитку держави разом із завданням посилення результативності ювенальної превенції як напрямку діяльності органів поліції України обумовлюють необхідність вироблення якісно нового підходу щодо забезпечення дітям нашої країни повноцінного розвитку відповідно до їх потреб, докорінних змін у механізмах співпраці органів влади і громадськості.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>.
2. Костенко Я. В. Психологічні та правові особливості дитячої злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6(21). Т. 2. С. 130-134.
3. В Україні запустили проект «Поліцейський офіцер громади»: стаття від 28.05.2019 // Єдиний веб-портал органів виконавчої влади: Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-zapustili-proekt-policejskij-oficergromadi>.

Наукове видання
ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ:
МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ, МАЙБУТНЄ

Тези доповідей учасників
Всеукраїнської науково-практичної конференції
(м. Харків, 10 грудня 2020 року)

Відповідальні за випуск: А. Є. Голубов, М. В. Завальний

Комп'ютерне верстання: М. В. Завальний

Підписано до друку: 25.12.2020 р.

*Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 12,1. Обл.-вид. арк. 12,67.
Тираж 60 прим.*

Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук

– інноваційна науково-комунікативна платформа, яка забезпечує поєднання зусиль національної наукової спільноти та здатна сприяти вирішенню наукових, освітніх та організаційних завдань будь-якого рівня складності у галузях психології, соціології, економіки, політології, держави і права задля забезпечення розвитку науковців і освітян України та інших країн, розвитку територіальних громад, українського суспільства та держави.

Запрошуємо Вас долучитися до здійснення широкого спектру діяльності (послуг) інноваційно-наукового характеру :

- ✓ Науково-аналітична (експертна) діяльність та інформаційно-консультаційні послуги з питань науки та освіти
- ✓ Наукометричне та довідково-бібліографічне супроводження наукової діяльності, формування статистичної (соціологічної) та іншої наукової інформації
- ✓ Організаційно-комунікативне та редакційно-видавниче супроводження наукової діяльності, послуги бренд-дизайну (веб-дизайну)
- ✓ Організація (фасилітація) проведення наукових, грантових досліджень і заходів, консультативна, тренінгова діяльність

<https://pp-ss.pro>

